

శ్రీ శ్రీధరాయనమః.

శ్రీ నీలపురధామ నీతారామచంద్ర సాంద్రకాదుణ్య సంప్రాప్త
సాధుకవితాధార శ్రీమహాగిరానవయ తీరపారావార
పూర్ణిమారాజ, పేరసుధీరాజకుమార వినయవిద్యాశనాథ
రంగ నాథ కవి
ప్రణీతంజైన

ద్వీరేఫవర్ణదర్పణము.

ఇది

నెల్లూరు పురమతల్లి నుల్లశీల్లు
పూండ్లరామకృష్ణయ్యగారిచే

బరిష్కాతమై

శ్రీమత్పరస్వతీనిలయ, క్షోరియా, రమానిలయ, ఎంపరరు
ముద్రాక్షరశాలలయం దపుడవుడును

గట్టగడపట

ఎంపరరు ముద్రాక్షరశాలాధికారులవలనను

సంపూర్ణముగ ముద్రితమై

శ్రీమదముద్రితగ్రంథ చింతామణ్యధిపతియగు

పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారిచే

బ్రకటితమయ్యెను

నెల్లూరు.

1903.

Registered Copyright.

శ్రీశ్రీ భరాయనమః:-

ద్వీరేఫవర్ణదర్పణపుంబీరిక.

1. ఈ గ్రంథమును గోదావరి మండలాంతర్గతమగు కాకినాడ పట్టణమునకు శమీపముననున్న నీలశ్రీనామ నివాసులగు నోగిరాలరంగనాథకవిరచించెను. ఈ నడుమ సూత్రముగా వెలువడిన సుమనోమనోభిరంజనమును కృతికర్తకునీకవి పితృవ్య పుత్రుడై. (చూడుఁడు, సుమనోమనోభిరంజనము, పుట 207) సుమనోమనోభిరంజన కృతికర్త యోగిరాల జగన్నాథముగారు. వీరు 'ఆంధ్రపదపారిజాతము' అను శుద్ధాంధ్ర నిఘంటువును వ్రాసిరి.

2. ద్వీరేఫవర్ణదర్పణమునఁగా రెండు రేఫములగు (ర-ఱ) లఘు గురు రేఫములకు నడ్డమువంటిదని యర్థము. ఆంధ్రభాషయందీ రేఫము రెండువిధములై విలసిల్లు- శుద్ధ రేఫమనియు శకటరేఫమనియు [మేలురాయనియు, బండితాయనియు] వీనినందురు. ఎప్పుడుభాషపుట్టెనో యప్పటినుండియు నివి భాషయందగపడుచు వేయున్నవి. అతి విస్తరమేల- నన్నయభట్టియముననే "ర స్వత్ర గృహ్యతేద్వివిధః" అనియున్నదిగదా- ఓహో! ఆంధ్రశబ్దచింతామణియగు నన్నయభట్టియము నన్నయ విరచితముగాదను నొకవాదము పండితులలోఁ బ్రబలియింపబడుచున్నది. దానికయి వాదమేల? దానినెవ్వారురచించినను నీవర్ణదర్పణముభాషాప్రపంచమునెప్పటికిని విడదీయవలయును. ప్రప్రథమమున, బ్ర- గుగుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు 1878 సం॥ మునఁగవిజీవితములను వ్రాయుచు బమ్మెరపోతనామాత్యునిచరిత్రమున 47వ- పుటయందు 'ఈటకారంబునకును మనరేఫమునకును సంబంధములేకుండుటం జేసియే సూత్రకారులు దీనికి వైధర్మ్యంబునెప్పిరి' అనునట్టికొన్నివాక్యములురచించి శకటపైఁగటకటఁబడి యొకవ్యాసముంబ్రకటించిరి. అప్పటికి నాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయ విరచితముగాదను వాదముపైతిల్లదయ్యె. పిమ్మటశ్రీరామబహద్దరు వీరేశలింగముపంతులవారు 'ఆంధ్రకవులచరిత్రము' వ్రాయునప్పటికి నన్నయభట్టియము కల్పితమును వాదము వచ్చినది. అందుపైఁగొన్నిపూర్వపక్షములు వెడలియున్నవి. పర్యవసానమెట్లు ముగియునోచూతముగాతం. మఱికొందఱు 'పత్రింశదత్రతే'యనియుండుటచేఁదెలుఁగున 36 వర్ణములేయున్నవిగాని 37 వర్ణములేవుగదా, బండిరేఫమెట్లువచ్చినదని వాదించుచున్నారు. అవుఁగాక. వాదానువాదములచేఁగాని నిజము తెలియదు. ఈ తెలుఁగు భాషకువర్ణములేన్నియను వివాదము మున్నొకపరి పరిపరివిధముల మాపత్రికాసంపుటములో 1891 సంవత్సరమునఁ జర్చింపఁబడియున్నది.

దానిని మరల ముద్రింపించుట చర్చిత చర్చణము- అయిననందలి యహోబిలపతి వ్రాసినసారాంశమును మాత్రమిటు నుదాహరింపఁబడు:-

“షట్త్రింశదత్రతే- అత్ర శుద్ధవికృతౌ షట్త్రింశద్వర్ణానాంవ్యవహారః. రత్నవ్రత గృహ్యతేద్వివిధః- రేఖస్యద్వైవిధ్యకథనేన గురురేఖస్యాపి వర్ణమధ్యే పరిగృహ్యతేదశా యాం సప్తత్రింశదిహస్యేచ ఇత్యుక్తవి శుప్తకపాలోపిసాధురేవ- తస్యభేదత్వేన వర్ణాంతరత్వా దపరిగణ దశాయాం మయంపాఠ ఇతివివేకః- సప్తత్రింశదితి పాఠా నుసారే రయుగ లయుగ వ స హ శ్చేతి పాఠాంతరంజాగ ర్తి”

అనియున్నదానింబలింపి సారాసారమాయఁడు. వెండియు గద్వాలలోనుం డు శ్రీమాన్ పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారను వారొకరు హేవళంబివత్సరచైత్ర శుద్ధ ౯ లు భానువారమున ‘శకటరేఖవిచారమును గుఱించిన నిర్ణయపత్రిక’ అను నొక దానింబ్రకటించియున్నారు- అందువారు ప్రకటించిన మాటలలో

“నన్నయభట్టులవారు తెనుఁగుచాసయందు 36 వర్ణంబులని వచించియుందురు. శుశకటరేఖ సంగీకరించిన 37 వర్ణంబులొనుగాన వారివచనంబులకు విరోధంబుప్పటి ల్లును- ర యుగమని వచింపఁబడలేదుగదా.”

అనివారి ప్రకటనపత్రికలోని ముఖ్యమైనవాక్యము. ప్ర ప్రథమమున శప్పకవీయ ము ముద్రితమైనపుడు 1859 సంవత్సరమున ‘సప్తత్రింశదిహస్యేచ’యనియుండెను- అ ట్లు 1885 సంవత్సరమువఱకు శప్పకవీయము ముద్రితమగుచుండెను- హఠాత్తుగా నీవల నెవ్వరో ‘షట్త్రింశదత్రతే’ అనిమార్చి యప్పకవీయమును ముద్రింపసాగిరి- అం దుచే నీపుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారిట్లు ప్రకటించియుందురు- వీరిమాటఁబరిపా టింపఁదగినదిగాదనిమేము 1897 సం॥ జూలై నెల మాపత్రికా మయూఖములోని 57-58-59-60- పుటలయందుఁ బ్రకటించి, యీ “ద్వితీయవర్ణదర్పణమును” బ్రక టింపవలయునని యపుడే బద్ధకంఁబులమైతిమి.

2. ఈ గ్రంథమునుమేము 1897 సం॥ ఆగష్టు నెలలోఁ బ్రకటించుటకుఁ బ్రారం భించితిమి- దీనింబ్రకటించుటకుఁ బ్రోత్సహకులు మ-రా-రా-సి- వేంకటరామా నుజరావు నాయఁడు బి-యే- గారు- వీరు, బియే పరీక్షకుఁ దెలుఁగులోఁ బరీక్షాధి కారులుగానుండిరి- ఈద్వితీయవర్ణభేదములను బ్రయోగములను దెలుపునట్టిగ్రంథము నొక్కదానింబ్రకటించిన నది సర్వకలాధికారులకు మిగుల నుపయోగమనియు, దానింబరీక్షాధికారులు సమ్మానితురనియుఁ బలుమాట మాతోముచ్చటించుచు చచ్చిరి- ఈరేఖద్వయభేదమును మూలముట్లుగఁ దెలిసికొనవలయుననివారు 1890 సం॥

చి-యే- పరీక్షాపత్రిములో, 'కాటింతువు కొమ్మలనదివారల తొల్లింటిపాపఫలము దలంపకా. ఆనివ్రాసెనని యాక్షేపింతురు- మీయభిప్రాయమేమి?' అని వారు ప్రశ్న నిచ్చినారని విందుము. వారుగాకున్న మఱియొక రిచ్చియున్నను బాధకములేదు. ఈ కాటియశబ్దము భారతానుశాసమున శకటగనే శాసితము. ఈ వర్ణద్వయము యొక్క తోఁతుపాఁతులను గనుఁగొనవలయునని శ్రీరావుబహద్దరు వీరేశలింగముపంతులవారును దమ 'ఆంధ్రకవులచరిత్రమాసక' గొంత విచారించియేయున్నారనిగద-

4. ఈవర్ణద్వయ విచారమునుదెలుపు గ్రంథములిదివఱకే కొన్నిప్రకటింపఁబడియున్నవి. అవియెవ్వయినః— ౧- రేఘరకారనిర్ణయము- ౨- అడిదముసూరన కవిగారి కవిసంశయ విచ్ఛేదమునందు ద్వితీయతరంగములో 29 వ- లక్షణము- 3- కూచిమంచితిమ్మకవిగారి సర్వలక్షణసార సంగ్రహమున రేఘశకటరేఘ ప్రకరణము- ౪- భారతములక్ష్మీపతిగారి శకటరేఘనిర్ణయము. 5- అప్పకవీయమునందలి ద్వితీయాశ్వాసములోని రేఘాక్షణ సీసమాలికయును, అకారసీసమాలికయును, ౬- గణపవరపు వేంకటకవిగారి రేఘరకారనిర్ణయపద్ధతి- ౭- బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారి అలఘుకౌముది-

5. పై నుదాహృతమైన గ్రంథములనన్నిటినింజదివిన తర్వాతనే యీ ద్వితీయ వర్ణదర్శనగ్రంథకర్తగా రీగ్రంథమురచించి దాని నిట్లువక్కాణించినారు.

చ॥ మునుదెలియంగ నప్పకవిమఖ్యులురేఘయుగీ విభాగక
ల్పనమొనరించిరీవుమరలం రవియించినఁ బొనరుక్త్యమా
ననవలదారులార మది సాదరమొప్పుఁగ మత్ప్రబంధముకా
గనుఁగొని తత్ప్రయోజనముఁగాంతురు, నే, వివరింపనేటికిక॥

అనివ్రాసియున్నారు. ఈ ద్వితీయవర్ణదర్శనముననాలుగాశ్వాసములుగలవు. ఇందు మొదటిదానిలో రేఘస్వరూప నిరూపణమును, రెండవయాశ్వాసమున శుద్ధ రేఘగలశబ్దములును వానికిఁ బ్రయోగములును, మూడవదానియందు శకటరేఘవిషయమును, నాలవదాని నుభయరేఘములును వానికిఁబ్రయోగములును, మున్నూట డెబ్బదిమూడు (373) రేఘములకును బ్రయోగములు చిక్కును.

6. ఈ రేఘవిషయమై పండితులు వ్రాసియున్నట్టి కొన్నినిర్ణయములంగనుఁడు. ఆ॥ విన్నిలక్షణంబులెఱిగిన రేఘు! బండితాబునెఱుఁగకుండునట్టి
కవి కవిత్వమెల్ల గవ్వకుఁగొఱగాక! కొఱతఁజెందు రజితకుధరనిలయ॥

తే॥ అరసమా లశబ్దచిత్రంబు లనియతద్విరేఫవృత్తులు దుష్కవి కృతకృతితతు

తెండినకొలంకులంబులె నింపుంగనమి సుకవివారంబువానిఁగాంచు నెయొకింత॥

క॥ ఆయు ద్విరేఫసరోజులు చయ్యన విగతద్విరేఫ చర్చలగుదుర

య్యయ్యలు ససులొచనుతై యొయ్యనను ద్విరేఫనిష్ఠ నొందుదురిందుక॥

క॥ గురులఘువర్ణంబులకుం బరస్పరాన్వయము గూర్చఁబాల్చడిన ననీ

శ్వరుఁడైదుష్టకవీ శ్వరుగతిఁజెలుపఁడె కృతిప్రపంచము నెల్లక॥

తే॥ జాతివైరంబునొంది ప్రాసంబులందు విశ్రమములందుఁ దమలొనవేటుగలిగి

దేవదానవులట్లనఁ దెలుఁగునందు మించిరేఫఱకారముల్మలఁగుఁ గృష్ణ॥

క॥ భ్రమయిక రేఫములకునురే ఫములును తాలకునుతాలుఁ బ్రాసములను వి

శ్రమములను జెప్పఁదగు నీ క్రమమెటుఁగక రెండునుం గుకవిగూర్చుఁ గృతిక॥

చ॥ అవిరళవైఖరిక సరసులట్ల మదం బొదవింప నేర్చునే

కువలయభాసురత్వమునకుక వెలియై సతత ద్విరేఫ పై

భవ సువిచార దూరతకుఁ బాల్చడి భూరి రసాభియుక్తి లే

క వితతమా తమోభరముఁగాంచెడు దుష్కవిశూన్యకూపముల్॥

7. ఈ గ్రంథము ముద్రించుటకుఁ బ్రారంభింపఁబడి చాలకాలమైనందున నిది సంపూర్ణముగ ముద్రితమైయుండునని యనేకులు మాపేరప్రాసించున్నారు. 'శ్రేయాంసిబహువిఘ్నాని' అనుమాట నందతెఱింగినదేగదా. అయినను 'ఈశులుదీన దయాళుదర్శనుల్' అను వాక్యముపొల్లువోకుండ మహారాజరాజశ్రీ. శ్రీ వేంకటగిరి ప్రభువుగారి కరుణాకటాక్షమువలనను, వారిసోదరులగు మహారాజరాజశ్రీ. శ్రీవేంకట కృష్ణయ్యచేంద్రులవారి దయావీక్షణముచేతను దీనింబ్రకటింపఁ గడఁగితిమి.

8. తాము ప్రాణపదముగఁ గాపాడుకొనుచున్నట్టి దీనిప్రాంతప్రతిం గాకినాడ పుర వాస్తవ్యులును బండితవర్యులును లక్షణవేత్తలును నగు మహారాజశ్రీ. పాండి వేంకటస్వామిగారు గ్రంథకర్త వంశజుల యిష్టానుసారముగఁ బ్రకటనమునకై మా కార్యస్థానమున కనిచిన కృతజ్ఞతను మేముమటువఁజాలమని విన్నవించుము.

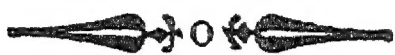
ఇట్లు

పూండ్ల రామకృష్ణయ్య,

అముద్రితగ్రంథచింతామణ్యధిపతి. నెల్లూరు. 1—12—03.

ఇది

సంస్కృత పదములలోఁ గొన్నిటికిఁ దెలుఁగు కవులు ప్రయోగించినట్టి శుద్ధాంధ్ర సమానార్థక పద పట్టిక. కొన్నిచోట్ల నక్షత్రపుగుఱుతులిడి సంస్కృతపదములిందుఁ బొందుగఁ బొందింపఁబడె. ఈ పదజాత మాం ధపదపారిజాతమన జాతముగఁ గననగును.



బహుమానము - మన్నన, మన్నిక, మన్నింపు,
 తిరస్కారము - అలసు, ఎల్లిదము, చౌక,
 ఊతి - ఓరుపు, సైరణ, సైపుడు, తాలిమి, తాల్మి, తాళిక,
 ఈర్ష్య - ఓర్వమి, ఈరసము, ఈరస, ఈసు, నూళు,
 వైరము, వేరము, పగటు, ఒంటమి, పగ, ఒమ్మమి, కంటు,
 ప్రతివైరి=సూడు * తీక్షణకోపము=రవరవ * ప్రణయకోపము=పొలయలుక
 మాత్సర్యము - కరకరి, చలము, మచ్చరము, * శోకము - ఆలము, ఆకురు, కస్తీ,
 శోపము - కనలు, బైడాలము, కనుపు, కినుక, కినుకము, అలుక, చిందు, కాంతా
 శము, రోసము, చిందర, కనరు, కసరు,
 కోపమానము=మోడి * సుస్వభావము=ఈలుపు * భక్తి=బత్తి
 ఉన్మాదము - వేళాకోళము, తిక్క, రిమ్మ, రిబ్బ, వెట్టి, పిచ్చి, ఉన్మాదము,
 ప్రేమ - నెయ్యము, నెయ్యమి, నెమ్మి, నేస్తము, నెనరు, ఎలమి, మేలు, కూరిమి,
 చెలిమి, అరితి, మచ్చిక, చాళి, ప్రేముడి, మక్కువ,
 ఎడతెగనిప్రేమ=మరులు * యువయువతులచే భరింపఁబడినప్రేమ=వలపు
 వాత్సల్యము - అర్మిలి, ఆయర్లు, * విస్మృతి - మటుపు, మటుకువ,
 కాంక్ష - ఇచ్చ, కాయపు, కోర్కె, ఏకట, కోరిక, ఆస,
 అర్థాశ=అడియాస * స్మృతి=తలంపు * స్మృతివిశేషము=పోచె
 మనోవ్యధ - అంగలార్పు, అంగద, నెంజిలి, మనికితము, తుందుడుకు,
 ఉత్కంఠ=అగ్గలిక * ఉత్సాహము - హాళి, జతనము, * అధికక్రీడ=చెరలాట
 కపటము - గబ్బ, గౌరు, గబుసు, కైపు, కిటుకు, కాడు, డబ్బు, కబడు, డంబు,
 ఆపదేశము - నెపము, నెవము, * నిష్కపటుఁడు=నిక్కపుఁడు

స్వప్నము = కల * విలాసము = లలి [ఇది యవ్యయము] * హిక్క - వెక్కు, వెగటు,

ప్రమాదము - ఏమరిపాటు, ఏమరిక, మోసము, పరాకు,

అవధానము - ఎచ్చరిక, ఎచ్చరింపు, ఏవ, పదిలము, హావణిక, పోణిమి,

కుతూహలము - వేడ్క, వేడుక,

విలాసము - చిత్తరము, కులుకు, జెళము, వెళకు, గునుపు, గొనపు, మురిపెము,

మరుపు, సొగసు, నిక్కు, మిటారింపు, నీటు, మిటారము, తెక్కు, తెక్కరము,

ఎమ్మె, టెక్కు, టీకు, హొరంగు, హొరగు, చిన్నె, పొలుపు, పొలపము, ఒయ్యూ

రము; ఒయ్యారము, బులుపు, హొయలు,

పరిహాసము - గ్రేణి, తచ్చన, కేరడము, గేలి, మేలము, మందెమేలము, ఆట, త్రస్త
రి, హాళి,

క్రీడ - త్రుల్లాట, గొండ్లి, * సహక్రీడ - సయ్యాటము, సయ్యాట,

సంభ్రమము - ఉత్తలము = తమకము, తహతహ, తమి, తత్తరము, చిడిముడి, తరితీ
పు, తరము, చిడిముడిపాటు,

రోమాంఛము - పులకలు, పులకరము, గగ్గురు, గగురు, గరుడాల్పు,

రోదనము - ఏడుపు, ఏడ్పు, గోడు, * జృంభణము - ఆవలింత, ఆవరింత,

నిద్రావిశేషము - నిదురతూగు, తందర, * నిశ్చయస్వప్నము = నిక్కల

నిద్రాసమయముననుత్పన్నమగుభవని - గురక, గురుపెట్టు,

స్వప్నప్రలపనము - కలవరింపు, కలవరింత, కలవలము, కళవళము, (ఉపవడము,

అవబోధము - మేలుకొనుట, మేల్కొనుట, మేలుకొంటు, మేలుకొంచుట, మెలకువ,

భ్రుకుటి = బొమముడి * స్వభావము = సాజము * అధికకంపము = వడవడకు

కంపము - వలి, వలిపిడి, వడకు, * పర్వము - పబ్బము, పండుగ, పండువ,

క్షుద్రదేవతోత్సవవిశేషము - తేవ, తంతు, సాకు, సయంపు, జాతర, కొలుపు,

పాతాళలోకము - పాఠజగము, నేలయడుగు, * దేవతావేశము = సివము

చిలము - విలము, సురంగము, సురంగ, (గ్రంత

కందరము - తూము, తూటు, తూపరము, దొండ, చిల్లి, తొల్లి, కన్నము, కనుము,

సంపూర్ణము.

శ్రీ శ్రీ ధ రాయ న మః.

ద్వీరేఫవర్ణదర్పణము.

ప్రథమాశ్వాసము.

౧. శా || శ్రీమత్తుంద సముల్ల సద్భవనముక్షాత్యుగ్రతాపఘ్నముక్ | శ్యా
మంబుక్ చపలాభిశోభితము సారంగావనంబుం బర | వ్యోమాశ్రాంతవిహారియైన
హరి విద్యుత్వంతముద్యత్కృపో | ద్వామాసారపరంపరల్పిలికి నిత్యంబుక్ మముంబ్రో
వుతక్ || ౨ || శా || వామాంకంబున జానకీరమణియున్వాతాత్మజం డగ్రతో | భూమిం
శార్శ్వమునందుఁదమ్మఁడు గడున్బొల్పొందనీలాంబుద | శ్యామాంగంబువిశాలవక్ష
మురుబాహాయుగ్మముక్ జ్ఞానము | ద్రామాధుర్యముగల్గునీలపురసీతారాము నేపించె
దక్ || ౩. చ || తరుణతమాలభూజనిరతశ్రితహృతకవల్లికై వడిక్ | సరసిజపత్రలోచనుని
సన్నిధినుండి కటాక్షవీక్షణ | స్ఫురితకృపామృతంబు నవపుష్కరహరిత పంకమున్బొ
రింబారిఁదొలఁగించునజ్జనకపుత్రి జగజ్జననిం భజించెదక్ || ౪. మ || కలశాంభోధితరం
గశీతలవళక్షుద్వీపకల్పద్రుమా | కలితస్ఫటికమండపాగ్రమణిమత్కల్యాణపీఠోపరి |
స్థలిఁగూర్చుండి మునీంద్రసంతతికి విజ్ఞానోపదేశంబు ని | చ్చలుగావించుహయాస్యదే
వుపదకంజాతంబుభావించెదక్ || ౫. సీ || అనఘమంత్రి ప్రగడాన్వయకలశాబ్ధిసంతా
నులఘోవంశకాంతభాష్య | వైయాసికోక్త్యాదినర శాస్త్రపారగుల్ శ్రీరమారమణ
పాదారవింద | భక్తాగ్రగణ్యులు బహుశాంధ్రసంస్కృత భాషాకవిత్వ సంపత్సమ
గ్రు | తై న వేంకటరామభూనిర్జరేంద్రులకారుణ్య రసపూరకలనవలన | నుభయషా
కవిత్వసంయుక్తి నెసఁగు | వాఁడభవ్యాగిరాలాన్వహాయసరసి | జాకరనభోమణికిఁ
జేరనార్యమణికి | నగ్రతనయుండ రంగనాథాహ్వయుండ || ౬. పంచచామరము ||
ద్వీరేఫవర్ణుడైన దేవదేవునుల్ల సత్కృపక్ | ద్వీరేఫవర్ణదర్పణంబుఁ దేటగా నా
నర్తుస | త్పురాణకావ్యశోధనప్రఫుల్ల మానసుండనై | పురాణపూరుషాంకమిందుఁ
బొల్పుమీఱనెల్లెడక్ || ౭. ఉ || హంసకులావతంసుఁడు సమగ్రకృపానిధియౌదశాన
న | ధ్వంసీయనుగ్రహంబున బుధస్తవనీయమదీయ భారతీ | హంసీకరేఫలఘ్నలఘు
తాంబుపయః ప్రవిభాగమెల్ల వి | ద్వాంసులు మేలుమేలనిముదంబునఁ దేలనొనర్తునీ
యెడక్ || ౮. క || నాకొకశక్తియుఁ జొప్పడు | నేకబృముఁగూర్పనీలనిగమస్థితసీ |
తాతాంతనిరంతరకరు | తాకలితకటాక్షవీక్షణ శ్రీదక్కక్ || ౯. చ || మునుదెలి
యంగనప్పకవిముఖ్యులు రేఫయుగీవిభాగక | ల్పనమొనరించిరీవుమరలక్ రచియించి
నఁ జౌనరుక్త్యమా | ననవలదారులార మదినాదరమొప్పఁగ మత్ప్రబంధముక్ |
గనుఁగొని తత్ప్రయోజనముఁగాంతురు నే వివరింపనేటికిక్ ||

అన్ధ శ్రేష్ఠవింతామణౌ. సూత్రమ్. ర స్త్యత్రగృహ్యతేద్వివిధః॥

వ్యాఖ్య ॥ రేఫ స్త్యతై గ్రవాన్ధ గ్రవాకరణే ద్వివిధౌలఘులఘుభేదేనగృహ్యతే॥ రేఫమైనచోనీయాంధ్రగ్రవాకరణమునందే లఘువు అలఘువు అనుభేదముచేత రెండు విధములుగలదై గ్రహింపఁబడుచున్నది. గురుత్వలఘుత్వము లుచ్చారణగౌరవము చేతఁ దల్లాఘవముచేత సిద్ధించుచున్నది. దేనియుచ్చారణమందు నాలుకయొక్క యద్రమునకు నుపాద్రమునకు మధ్యమునకు మూలమునకు శిథిలత్వము గలుఁగునో యది లఘూచ్చారణము. దేనియుచ్చారణమందు వానికి శిథిలత్వములేదో యది గు రూచ్చారణము. అత్రయనుటచేత నీరేఫద్వైవిధ్యము సంస్కృత ప్రాకృతములయం దులేదనుట. అప్పకవీయమునందలి 'కీరతరీ' త్యాదిసూత్రములచేత నీరెంటికిని రూ పభేదములు విధింపఁబడియెను ॥

సూత్రమ్॥ రయోస్తునిత్యంస్యోత్॥

వ్యాఖ్య ॥ గురులఘువులగు రేఫములకైనకా నిత్యమైనవిరోధమగును. అనఁ గా నెప్పుడును యతిప్రాసమైత్రిలేదనుట. ఇచ్చటఁ గొందఱు ప్రాసమైత్రినూత్ర మే లేదనియుఁ శ్రేయమైత్రి కలదనియుఁ జెప్పిరిగాని యదియుపపన్నముగాదు. ఎట్ల నిన "నాన్యేషాంవైధర్మ్యం లఘులఘూనాం" అనుపూర్వసూత్రమునందు లఘులఘు వులగు, య, వ, ల, లకు వైధర్మ్యములేదు. అనఁగా యతిప్రాసమైత్రికలదని వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుటయేగాక వాగనుశాసనాది ప్రయోగములవలన నట్టిమై త్రియంతటఁ గానంబడుచున్నది గావున నీసూత్రమున నపకర్షింపఁబడిన వైధర్మ్య శబ్దమునకు యతిప్రాసమైత్రిలేదనియే చెప్పవలయును. ఇచ్చట శబ్దాబలపతిగా రు లెస్సగా వివరించినారు, దానిని వివరించెదము ॥

మూలము. ౧. సీ॥ వికృతినీరేఫంబు శకటరేఫంబన రెండు దెఱంగులై రేఫ నుమరు । నారెంటికిని నిత్యవైరంబుయతులందుఁ బ్రాసంబులందుఁ గూర్పనగుదోష । మమరేశ్వరుండుఁ దిక్కనయాజిభాస్కర కవిమొదలైన ప్రాకృండితేంద్రు । లెఱిగి విమర్శించి యేర్పాటుగాఁ బ్రయోగించిరి తమతమకృతులయందుఁ । గొందఱవిచక్షు ణులు వెన్కఁగూర్చినార । భేదముగ వారినేటికిఁ జేర్కొనంగ । నయ్యధర్వణుఁడు ను నన్నపార్యుతుతమె । కైకొనియెఁ జమ్ముజనకపుత్రీకళత్ర॥

వ్యాఖ్య ॥ అత్రాశ్బాబలపతిః ॥ గయోగ్గురు లఘూరేఫయోస్తు నిత్యంవైధ ర్మ్యం స్యాత్కదాచిదపి యతిప్రాసమైత్రి నాస్తీత్యర్థః ॥ వికృతివివేకేపి ॥ కచ్చిద్వద తిసాంగత్యం యతావేవానయో స్తథా, అపరశ్చాత్రసాంగత్యం ప్రాసెష్వపిచకశ్చనై త్యుక్త్యైకయోశ్చ తన్వైత్రికల్పకయోర్తత ముభయత్రకశ్చిచ్ఛబ్దప్రయోగేణాత్యంతం ఘండితం మన్యతాధ్వననద్వారాపరాకృత్య ద్వితీయాచార్యేణ । అనయోస్సంగతిం

యస్తుకరోతికవితాకృతౌ । అస్యాఅత్యంతదోషత్వాద్దుష్క విస్సహికధ్యత ఇతి స్వ
మతం ప్రకాశితం । ఎవంస్థితే ॥ కం ॥ పురసతులవిలోకనముల । సరసాలాపముల
సర్వసంభోగముల । న్నటగెహరిమనలనొల్లఁడు । నరవరులొయమ్మనూతనప్రియు
లుగదే ॥ క ॥ గ్రక్కునఁ జనిత్రాలుదునో । తెక్కులుగట్టుకొని దేవరిపుమేడలపై- ని
త్యాదిపద్యమపొతన్న సూరన్న ప్రముఖైః కైశ్చిమభయోరైస్సత్రీ ఉక్తా । సానాక
రత్వాదప్రమాణికితసుధీపురొగై రనుసంధేయం. అనఁగా గురులఘురేఫములకు యతి
ప్రాసమైత్రి నాపాదించిన యనామకకవిద్యయమయొక్క మతమును రెండుచోట్ల
కశ్చిచ్ఛబ్ద ప్రయోగముచేత నత్యంతమూర్ఖ త్వమును దోషింపఁజేయు మార్గమునఁది
రస్కరించి యెవ్వఁడైనఁ గవితారచనయందు గురులఘురేఫములకు సాంగత్యమును
జేయువేని యదిమిక్కిలిదోషముగాన నట్టివాఁడు దుష్కవియని చెప్పఁబడునని య
ధర్వణాచార్యులు స్వమతము వెలింగించిరనియు, మఱగెననుశబ్దము లఘురేఫముతోఁ
బ్రాసముగ బమ్మెరపోత రాజును, తెక్కులనుశబ్దమునకు లఘురేఫముతో విశ్రమము
గఁ బింగళసూరన్నయుఁ బ్రయోగించుటయేకాక మఱికొందఱు కవులిట్టిమైత్రిఁ జె
ప్పిరనియు నది యనాకరము గావున నప్రమాణమనియు నసూబలపతి లెస్సగా వి
వరించెను. అత్యంతదోషమనఁగా యతిప్రాసభంగదోషమనుట.

మూలము. ౨. క॥ కొందఱుగుకవులుయతులం । బొందచురును ద్వివిధరేఫము
లకందురిలక । గొందఱుగుమతులు ప్రాసము । లందగుమిత్రత్వమం డ్రలాక్షణికత
చేక ॥ ౩. ఉ ॥ సర్వవిమల్ త్రిలింగపదశాసనుతై తగుశబ్దశాసనా । ధర్వణసూరి
వద్యులమతంబులఁ దెల్పెవరేఫయుగ్గమీ । యర్వరమైత్రిచే బాసఁగదోడకకూర్చిన
వాఁడు సప్తగం । ధర్వకులేంద్ర దుష్కవియనాఁజనుఁదత్కృతితుచ్ఛమైచెడుక॥ ౪.
మ ॥ వరశాస్త్రార్థ విచారశూన్యులగు దేవానాంప్రియుల్దర్పమం । ధరతకారాలకుఁ
బాత్తుఁగూర్చిరదియంతర్వాణులంగీకరిం । తురెశాస్త్రాతిగవర్తనంబున గురుద్రోహం
బుసిద్ధింపదే । గురుకణ్వాదుల సూక్తులంగనుఁడు మీకుకదీటుసందేహముల్ ॥

వ్యాఖ్య ॥ దేవానాంప్రియోమూర్ఖ ఇతిపదకల్పలతాయాం । అలుక్సమాసః॥
అంతర్వాణిస్తుశాస్త్రవిదిత్యమరః ॥ అల్పజ్ఞానాంప్రయోగేషునవిశ్వాసాత్ర శాస్త్రత
ఇత్యాన్ధ్రికాముద్యాంబుహస్పతిః ॥ శాస్త్రస్యవిద్యుద్ధాస్యాత్తత్త్వాజ్యంనాత్రసంశ
య ఇతితత్త్రేపేంద్రః । ఆన్ధ్రవిష్ణ్వరనుజ్ఞాకృతస్యమద్యాకరణస్య ద్రోహీగురు
ద్రోహీతికణ్వః ॥ సన్ములవత్వాద్రూఢత్వా ద్యహీతత్వాచ్చసాధుభిః । నాసభ్రంశ
స్యమేతస్యాన్నియమాధావతస్తుతత్ । నివారణాయతస్యైవప్రప్యత్తిర్విదుమావభూత్ ।
తద్ధర్మమేవహివయం భూయసాప్రయతామహే । కవితోపశ్రుతౌదోషం నైరకించి
త్సహామహే । శ్రుతేపశబ్దచో కైవాఽమాదాత్పాణిం స్మరేత్ । అధవాసనినామీ

శంభంతయైద్యహుళోబుధః । ప్రాకృతేషడ్విధేచాపి వాల్మీకింవామహేశ్వరం । ధ్యా
యేదత్రతుమామేవస్మైత్యండితసత్తమ ॥ ఇత్యధర్వణాచార్యః ॥ మఱియు నప్పకవి ॥
గీ॥ జాతివైరంబునొంది ప్రాసంబులందు । విశ్రమములందుఁ దమలోన వేటుఁగలిగి ।
దేవదానవులట్లనఁ దెలుఁగునందు । మించిరేఖరకారములైలఁగుఁగృష్ణ ॥ క॥ భ్రమ
యకరేఖములకురే । ధములును తాలకునుతాలుఁబ్రాసములును విశ్రమములను జెప్పఁ
దగునీ । క్రమమెటుఁగక రెండునుంగుకవిగూర్చుఁగృతి ॥ గీ ॥ చెల్లుననిమున్ను భీ
మనసెప్పెననుచుఁ । గలుపుదురు రేఖములను అకారములను । దుష్టకవులవియొకపై
నఁదొంటిపెద్ద । లందఱును నేల విభజింతురనితెలియరు ॥ క॥ వలసినరేఖఅకారము ।
లలనడుఁదామొకటికొకటియని భీమనయే । పలుకుటగలిగిననాతఁడు । గలపినలక్ష్య
మొకపైనఁ గన్నడకున్నే ॥ గీ॥ సారిదిభోజకన్యనరదంబుపైనిడి । రేయిఁదెచ్చెననఁగ
రేఖమయ్యె । మఱఁదియనకసిగ్గురఅచి రుక్మిణిఁజాల । అట్టునేసెననఁగతాముకుండ ॥
వళిప్రాసపరిచ్చేదమునందు ॥ గీ॥ మహినిరేఖాక్షరంబును మఱిశతాంగ । నామక అకా
రమును సవర్ణంబులయ్యుఁగావ్యములయందు నొకటికొక్కటిగలయక । తమకుఁదామ
య యగు నేకతరయతులన॥

మూలము. ౫. శ్లో॥ గీ॥ అవనియుత్వంబు రేఖావయవమటంచు । శాబ్దికులుదె
ల్పిరటుగాన శకటరేఖ । ములకువిశ్రమములఁ బ్రాసములనిడంగ । వలువదమైత్రి
లఘురేఖములకుఁగలదు ॥

ఉదాహరణము ॥ అప్పకవి వళిప్రాసపరిచ్చేదమున ॥ క॥ ఇత్యైత్వంబునఁ దొ
లఁగక । ఋత్వంబును ఋవళియనఁగ రేఖముతోమి । త్రత్వంబునెరపునెట్టిమ । హ
త్వమొ యట్లనగుఁ గాదులందున్నపుడు ॥ సీ॥ ఋత్విజుండని విచాఃరించి పూజించి
తేద్యైపాయనుండుండధర్మయుక్తి ॥ సభాపర్వము. క॥ ధారుణి ఋప్రాసమన ॥
గారేఖాక్షరమునకు ఋకారముజెల్లు ॥ నారికినైనాకకుజం । బాఋభుపతిగెలిచి తె
చ్చెనచ్యుతుఁడనఁగ ॥ క॥ ఆఋషిపుత్రుఁడుగట్టిన । చీరములతిమృదులములు విచి
త్రములు మనో । హాగులు నతనిబృహత్కృతి । ధారంబున నొక్కకనకపట్టమువ్రే
లు ॥ అరణ్యపర్వము.

మూలము. ౬. క॥ గురులఘురేఖమ్ములు భి । న్నరూపములు రిపులుగావునఁగ
వీంద్రులుగూ । ర్పగుమున్ను శ్లేషమైత్రియు । నిరురూపులుగలుగురాలకిడుదురుగృతుల ॥

వ్యాఖ్య ॥ ఇచ్చిధి మూలగ్రంథములందు లేదుగదా యెట్లుచెప్పవచ్చునందులేని
వివరించెదము. దంత్యతాలవ్య, చ, జ, లనుగుఱించి “మిథస్సవర్ణశ్చ” యనిసూత్ర
కారులుచెప్పిన నుచ్చారణభేదముండుటవలన శ్లేషకృతియందు నొకయర్థమున దంత్య
ము, నొకయర్థమునఁ దాలవ్యమునుఁ జెప్పఁగూడదని యప్పకవిచెప్పినాఁడు. విశ్రమ

ప్రాసమైత్రి గలిగిన దంత్యశాలవ్యములకే యుచ్చారణభేదమాత్రమువలన స్లేషమై
త్రి కూడవనిచెప్పుచుండఁగా నట్టియుచ్చారణభేదము వీనికిం గలుగుటయేగాక ఏ
శ్రమప్రాసమైత్రియుం గూడలేకుండ నిట్టివీనికి మైత్రికలుగునని యెట్లుచెప్పవచ్చును.
ఇందుకును దా హరణము. ఛాస్కరరామాయణము. క॥ నారులఁ బట్టినవారికి । నార
యధర్మములుగలవె యన నారిఁగరం । బారఁగఁబట్టుచు రాముఁడు । పౌరులు బెడ
రంగధనువు*భగ్నముచేసెన్॥ నారులనఁగా స్త్రీలకును, ధనుర్గుణములకునుజెల్లును.
స్త్రీవాచకమగు నారీశబ్దము సంస్కృతము. గుణవాచకమగు నారీశబ్దము తెలుఁగు.
ఉదాహరణము. మనుచరిత్రమునందు. మ ॥ భరమైతోఁచుకుటుంబరక్షణకుఁగాఁ*
బ్రాల్మలిచింతన్నిరం । తరతాళీదళసంపుటప్రకరకాం * తారంబునందర్థపుం । దె
రునాటుద్దెగఁగొట్టి తడ్డపరిష * ద్విజ్ఞాతచార్యక్రియా । విరసుండైకొ అతంబడుంగు
కవిస్మ * ధీభృత్సమీపక్షితిక ॥ ఇందుఁగొఱత యనగా న్యూనతయుఁ గొట్టును.
ఉభయత్ర గురురేఫమే. కావున నివిధముగఁబ్రయోగింపవలయును॥ తే॥ హరిపురా
భోగవార్తపెం * పపుడువారి । మదిఁబొడమఁదలపోసిర*ట్టిదియటంచు॥ నని రా
ఘవపాఁడవీయము॥ తలపోసి । అట్టు । అనఁగా అపఖ్యాతి - ఇదియటంచు నహ
ల్య యనుకొనినదని యర్థము. తలపోసిరి, అట్టిదియటంచునని పాండవార్థము। తల
పోసిరియను పదములోనిది క్రియాంతప్రత్యయము కావున లఘురేఫము. అట్టు అను
నది గురురేఫము. దీనికిరూపాంతరముగానరాదు గావునఁ జింత్యమైయున్నది.

మూలము. చ॥ ఇరవుగరేఫయుగ్గమున * కిద్ధరమైత్రియొనర్పనల్పమా ।
నెరుసిదిదీన నేమియని * నెమ్మది నెంచకుఁడార్యులారసుం । దరతవహింపదాకృతి
జ * నవ్రజమోహనమైన దేహమం । దరయఁగస్విత్ర మల్పతర* మయ్యనసూయజ
నింపఁజేయదే ॥ క॥ గురులఘువర్ణంబులకుం । బరస్పరాన్వయము గూర్పఁ * బాల్ప
డినననీ । శ్వరుండైకవిదుష్టుకవీ । శ్వరుగతిఁజెటుపఁడెకృతిప్ర * పంచమునెల్ల ॥
క॥ కావుననుక్తవిధానము । గావిరతిప్రాసముఖ్య * కార్యములఁగవుల్ । ప్రావీ
ణ్యంబునసంకర । ఛావముదొలఁగించి యిడుండు * భయరేఫములన్ ॥

అధర్వణకారికలు.

శ్లో॥ ద్వివిధాదిదుతశ్చస్యరయవాచ కగౌతథా । చజౌపబౌతదౌవర్ణా న
మరావససంయుతాః । ఎతేద్వితయసంయుక్తాః ॥

వ్యా॥ ద్వివిధ - హ్రస్వదీర్ఘరూపములగు । అత్-ఇత్-ఉత్ । అకార - ఇకా
ర - ఉకారములు । అయవాచ - ఏకార - ఓకారములును । కగౌ-కకార-గకారము
లును । తథా- అట్లనె । చజౌ - దంత్యశాలవ్యచజలును । పబౌ-పకార - బకారములు

గఁజే । కూరినయన్నివచింతును । దారగుణాకల్పమిశదు * దాహరణముగఁ ॥ మ॥
 పొనరున్విశ్రమ మైతిదీర్ఘ పరమే * ప్లునృభమేయంచుఁదా । తనముఖ్యు ల్వలుకంగ
 నమ్మించనిరా * దారింగపుల్ గొందతై । ననునన్నింటికి భారతాదులనె పొం * ద
 న్నామిఁగాసారజే । వనరీతింగయికొందువానినియచు * భ్రష్టంబులన్వడెదఁ ॥

మ॥ తులనాతీతసమగ్ర శౌర్యనిజపా * దూయుగ్తనిర్వర్తితా
 ఖిలభూరక్షణ కార్యరోషదమునః * కీలాయితాలోకనాం
 చలపీతాంబుధి నీరసాధుపరిమ * త్సంభావ్యసంచారయు
 జ్జ్వలతేజస్సుహృదగ్ని సాత్కృతరిపు * ప్రాసాదశ్రీసాదరా ॥

వ్యా॥ పాదూఃపాదుకా । దమునాలగ్ని సస్సంతః । అథపాదుకాపాదూరుపాన
 శ్రీత్యమరః సప్తార్చిర్దమునాశ్శుక్ర ఇత్యమరః । ఉజ్జ్వలప్రాసాద । మిత్రాయశత్రు
 సంపదర్పణస్యో చితత్వాత్ । శ్రీరామభద్రాప్యగ్నేనై జస్సుహృత్వైనస్వశత్రోర్దశ
 ముఖ్యస్య సాధాదికంతస్మైదదావిత్యర్థః । తథాచతేజస్సుహృదిత్యనెన । భగవతోనక
 వలంస్వాశ్రితేష్వేవకింతు స్వీయాశ్రితేష్వపిమహద్వాత్సల్య మితివ్యజ్యతే । స్వప్రతాప
 తుల్యతీచాగ్నినాలంకాందాహయామానెతిభావః ॥

క॥ తారకకోరకితాంభో । జారిస్తబకితపురాంత * కాచలఘలిత
 స్ఫారమనోజ్ఞయశోమం । దారజటాయితఫణిన * నమదీశానా ॥

వా॥ కోరకితస్సంజాతకోరకః । ఎవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం । మూలం । మూలే
 లగ్నకచేజఁత్యమరః ॥

పంచచామరము॥ సురాసురాభిపూజితావి * శుద్ధసత్వరాజితా
 సరోజపత్రలోచనా కృ * శశ్రితాధిమోచనా
 యరిష్టదైన్యసూదనా మ * బాంధ శత్రుభేదనా
 హరాద్యపాస్యతారకా ద * శాస్యగర్వచారకా ॥

వ్యా॥ అరిష్టః కాకాసురః । కాకేతుకర్తూరిష్టబలిపుష్టసకృత్ప్రజా ఇత్యమ
 రః । తారకాఖ్యోమంత్రవిశేషః ॥

గద్య॥ ఇది శ్రీనీలపురంధాను నీతారామచంద్ర సాంద్ర కారుణ్య సంప్రా
 ప్తసాధుకవితాధార శ్రీమదోగిరాలాన్వయక్షీరపారావారపూ
 ర్ణిమారాజ పేరసుధీరాజకుమార వినయవిద్యాసనాథ
 రంగనాథ ప్రణీతఁబైన ద్విరేభవర్ణదర్పణంబు
 నందురేభస్వరూప నిరూపణంబనునది

ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ శ్రీ ధ రాయ న మః .

ద్వి రేఖవర్ణ దర్పణము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

క॥ శ్రీమత్ప్రణవప్రతిపా । ద్వామేయాకారజరణఃకయతిచిత్తహారా
త్కామేంద్రీపకజలద । శ్యామలకోమలశరీరః * జగదాధారా ॥

క॥ స్వరవర్ణగతులవిడువక । వరపదములనెల్ల బొందు * పఱచిభవశ్వా
త్కరణమొనరింతురాగము । బెరయఁగొనుముసప్తతాళ * భేదధరీణా ॥

టీ॥ స్వరవర్ణగతులవిడువక । వరపదములనెల్ల బొందుపఱచి । స్వర=అచ్చుల
యొక్క । వర్ణ=హల్లులయొక్క । గతుల=క్రమములను । విడువక అనఁగా ముంద
కారము, పిమ్మట నికారము, ఈరూపమగునచ్చులక్రమమును, ముందు క కారము,
తరువాత గ కారము, ఈరూపమగు హల్లుల క్రమమును విడువక యని యర్థము ।
మఱియు హల్లులకుంగూడ స్వరక్రమము విడువకయేచెప్పఁబడునని యొచించుకొన
వలయు । రెండవపక్షము - సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధములగు షడ్జాదిస్వరములు, వర్ణ
ములు, వీనియొక్కగతులను, సంచారములు, వరపదములు, సుకవిప్రయోగ రూఢ
శబ్దములనుట । రెండవపక్షము । సంగీతశాస్త్రప్రసిద్ధపదములు, భవత్సత్కరణమొన
రింతు=నియధీనముఁజేతు । రాగము అనఁగా ననురాగము । రెండవపక్షము । సంగీత
శాస్త్ర ప్రసిద్ధరాగము । సప్తతాళభేదధరీణా । అనఁగా సప్తతాళవృత్తుఖండనమందు
సమర్థుడని యర్థము । రెండవపక్షము । ఏడైన ధ్రువాది తాళములయొక్కభేదము
నెఱిగినవాడని యర్థాంతరము.

మూలము.

సీ॥ అరయికయరికట్టె * నరవాయియరగలియరుగుటయరుదరి * యరిగెయరిది
నిరుగిరవిరవందె * నిరులిరునిరసయు నిరుగుడునురియాడె*నురువడియును
నురళించెనురియుట*యురువుటయురులుటయురువణించుటయురి* యెరయెరగలి
యెరువెరవెరియుట* యెరిచన్నారిమ యెరుదొరనుటకరవాడి * కరముకరువు
కరణికరువలితొల్కరి*కనికరంబు । కరకరయనొక్కచుండు జ*క్కరకరుళ్లు
కురువుకురువేరుకురియుట*కురులుకెరలె । పక్కెరయుముక్కెరయునీల*పల్లిధామ ॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.

అరయిక=విమర్శ, పరిశీలనము.

ఉదాహరణము. చ॥ అరయికగల్గి భూమివల * యంబభిలంబును నీతిబాధ
లం । బొరయకయుండనాన్యపతి * పుంగవుఁ డేలుచునున్నినాండుచో । నిరవయి
యుండకుండుటఁ జ * మీయతి వర్షములాశ్రయించెడ । త్వరనరనాధయాధ వ
ని*తాజనతా నయనోత్పలంబులకా ॥ నైషధము.

అరయుట=విమర్శించుట, విచారించుట, వెదకుట.

గీ॥ బొడ్డుఁదామరయందొక్క * పురుషుఁడుదృఢ ! వించునట్లుగఁజేసెఁద * ద్విరచనావి
భవమునఖిలచరాచర * ప్రభవమయ్యె | నరయసామాన్యమేకృష్ణు * పరమలీల॥ భా॥

అరవాయి=వెనకఁదీయుట.

క॥ అరవాయిగొనకబెట్టుగఁ | బరిగొనియక్కడిదిమగల * పై నడరుట యు
ద్ధరగతినగ్నిజ్వాలో ! త్కరముపయిన్నిడుత యడరు * కరణి యకాదే॥ భా॥

అరగలి=మనస్సంకోచము.

చ॥ నరునకుఁబూనిపల్కితివి * నంజవిమాలిన దొడ్డపల్కులే
నరగలి లేకబిట్టడరి * నప్పడుసూడుమునన్నునాతనికొ
దిరమయిబాహుశక్తియును * ధీరతయున్వైరపుంజలంబు నె
వ్వరిదెసఁగాంచెదెక్కుడుగ * వారి నుతింపుముమానుమంతకుకొ॥ భా॥

అరుగుదెంచుట=వచ్చుట । అరుదెంచుటయనియుఁగలదు.

గీ॥ అభవుఁడుమతోడ గూడిలి * లార్థమచటి
కరుగుదెంచి ప్రసన్నుఁడైవరమునొసఁగె॥ కా. ఖం ॥

అరిగి=పోయి.

క॥ నరనుతులయ్యెదిక్కుల । కరిగిమహీపతులచేత * నరిగొనిధనముకొ
దెరలఁగదెచ్చినమార్గము । బరువడినెఱిగింపుమాకుఁబరమమునీంద్రా॥ భా॥

అరిది=వింత, అశక్యమనియును . అరుదు=వింత.

క॥ అరిగరముననేదాల్చిన । నరిగరము నగేంద్రధీరుఁ * డైనంజెడఁడే
అరిదిరమైనన్నడుగుట । యరిదిరమైకాభిలాషు * లగు నృపతులకుకొ॥ సో. హ॥

చ॥ అరుదుగదివ్యరత్ననివ * హంబులఁజేసివెలుంగుచున్నమం
దరశిఖరంబు నెత్తుకొని * తద్దహనార్చు లడంగునట్లుగాఁ
దెరలఁగవైచినకొదపన * తేజుఁడుబాండుసుతుండు దాని జ
య్య రితిముఁజేసివజ్రమయ * శాతశిలీముఖవారిధారలకొ॥ భా॥

అరి=నారి, పన్ను.

క॥ అరియనిపిప్రలుచేతను । ధరణీశులురూకయునుమొ * దలుగాఁగొనరె
వ్వరు నిప్పాపుఁడుమానిసి । యరిగొనియెడు భక్షణార్థి * యైవిప్రలచేకొ॥ భా॥

అరికట్టుట=నిరోధించుట.

సీసపాదము ॥ తెరువులునరుగంగ * నరికట్టిచంపెనాబాలవృద్ధముగను * బహు
జనముల ॥ తి॥ ఉ॥ రా॥

ఇరుగు=ప్రాంతము.

చ॥ తిరుగుచుఁబుట్టలంబొదలఁ*ద్రిమ్మరుపాములనెల్ల రోసి ని
 ఘ్రురఘజదీర్ఘ దండమున * డొల్లఁగ నేయుచువచ్చివచ్చి య
 యిరుగునడుండుభంబనున * పింగనివ్రేయఁగఁదండమెత్తుడుక
 హరిహరియంచు డుండుభవ * హాహిభయంపడిపల్కుభార్గవుక॥ ఛా॥

ఇరవు=నివాసము.

క॥ ధరియించినమొదలొకవ | త్వరమాత్రముతావకీన*ధమ్మిల్లములో
 నిరవుకొనిమగుడనవిరి | తరుణి యలపారిజాత * తరువునకేగుక॥ పా॥

ఇరు=రెండు.

సీ॥ పా॥ ఉరుచిత్రకాగ్నిశి * ఖోస్నేష మిరువంక నిరువంకఁ గుండలి * స్ఫురిత
 కర్ణ॥ వసు॥

ఇరవొండుట=చక్కనగుట, అమరుట.

క॥ తురగంబులపై నాశ్వికు | లరదంబులమీఁద రథికు * లప్పుడునిద్రక
 బారసిరికొందటుభూస్థలి | నిరవుగసుఖనిద్రసేసి * రిట్లున్నంతక॥ ఛా॥

ఇరులు=చీకటి.

సీ॥ పా॥ కన్నులపండువు* గ్రహసార్వభౌముండు సురలయాఁకటిపట * యి
 రులదాయ॥ నై.

ఉరియాడుట=డోలాయమానమగుట.

గీ॥ అనుచుసంచరించు నడియాసగ్రమ్మర | బాసదలఁచి ధృతికిఁ బట్టువెట్టు
 మరునికోహటించియరియాడుఁదుదిముట్టు | గాన నిశ్చయించుగలగుదేటు॥ ఛా॥
 ఉరువడి=అతిశీఘ్రము.

సీ॥ పా॥ ఉరువడి నరిగి య * ధ్వరణీశు ననిఁదెగఁ జూచిరా హైహయ * సుతు
 లుగడిమి॥ ఛా॥

ఉరళించె=ప్రకాశించె, విజృంభించె.

ఉరళించుటురులుదోయు॥ అప్ప॥

ఉరియుట=భయూడులవలనంజి త్తముబిగితప్పట.

క॥ అరదముననరిగెనముచిత | పరివారముతోడఁజెఱుల*పడఁతులడెండం
 బురియఁగఁబుష్పకమున ని | ర్భరవేదననుండనసుర*పతినిష్ఠురుడై॥ తి॥ ఉ॥ రా॥

ఉరువుట=పరిత్యజించుట.

చ॥ హరినఖిలేశ్వరేశ్వరుడ * యానిధి నాశ్రితరక్షణై కత
 త్వరుడగవొప్పఁగన్నదను * దాహముగ్రక్కునవాయఁగందుడు

ఘృరుఘులఁజేరుమంచు మదిఁజూచెదరేని లతాంగులార యే
నురువుదు నీక్షణంబ యుసుఁకోర్వఁజుడి యనునింతిబోటులన్ || ఎ|| హ||

ఉరులుట = వెలువడుట, విడిపోవుట.

క|| నరనాథసమర్పితమగు | విరవాదుల దండయొప్పె * వెన్నునిపాదాం
బురుహంబు నంగుటంబున | నురిలిన యాకాశ గంగఁకుపమానంబై || నై||
మ|| ధరణీచక్రము గ్రక్కునం గదల ది * గ్ధంతావళశ్రేణికం
ధరముల్కొగ్గబడన్ దిశావలయము * త్కంపంబుగానీబలం
బురులంబారఁగభీష్ముపైఁగవియు రాఁద్రోద్రేకముంజూచి ఖే
చరతోకంబునుసంచలింపహరిచం*చద్బాహుఘోరాకృతిన్ || ఛా||

ఉరువడించుట = పీఁగనొత్తుట, శీఘ్రముగఁపైఁబడుట.

సీ|| పా|| పరవీరమర్కముల్ * బాయక లక్ష్మించి పొరిఁబ్రయోగించుచు* నురువ
డించి || రా | క | రా||

ఉరి = మరణసాధనరజ్జువు, వాగుర.

క|| ఉరిద్రెవ్వఁగొటికియిప్పడ | పెరవారఁగ నీకునేను * విరుగడనేయం
దొరకొనుటనీదుఛాగ్యం | బరిత్వముదొఱంగిమైత్రి * యలవరపునుదిన్ || ఛా||
ఎర = ఆమిషము.

ఆమిషంత్యస్త్రీయాంమాంసేతథాస్యాదోభ్యవస్తునీతి కోశః||

క|| నరపతులనెల్లభీష్మున | కెరఁగానొప్పింపఁజాల * నేనడవులకు
న్మరలఁగఁబోయెదనచటనె | తిరిగెదఁగూరాకుఁగోసి*తినియెదననిఘా|| ఛా||
ఎరగలి, ఎరవలి = దవాగ్ని.

క|| ఎరగలియెండినయడవుల | దరికొనుచందమునమిగులదర్పముమెఱయన్
హరిసేనగణఁగిదైత్యుల|బారిగొనఁగాఁజొచ్చెముష్టి భూరుహ హతులన్ || రా||
ఎరువు, ఎరివి = మేషకరీషము.

మ|| గురుగుంజెంచలితుమ్మి లేతగిరిసా*కుందంత్రణీపల్లవో
త్కరముంగూడఁబొరంటి నూనియలతో*గట్టాపకుట్టాగో
గిరముల్కొక్కితమింగొమల్ పొలముబోఁ * గ్రేపుల్మేయిన్నాఁక మేఁ
కెరువుంగుంపటిచుంచమెక్కిరిప్రభు * త్వేకాప్తిరెడ్లజ్జడిన్ || ఆ|| మా||
ఎరవు = అన్యద్రవ్యము, భిన్నరీతి, అనఁగాఁగల్గికోలుతనములేకుండుట.

క|| ఇమ్మునరేశ్వరమాతుర | గమ్ములనీకార్యమయ్యె*గాదే కడులో
భీమ్ముననొండులసొమ్ముల | రమ్మున్ననువచ్చునే యెరవుసతమగునే||
క|| హరిపలికిన తెఱఁగంతయు | నెరవైయున్నయదికంటె*యీమాటతెఱం
గరయుదముతొలుత నీపెను | పరిచందంబెల్ల నెఱుక*పడియెడుఁబిదపన్ || ఛా||

ఎరియుట=కాలుట, తపించుట.

క॥ శరవేదన సర్వాంగము । లెరియఁగ నాకిపుడుపెదవు* లెండెడుదృష్టా
భర ముడుగఁచగిన నీళ్లులు । వెరవున దేనేర్తువీవు*వేతెమ్మనఘా॥ భా॥

ఒరిచన్ను=ఒకచన్ను.

క॥ కరుణయుఁగోపముఁగనుఁగవ । నారిచంటం చాలుగురియ * నారిచంటనునె
త్తురుగురియుగతి జనార్దను । ధరణిపతనయద్వయంబు*తప్పకచూచె॥ సో॥ హ॥
దీనివలననారిగాలుమొదలైనవియు రేఫములేయనియెఱుంగవలయు.

ఒరిమ=ఆనుకూల్యము, మైత్రి.

గీ॥ రాజదొడిగిన దివ్యాభ*రణచయంబు । నెల్లవారలురతిఁజూచు*తేమిసెప్ప
నారిమనాండొంటిఁజూచునా*భరణములను । విమలహరినీలమణిశిలా*వీక్షణముల॥ నై॥

ఒరుఁడు=అన్యుఁడు, అన్యోన్యము. ఒండొరులు.

క॥ ఒరులధనమునకు విద్యా । పరిణతికిందేజమునకు*బలమునకు మనం
బెరియఁగనసహ్యపడున । న్నరుఁడుదెవులులేనివేద*నంబడునధిపా॥ భా॥

క॥ మురహరబలహరులిట్లాం । దొరుతూపులఁగప్పఁబడుట*నొదవించిరిత
మ్మిరువురఁగనుఁగొనఁదివిరెడు । గరుడోరగముఖులకోరి*కకువిఘ్నముగ॥ పా॥హ॥

ఒరముట=పొందుట, కలియుట.

క॥ శరధిన్మునుగోలినని । ర్భరజలములఁగురిసిమేఘ*భావంబటియ
క్కరములుకరములెకాజిగి । నారమెనన న్రవియుమెఱసె*నుడిగెన్కొయిలు॥ ఆ॥మా॥
కరవాడి=అతిశితము.

క॥ కరవాడిసూదితుదమొన । నరదరువంబడినముత్తి*యంబునుబోలె॥
గరమొప్పెరజనికరిణీ । కరవమధువుహిమగుసితశి*ఖాశిఖరమున॥ నై॥

కరము=భృశార్థము, అత్యంతము.

క॥ జరయనురాక్షసినీకుం । గరముపకారంబుసేసె*ఘనముగదానిం
ధరణీశయేనెఱింగితి । నిరుపమనిరతిశయయోగ*నిష్ఠితబుద్ధి॥ భా॥

కరువు=గర్భస్థితపిండము. మూస.

క॥ చరువులునమ్మునిచెప్పిన । తరువులువీడ్వడియెసుతకుఁ*దల్లికినట్లై
యిరువురునుపయోగింపఁగఁ । గరువులుదత్తత్రకార*కలితములయ్యె॥ భా॥

క॥ కరువునఁదరువునశిలఁజి । తరువున నినచంద్రుచులఁ*దారకరుచుల॥
హరిహరధాత్రాదులకీ । హరిణము సరిరూపువడయ*నలవియొయింక॥ రా॥

కరణి=వలె, ఉపమానాచకము, సామ్యము.

గీ॥ అరణినగ్నివొడము*కరణిదేవకియందు । విప్రయజ్ఞకర్మ*వేదగుప్తి
కైజనించెనెవ్వఁ*డవ్వసుదేవనం । దనుభజింతునేక*తానిరూఢి॥ భా॥

కరువలి = వాయువు.

క॥ ధరణీనాయకులుండఁగ | హరిపతిసుగ్రీవుండఁడ * నంగదముఖ్యుల్
తరుచరు లనేకులుండఁగఁ | గరువలిసుతు నడుగ నేమి * కారణమయ్యా॥॥ రా॥

తొల్కరి = వర్షర్తువు.

చ॥ తరుణులుచంచలాతలు * తత్కరభాండ నికాయమంబుదో
తక్కరములుపాలుఁదే నెలుఱు * తంబులు వానలఖండఖండశ
ర్కరలునుద్రాక్షపండ్లువడ * గండ్లుగ ణోభనభుక్తివేళఁనొ
ల్కరిసమయంబుపేరెలమి * కైకొనకుండునె భోక్తృసస్యముల్ ॥ నై॥
కనికరము = దయ.

చ॥మనోజువా | రికినెరజేసిలోఁగనిక * రింపనివారివిగాక నేరముల్ ॥ వసు॥
కరకరి * ఆగ్రహము, అనగాఁజలము. కలఁత.

చ॥ కరకరిగూటకఱ్ఱయిడఁ * గామొఱవెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళవి * ఘట్టన..... మను॥

క॥ ఒరులుదలలెత్తిచూడఁగఁ | గరకరిమనలోనవలమ * గాన మదాజ్ఞా
భరతుకడనుండినీతి | స్థిరమతిరాజ్యంబునీవ * చేయింపవనా॥ రా॥
మొదటిపద్యములోఁ గరకరియనఁగాఁ జలమనియు రెండవపద్యములోఁగలఁ
తయనియు నర్థములు.

ఒక్కరుఁడు = ఒకఁడు-

గీ॥ తరుణియేవురకంఠెనా * క్కరుఁడుభర్త | యగుటలగ్గుజూదంబునం * దాలినోటు
వడనివానిఁగాఁదగుభర్తఁ * బడయుమింక | ననుచురా ధేయుఁడుల్ల స * మాడెనంత॥

జక్కర = నది.

కరుల్లు * తరంగములు-

కరువు = తొడ.

} పీనికి యతిప్రాసములఁబ్రయో
గములుగ్రంథములనగపడవు-

కురువేరు = పరిమళద్రవ్యవిశేషము.

సీ॥ కురువే రునిచివచ్చి * తిరదేముగుదయన్న నతివ తెచ్చెదనని * యరిగెనాకతె॥ నల॥

సీ॥ కల్వతేకులమిద్దె * గావించియాచుట్టుఁగురువేరుదడిఁగట్టి * విరులతేనె॥యయాతి॥

కురియుట = వర్ణించుట-

సురపతిసభలోన * జూడనంగారవృష్టుల్

గురినెఁగులిశధారల్ * కుంఠితంబొందెదిక్కుం

జరమదములకొంగె * సర్వదిక్పాలకాంతః

కరణములుభయోద్వేభ * గంబునన్సంభ్రమించె॥

భా॥

కురులు * అలకలు.

చ॥ సురతసుఖంబులన్నిగులఁ * జొక్కుచునొక్కవిభుండుకొంతనీ
కురులకుఁగృష్ణవర్ణమునుఁ * గుంకుమగుబ్బలకచ్యుతత్వముకా
దొరకెసనకానిజేకుకర * తోయరుహంబుఁదెమల్చినీకునీ
కరములుశంఖచక్రములు * గాఁబురుషోత్తముఁజేసెనాపుడుకా॥ జై॥

కైరతె = కోపించె- ఉదమించె-

క॥ పరులయపరాధములకు | నైరలకతముఁబొగడుచోటఁ * గీడాడెడుచోఁ
బరితోషమురోషమునెదఁ | జొరనీనితపస్విసుమ్ము * సుకృతిధరిత్రికా॥ మను॥

చ॥ కైరలుస్రవంతిపైనిసుక * క్రిందగువేళనినుండుమేఘముకా
దెరవునఁజల్లగాఁవిరహ * దీప్తకరప్లుతమా సజీరకో
త్కరగుణమట్లపద్మినుల* గ్రమ్మునకేసరమాధ్వబాల్పైఁబై
గరమరుదారిఁదేంట్లసెకఁ * గందినముతైపుసేసలోయనకా॥ ఆ॥ మా॥

పక్కెర = అశ్వకవచము-

సీ॥ అశ్వతనుత్రాణ * మలరు పక్కెరనాఁగ ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

సీ॥ పన్నగారికినెదుఁకర్పడవేఁడితెక్కలుధరియించెననఁగఁబ * క్కెరలువెలుఁగ॥పారి॥
ముక్కెర = నత్తు = నాసాభూషణము-

సీ॥ కరవాలుముక్కెర * కరకరల్ కరకరి॥ అప్ప॥
మూలము-

క॥ గరుగులుబంగరుగరగలు | గరుపారుటయుంగరంబు * గరితగరుసుమొ
గ్గరముగరపచ్చేల్లరువుతొ | గరుగరగరికలు తమేవి * ఘటనప్రవణా॥
ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు తెలుపఁబడు.
గరుగులు = వృక్షవిశేషములు-

మ॥ సురపొన్నల్కలిగొట్టుచెందుగలుఖ * ర్జూరంబులుంబెందలుకా
గురువెందల్పొగడల్పొగట్లవిరుగ * ల్లోరంటలున్నంపెగల్
గరుగుల్ చిన్నలుదాడినిమ్ములుమొద * ల్లామ్రాకులొక్కుమ్మడికా
విరులకా గన్నులపండువైదనరెడికా * వేంచేసిచూడందగుకా॥ యయాతి॥
బంగరు = స్వర్ణము-

మ॥ చరమానానికపోపలాంచముల * స్సంధ్యాప్రకాశోదయం
బొరగావించివిరించిచేకొనినసూ * ర్యుండన్పదార్వన్నెబం
గరపుంబూఁదియకై వియద్విఫణివే * డకా గాలమన్మచ్చునె
చ్చెరఁజెల్లించినగవ్వచాకమనమిం * చెద్దారకాచక్రముల్॥ నై॥
గరగలు = కలశములు-

గీ॥ గరగలొసఁగినరుండుభూ * సురులొనర్చు | నాచమనముఖకర్కంబు * లందుపష్ట
భావఫలమొందు నెగడికి * చాచనమున | కింధనములిచ్చిధనముల * నెసఁగ మెసఁగు॥

గరుపారుట = పులకించుట.

క॥ నరపతియానందాశ్రులు | కరసరసీజములనాత్తి * కనుదనియఁగ న
య్యిరువురఁజూచుచుమేనులు | గరుపారఁగఁగ్రుచ్చియొక్కకాఁగిటఁజేర్చె॥
తోటక॥ గరుపారఁగమేనుబ్రకంపమునకా | బొరిఁనొట్టువడకబద * ముల్ దొలఁగకా
జొరనెచ్చాటు లేమిన * సువ్యయభీ | భరమొందినఁజే * ర్పడు * భావముతోకా॥ భా॥

ఉంగరము = అంగుళీయకము.

చ॥ గరుడకిరీటిజాతులఁబ్ర * కాశమునొందిన మేలిపచ్చతా
లురవుగఁగూర్చితీర్చినస * ముజ్జ్వలకంకణముల్లహీసుతా
కరములనుల్ల సీల్లనాడి * కంబగునంగుళులన్వెలింగె నుం
గరములుమేలితీఁగియలఁ * గన్పడుపుష్పఫలంబులోయనకా॥ భాస్క॥

గరిత = స్త్రీ = పతివ్రత.

గీ॥ గరితరతనంబ నాయంబ * గురు నిబంత॥ అహోబలపండితీయము॥

గరుసు = మరియుద = కట్టడి.

క॥ గురునకునాకుకాబాండపు | లరయఁగఁగూరిమికిఁవాత్రమగుమరయైనకా
దురమునఁజుట్టరికంబును | గరుసునకొనుటేలఁగల్గు * గౌరవనాథా॥ భా॥
ఈపద్యంబునందుఁగల గరుసుశబ్దమునకు బాంధవమునుఁగట్టడియనియర్థము -

చ॥ పరిభవచింతచిత్తమునఁ * బట్టుకొనన్దలపోతలుకావగల్
గరుసునదాటనించుకయుఁ * గంటికిఁగూరుకు రాక॥ రామా॥

ఈపద్యమందు గరుసునదాటననుచోట మేరమీఱఁగాననియర్థము.

మొగ్గరము = వ్యూహము.

గీ॥ మొలుఁగుమొసినట్లు * మొఱయంగనరదంబు | కర్ణికారకేతు * కాంతివెలుఁగ
నంపగములగురునినలయించికడచియిం | ద్రజునికొడుకు మొగ్గ * రంబుసొచ్చె॥ భా॥

గరపచేత్ = మొఱప నేలయందలిచేలు.

గరువు = ఒకచెంపకునూగురుట.

చ॥ గరువునఁగ్రొత్తచెంగలువ * కచ్చుఘటించినమాళిఁజుట్టిచెం
దిరికతెఱంగునంబసిఁడి * తీఁగలనింజినజిల్లుపాఁగబం
భరనిభవాసనాపవన * పారణదేలనలందికస్తురికా
మరకతమాక్తికాదిమణి * మండనమండితుడయ్యెనయ్యెడకా॥ మను॥

తొగరు = ఎఱువు.

గరగరిక = శృంగారము = నేర్పు = తెలివి-

క॥ గరగరిగనుండి రెండవ । మరునింబలెవచ్చుతేని* మైబొల్పుమదికా
బారిపారిగలపగగఁగూరిమి | కరమెలమికా మొలకలెత్తఁ*గనుఁగొనితనలోక॥య॥
నూ ల ము-

గీ॥ గురుజగురుపోతుగురువెంద*గురుగుగురిగి | గురుసుగురువులుజేగురు*గురువుగొరక
గొరిజగొరవంకచరచుట*చిరిగెచెరిగె | చెరివెచెచ్చెరచారుటయు*చొరవశౌరి॥౫
ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణము తెలుపఁబడు-

గురుజు = శిఖరము-

చ॥ అరుదలుచూడఁగా ననురె * నడులఁగ్రందుగఁగుందనంపుఁబె
న్గురుజులయందుదాక్కొనిన * గ్రొత్తగుపుత్తడిబొమ్మలెల్లెడకా
సారిదినితేనిసోబనపు * సొంపుఁగనుఁగొనవచ్చినట్టి య
చ్చరపుపుబోడ్లచందమునఁ* జక్కదనంబుననొప్పఁబెంపుగక ॥ యయాతి॥
గురుపోతు = గవయము-

గురుపోతుగురుసువట్టి॥

అప్ప॥

గురువెంద = వృక్షవిశేషము-

క॥ గురువెందఁజైత్రుఁడొందినఁ | గరమలుకన్మాలియపుడు* కఱచిన నునువా
తెరమీదఁగాననగుపలు । వరుసయనకొననలుపల్లవముపైఁదోచెక॥ పారి॥
గురుగు = శాకవిశేషము-

“ఎరవు” అనుపదమునకువ్రాసినయాము క్తమాల్యదలోని “గురుగుంజెంచలి” అను
పద్యమును ౧౧ వ పుటయందుఁ జూచుకొనునది-

గురిగి = స్వల్పమృత్పాత్ర-

గురుగురులుబెట్టుము* గ్గురునువండి॥

॥అప్ప॥

గురుసు = దంతాదులమూలము-

చ॥ వరుసఁదలప్రహారముల* చాజులనొంచుచుఁబడ్డవత్కలై
బరములనుగ్గుగాఁగరథ* పజ్జులవ్రేయుచుఁగొండలెత్తిన
త్వరగతిఁగుంభముల్వగుల * వైచుచుదంతులదంతకొండముల్
గురుసులఁగూడిరాఁదిగిచి * ఘోరనిశాచరకోటిమోఁదుచుక॥ భాస్క॥

గురువులు = పరుగులు-

క॥ నరుఁడునురాధేయుఁడునాం | డొరువులతోఁబెనఁగువేడ్క*లుల్లంబులతో
గురువులువారఁగఁబొలిచిరి | యిరుదెఱఁగులసైన్యమునకు * నేడ్చెఱమిగులక॥భా॥
జేగురు = ఎలుపు-

సీ॥ గిరగిరవ్రాసినే * గిరపడిజేగురుకొండలై ॥

అప్ప॥

గురువు = గొప్ప-దొడ్డు.

క॥ గురు నుపదేశమునడుపుట | బురహరవిష్ణుత్రవేగ * ముననాకవితోఁ
బూరయండభ్యసనమునను | గురువుగ నాహారమెపుడుఁ*గొనఁడేచవులట॥ భా॥
గౌరక = చిన్నయీఁటె - బాణము.

గీ॥ క్రొవ్వినడగొండకైవడి*గునుకునాక్క | యొంటిగానిమహీనాథుఁ*దొదిగివ్రేయ
గౌరక మేనుచ్చిధరగాఁడి*శిరసువిసరె | తేదస్యక్సారమనుచుఁదె*ల్పెడుననంగ॥
గౌరిజ = డెక్క. ఇది ఖురశబ్దభవమనికొందఱుందురు.

మ॥ హరిణంబొక్కటికుక్కతండముఁబులిం*దానకముకాద్రోచియు
ర్వరఁగాలూఁదకదాఁటనేటలవికికా * వాహంబు నడ్డుంబునూ
కిరసావల్ల భుఁడేసెభల్లముననిం*గింగాళ్లుబోడింపుచో
గౌరిజల్ నాలుగు ద్రెవ్వసేనబాగడకా * గోదండపాండిత్యముకా॥ మను॥

గౌరవంక = శారక.

శ్లో॥ గోరంకుః పక్షిజాతౌతు భవేన్నగ్నకవందనోః॥ అనువిశ్వప్రకాశికనిఘం
టువువలన నీశబ్దము గోరువంకుశబ్దచునితోఁచినది.

మ॥ శరసంధానముతోఁగొన్నియడుగుల్*జౌజౌవ్వనకాదాఁటియ
ద్ధరణింగాల్లానిద్రోణముకా దివియుదో * ర్దండంబులంజేది యే
సెరిబోయల్ దినుమంచునార్చిపరఁగకా * జిట్టాసలండాయుచుకా
గౌరవంకల్ మొఱవెట్టినట్లు గుణముల్ * ఘోషింప రోషింపుచుకా॥ మను॥
చరచుట = వ్యాపించుట.

గీ॥ గట్టినయసునశీతాంశు * దొట్టిగిల్లి | తరళచంద్రాతపమునేలఁ * జరచికాయ
వంతదురటిల్లి వెన్నెల*వగచివగచి | గంధవతిపట్టియొకభంగిఁ*గన్ను మేడ్చె॥ భీ॥
చిరుగుట = శిథిలమగుట- బ్రద్దలగుట.

చ॥ చొరనిబిలంబులుకావెడలఁ * జూడనిక్రంతలుగాలురాపడకా
దిరుగని త్రోవలుకా విడియఁ * దీర్పనిగొందులు నాలుబెడ్డలే
కరయనిరేలు చీమచిటు * కన్ననువిప్పనిమూఁకలుంబయిం
జిరుగని కోకలుంగలవె * చేరినయీసునకోటి కచ్యుతా॥ స్తో. హరి॥
చెరుగుట.

చేటును జెరుగుట చెరువులోఁ జొరఁగఁజేసి॥

అప్ప॥

చెరువుట = గ్రుచ్చుట. అలంకరించుట.

చ॥ కరముననున్నశూలమునఁ * గ్రమ్మమెఱుంగులుశత్రుసైన్యభీ
కరములుగా గజాశ్వభటు * కాయములకా గుదిగ్రుచ్చినట్లుగాఁ

జెరువుచువచ్చువానిగురు * సింహుడుజూచిమదాంధసింధురో
 త్కరశరఘాతిభీషణముగా * గజసెన్సటువిక్రమోద్ధతి || ఛా||
 సీ|| పసిడికెంజాయలింపె * సలారడముడి జెరివినమందారసురభికుసుమ || ఎ. హరి||

చెచ్చెర = శీఘ్రము.

చ|| కురుపతికిక్రయధిష్ఠిరున * కుక్ సకలషీతిపాలసేవ్యసు
 స్థిరవిభవాభిరామునకు * ధీరునకుక్ దగసర్వలోకసుం
 దరమగుదానినాక్కసభ * ధాత్రికపూర్వముగానాననర్చిచె
 చెచ్చెరగొనిరమ్మ నీదయిన * శిల్పకళాకుశలత్వమేర్పడె || ఛా||

చారుట = ప్రవేశించుట.

క|| నరుడునుసాత్యకియు వృకో | దరుడునుమనసేనగలచె * దరునైంధవుజే
 రిరినీకుడగునె నరునిక్ | జొరనిచ్చినయేనివారి * జొరనీననఖూ || ఛా||

చొరవ = ప్రవేశము.

గీ|| అలవరించిమున్న * యధ్యయనంబున | జొరవగలిగిధర్మ * చరణవేది
 యైప్రజాభిరక్ష * యధ్వరకరణంబు | వలనుమెఱసినడప * వలయునధిప || ఛా||
 మూలము.

గీ|| తరముతరవాయిపాతర * తరచెచ్చిత్ర | రి తరిగొండయు తిరుగ తిరిగెతిరుగుడు
 తిరిసెనెత్తురుకూతురు * తెరవుతెరలె | తెరలతెరతెరువాటుపు * ప్పరదలక్షా ||
 ఇందలి పదముల కర్థోవాహరణములు తెలుపబడు.

తరము = పురుషాంతరము - శక్యము - క్రమము.

క|| నిరతంబుబ్రహ్మమొదలుగ | వరుసనయెడతెగకయిట్లు * వచ్చినవంశం
 బురుభుజినీపుండంగనీ | తరమునవిచ్చిన్నమగుట * ధర్మవేయనినక్ || ఛా||

క|| తరతరమప్రజలందునిమెడు | నరునప్పటియైత్తికోలు * నకునరవిద్యా
 ధరఖేచరులతిభీతిక్ | బారసిరితమచెసకునేమి * పుట్టునొయనుచుక్ || ఛా||

చ|| అరదముపై నుదగ్రుండగు * సంగిరునిక్ గనిసెమ్మెగంబునక్
 దరహాసితంబుజెన్నొసంగ * దానవసూదనుడల్లనిట్లుచుక్
 మరలు మునీంద్ర నీకువస * మా య సమాయుధకేలి కేలికిక్
 దరమెమదీయసాయకవి * తానములిప్పుడగోలుపుచ్చవే ||

సా. హరి||

తరవాయి = అనంతరము.

సీ|| పురుషుడిందులనాక్కపొలతిరమింపుచుదరువాలుజవరాలిమరునియింట || కొక్టా||

పాతర = ధాన్యాదిగర్తము.

జ్ఞా|| 'ధాన్యాదిగర్తకాపీనంపాతారంపాటికతథే' తిపర్యాయపదమంజర్యం.

ఇంపువలననీశబ్దముపాతారశబ్దభవమనితోచుచున్నది. (పుననుదాహరింపబడియె
నీ॥ పెరిగిననూతిపా * తరబారియల. ఆముక్త. పెరుగుటయొకవిమతమునరేఫమేకా

తరచుట = మధించుట.

క॥ వెరగొప్పంగ వేనజనే । శ్వరుదక్షిణకరతలంబు * ఘంఠంభముతో
దరువంగ నరణిమధన । స్ఫురణుండగుజాతవేదు * పోలికయమరణ॥ ఎ. హరి॥
బీత్తరి = విలాసిని.

నీ॥ సురపొన్నజేరిబి * త్తరికేరినన్విన నెదురునవ్వినిరీతి * నొదవెఱులు. కాక- ము॥
తరిగొండ = మందరపర్వతము.

క॥ సిరిమీటినరాజులచే । వరిమానిసితపముపూని * వచ్చిననెకకణ్
దొరవేలుపలుకనిలుకడ । తరిగొండ యమీనుఖాన తలపులనెలవా॥ యయా॥
తిరుగ = రెండవసారి. (డమెడు

గీ॥ అనఘనుణికంధరుండట్లు * తనదుతపము । విఘ్నమొనరించుకొనుటకు * వెతబా
దిరుగదపమొనరింపగ * దొరకొనియెనా । యిపుడురంభతోనున్నాడొయెటు
తిరుగుట = సంచరించుట-భ్రమించుట-మరలుట. (గవలయు॥ కళా॥

ఈశబ్దమునకుఁదిమ్మకవి రూపద్వయముఁ గనంబఱచినాఁడు. అందులకు వ్రా
సియున్న యుదాహరణములు మూటితో స్త్రీపర్వరామాభ్యుదయములకుఁ జాతాంత
రములు గానఁబడుచున్నవి. ఎట్లనినః— తే- గీ॥ ఉడుకుగన్నీరుచడయంగ * నొ
ఱలుచునువి । చేష్టయైయూరకుండుచు * జెలులతోడఁ । దిరిగిపోగలుచువేనలి * విరి
యమనల । యవలదిరుగుచునున్నదియక్కటకట॥ క॥ “తిరిగినకపులంగనుఁగొని” అ
నుచోట “విరిగినకపులంగనుఁగొని” యని పాఠాంతరము. భాగవతమునందు,
మ॥ ఉలుకుంగుంభయగంబుపై హరిక్రియ * హుమ్మంచుపాదంబులం । దిలుగుం
గంతమువెన్నుదన్ను * నెగయున్దేలాగతి॥ ఈపద్యమునకుఁ దిమ్మకవివ్రాసిన
పాఠమే గానవచ్చుచున్నదిగాని, భాగవతము నప్పకవ్యాదు లుదాహరింపకుండుట
చేతను, బహుప్రయోగములకిది ప్రతిఘటించుటయేకాక, దీనిననుసరించు ప్రయోగ
ములు గానరాకుండుటచేత నీరూపాంతరమంగీకరించుట ప్రామాణిక సమ్మతము
గాదు గావుననిది లఘురేఫమేయని యెటుంగవలయును. ఎరచూడవలయు.

చ॥ అరదమునెక్కికేతనపటాం * చలచంచలమైనతాల్మితో
దురగజవంబుమున్గడువ * దోచికడంగెడిచిత్తవృత్తితో
దిరిగెడుబండికండ్లపగిది * భ్రమియించు మనంబుతోడ నా
హరిసనుదెంచిసత్యసము * దంచితకాంచనసౌధపీఠికి॥

క॥ తిరిగినపందలనేటికిఁ । బురికొలుపంగనున్నవారు * పోదురుగాకి

కురుపతిజయంబుగొనియి | ధ్వరయేలంబూడనేర్చె * దనెవినునన్నున్ || భా||

తిరుగుడు = సంభ్రమము.

క|| ద్విరదములారిగెడివియనె | తురుగ్రక్కుచుఁదూలెడివి క * దుపుతైకలయం
దిరుగుడుబడునవిభువిఁబడి | పొరలెలిడివియనయ్యెఁబవన * పుత్తుమునుమునన్ ||

తిరియుట = విచ్చమెత్తుట.

చ|| దురమునఁదెంపుఁజేవయును * దుర్దమలీలవెలుంగుచుండసు

స్థిరతశమంతపంచకవి * శిష్టతలఁబునఁబోరిసద్గతిం

బొరనెడునీకునైవగపు * బుట్టమబంధులురాజుదేవులుం

దిరియుదురింకవారికగు * దీనతకోర్వకయుమ్మలించెదన్ ||

భా||

నెత్తురు = రక్తము.

తిరుగుడునుపదములొఁ జూడవలయు.

కూతురు = పుత్రిక.

క|| ధరఁగొండొకకాలమునకు | సేదఁగొత్తంగనిండ్ర * సేనయనఁగఁగూఁ

తురుపుట్టెనారుబొలిచిరి | శరనిధికడచంద్రపద్మ * సద్మలపోల్కిన్ || నల||

తెరపు = మార్గము.

సీ|| కామములమరల్ప * గానోపుధీరుండువిరజస్కుఁడైముక్తి * తెరపుఁగాంచు || భా||

తెరలుట = విచ్చుట.

క|| తెరలినబలములఁగనియు | ధ్వరవృత్తిఁబ్రహ్మఁడతని * తోఁదలపడియెన్

గరిఁగేసరిహరిణముఁబులి | నురగముగరుడుఁదలపడ్డ * యొప్పమరంగన్ || తి|| ఉ|| రా||

తెరలఁగ = లెస్సఁగా.

క|| నరపతులయ్యెదిక్కల | కరిగిమహీపతులచేత * నరిఁగొనిధనమున్

దెరలఁగఁదెచ్చినమార్గముఁ | బరువడి నెఱిఁగింపుమాకుఁ * పరమమునీంద్ర || భా||

తెర = తరంగము.

సీ|| తెరలెత్తినప్రసా * గరములువారలంగ వరుణదేవుఁడుగొండ్లి * పరిధవించె ||

తెరువాటు = మార్గచార్యము.

(సో|| హరి||

సీ|| భోజనార్థులఁదుష్టి * బొందించునతఁడును దెరువాటువలనఁద * స్కరులచేత || భార||

మూలము.

క|| దరికొనుటవరియుపందిరి | దురటిల్లుటదురము కుమరు * దురదురదొరకెన్

దొరదొరయుటదొరకొనుటయుఁ | గరుణావనరాశిహృతస * కలఁపలలాశీ||

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములఁదెలుపఁబడు.

దరికొనుట = అగ్నియంటుకొనికాలుట.

దరికొనుట = అగ్నియంటుకొనికాలుట.

క॥ దరికొనిదహనుండెగనెను । వరుసను సహదేవుసకల * వాహినిమాద్య
త్కరులపయిదురగములపయి । వరరథములపైఁ బదాతి*వర్గములపయి॥భా.

దరి= ప్రింతము - తీరము.

క॥ కురుస్థపక్షిను సంసారము । దరిద్రొక్కినవారమింకఁ * దలఁకుదుమేసం
గరమునకు సేమనీకై । పొరలితిమెట్లైన నవున * పోయెదమనుచు॥ భా.

క॥ సిరిగుబ్బచన్నుఁగొండల । దరులంగటి మొగులపగిదిఁ * దవిలితిరుగు న
మృదుతండ్రి మనుపు నసముల । నెరయనమీక్షాన సింగి * నీసుల్తానా॥ య.

పంచచామరము॥ దరింగరంబునిల్చిపొల్చి * దాఁటి నీటిబోఁబారిం
బారిన్మునింగి తేలి తేలి * పొల్తుకల్దలిన్దుర
చ్చరల్కలంగ లంచమిచ్చు * సంద్రమందుఁబుట్టుచు॥
ధురీల్వ లేచునట్టిజాడఁ * దోఁపఁజూపరెన్నఁగ॥ య.

చ॥ కరిపతి నీరుఁద్రొంగుటకుఁ * గాఁజనుదెంచిన కూర్మరాజుసం
గరమొనరించుచుండి తమ * కంబున నీళులుచాసి వీకమై
దరి నడరంగఁ బట్టనది * తత్సచయంబున రెంటి గూడను
నైరవుననూఁదిచిత్తమున * వేగిరపాటునులేక చంపుమీ॥ భా.

పందిరి= కాయమానము.

సీ॥ నైత్యపాండితులుతు*పారాంతమునఁజేరెనిరులుక్రొంద్రాక్షపం*దిరులవిరుల॥ఆము.
దురటిల్లుట= దుఃఖించుట.

క॥ ధరణీరాజ్యమునాకును । నరవరసౌఖ్యంబునేయు * నా? నీతిమై
దురటిల్లుదుమ్మరంబగు । నరణ్యవాసమునకేగు * నట్టిదయైన॥ భా॥

దురము= యుద్ధము.

క॥ నరనాథయింకభీష్ముని । దురమునకుండేకుమేను * దోర్బల విభవో
ద్ధురతంబాండుకుమారో । త్కరముండతేనలను మ * దంబణఁగింతు॥ భా॥

కుదురు= ఆధారము.

క॥ కరి తురగ రథశమితిపొం । పిరివోయెడునాదులక్కి * పెంపునకెల్ల
సరసిరుహనయన నీవ కు । మరుగానానరించెదఁగు * తూహలమెసఁగ॥ భా॥

చ॥ శిరశ రసాయనంబులును * జక్కనిచక్కెరకమ్మతేనియల్
పరిపరి రీతులన్వలచు * భక్త్యుగలంబులు పానకంబులు॥
దురదురఁగొంచునెచ్చెలుల * తోఁజనుదేరఁగ నప్పరోజనో
త్తరత్తరళాక్షులేగిరిము * దమ్మున దమ్మున శ్రీమదమ్మున॥

రా. .

దొరకుట = లభించుట.

చ॥ పరహితశీల సత్యకుల * భావ దయా శమధర్మపుణ్య స
చ్చరితవివేకబుద్ధిభయ * సత్త్వగుణంబులు కాంతలున్న య
ప్పొరువునఁబొవుచర్మమయ * పుత్తి క్రలందొకయింతసౌఖ్యముం
దొరకునె మోసపోయి కడు * దూషితచిత్తుడనైతి నక్కటా॥ రామా॥

దొర = ప్రభువు. సామ్యము.

క॥ కురుపాండవనైన్యంబుల | దొరలడియాలములయొప్పు * తో మెరియుసము
ద్ధురపీరధ్వజములఁబాలి | చిరి శౌర్యస్ఫుర్తిమూర్తి * జేకొన్నక్రియక॥

చ॥ కురుకులజుండుపాండునకుఁ * గుంతికెఱుత్తు క్రిందురాజధర్మ బం
ధురచరితుండు నీ వతని * తోడరణంబానరించెదేని వి
స్తరముగనీదు వంశమును * దల్లినిఁదండ్రునిఁ జెప్పచెప్పినకా
దొరయగునేని నీకెదిరి * దోర్బలశక్తినితండు సూపెడిక॥

దొరయుట = సమానమగుట. చేరుట.

చ॥ సరియగునాకు దివ్యశర * జాలములందలపోసిచూడ న
న్నరుండు దృఢత్వలాఘవగు * ణంబులఁదక్కువ దూరపాత వి
స్ఫురణగరంబుఁబట్టఁబడు * భూవరసౌష్ఠవరేఖనేమియుం
దొరయఁడుచైర్యశౌర్యపటు * దోర్బిభవంబుల హీనుఁడెంతయుక॥

చ॥ మరునకుఁజైత్రమంత్రి వన * మండల రాజ్యఫలైకకాంచనో
త్కరము కరంబొసంగుటయుఁ * దావులబచ్చలుసేరి తచ్చదా
వరణమువాయ విప్పిపరు * వంబున నెన్నికకెక్కఁజేయుచుక
దొరయఁగనీవుగంటె చెలి * భూర్తవతంస మలీమసాకులక॥

దొరకొనుట = సంభవించుట. ఆరంభించుట.

క॥ శరనిధిఫేనంబుననా | హరివాందిజగద్విరోధి * యగువృత్రునిఁదాఁ
బరిమార్పనీకు విజయము | దొరకొనియెంగాక వీన * దోషముగలదే॥

క॥ గురుఁడైదుదివసములు ని | ర్భరసమరమొనర్చెనతనిఁ * బరిమార్పఁగ నా
వెరవుననర్జునుప్రాపున | దొరకొనియెహుతాగ్ని భవుఁడు * దోర్బలసుతుండుక॥ భా.
మూలము.

సీ॥ నరములు నరలును * నురుగులు నెరవును, నెరసుచప్పురముడె * ప్పరము పరగె
పరగించె పరిమార్చె * బరిగొనెఁబరిపరి, పరుసుదాఁపరమును * బరిపరాకు
పరిథఃఖిలుటపరు * వంబు బొంపిరివోయె. బరిగొనెఁబురణించె * బురుదుపురుగు
పురికొల్పెఁదంపురుల్ * పురపురపెరడుపె, రపెరిగెపెరుగుపొ * రకలుపొరలె

పొరుగుపొరిఁబొరిపొరయుటఁజూపొరపొరిగొనె | బరడుబరిమేనుబరుజులుఁబరవసంబు
బరిబరాబరిబరుసున * బృరముబరుద | బెరసెఁగొశ్చరకాయలు * పరమపురుష॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములఁదెలుపఁబడు.

నరములు = నాశశబ్దభవమని కొందఱందురు.

క॥ నరములుఁజ్రేపులు నెమ్ములు | వెరవారఁగఁద్రుంచిత్రొంచి * విటిచియుదగ్ర
స్ఫురణమునతోననుండిన | గరళముచందముననోర్వఁ * గారాకున్నక॥ రామా.

నరలు = పలితశేషములు.

క॥ నరలుగలకామునైనం | దరులులుతోయదురుదాయ * ఘనపత్తనైనం
బురుషుఁడుదుర్వారజరా | పరిభూతినశ్శిష్టభోగ * బాహ్యుఁడుకాఁడే॥ భా.

నురుగు = శేషము.

చ॥ కరువునఁబోసిరో, విధునిఁ * గాంతిసుధాబ్ధితరంగదెచ్చి గం
డరువొనరించిరో, హరుజ * టాస్థలికిందొడవైనయేటి పె
న్నురువునఁజేసిరోయన మ * నోజ్జనీతచ్చవి నుల్లసీల్లుసుం
దరతురగోత్రమంబు * దవుదవులఁగాంచిరి చారుతోచనల్॥ భా.

నెరవు = శ్రేష్ఠము. ఉచితము.

చ॥ ధరణిపుఁడెఁడునేఁదగదు * తాఁజనసూరటు కొక్కనిందగుక
దొరనొనరించిసంపనరి * మర్చలుచేఁజెడఁదాతఁడర్థభూ
కరితురగర్థిలేకకొఱ * గాఁడటుసేయ ద్విజాన్యుఁడల్క-కా
నెరవునతండుచున్వలయు * నిందుగమర్గబలోర్వియీఁదగుక॥ ఆము.

నెరుసు = తప్పు- శేషము.

సీ॥ ఆశార్థులముమాయ * హంక్రియాస్ఫురణకు, నెరుసుబట్టుకుమయ్య * వరుణదేవ॥ నై.
చప్పరము = శాలావశేషము.

చ॥ తెరయునుమేలుకట్టుదగు * దీపములుంజెలువొందమేలుచ
ప్పరమునఁజారుహృద్యమగు * పాన్పున నాదటనిద్రవోవు న
గ్గురువధకారిగాంచిమదిఁ * గ్రోతగఁగ్రోథము సందడింప సు
స్థిరతఁదలప్రహరమునఁ * దెల్పెఁచుణీకరణాభిరాముఁడై॥ భా॥

డెప్పరము = కీడు- ఆయాసము- కష్టము.

చ॥ పరమపతివ్రతంగడుత * పస్విని బాండవధర్మపత్ని ధ
ర్మరత నయోనిజం బ్రకృతి * మానవ భామినిగాఁదలంచి డె
ప్పరములుపల్కఁగాఁదగునె * బాల్యమునక్కపు దుష్టవాసనం
బెరిగితి నీనిమిత్తమున * బెద్దయు దుఃఖితులై నిపాండవుల్॥ భా.

పరగించుట = ప్రయోగించుట.

క॥ శరముచొకడొకఁడు పది పది పరగించినమూటమూట * పార్థుఁడనొంచెక॥
గీ॥ హరియనతనపైఁబెల్లుగి * సంపగములు | పరపివైదర్భుఁడచ్యుతు * గరుడకేతు
నొక్కయమ్మనసారథి * వొకశరమునఁ | దాఁక నేనెరభ్యమ్ములఁ * దరలనేనె॥ ఏ-హ

పరిచూర్చుట = సంహరించుట.

(ఈశబ్దమునకు 22 వ పుటలో “దొరకొనుట” కుఁగా వ్రాసిన ప్రయోగ
గములఁజూడదగును.)

పరిపరివిధములు = అనేకరీతులు.

(ఈశబ్దమునకు 21 వ పుటలో “జురనుర” కుఁగా వ్రాసిన ప్రయోగములఁజూడం
పరుసు = సమయము - విధము. దగును.)

చ॥ గిరికుహరస్థితంబులగు * కేశరులంజడిబేర్చునప్పయో
భరములగర్జలంబెగడి * దాఁగఁగనున్నవి యున్నచోనయ
చేరువునగుండియల్వగిలి * చేష్టితమేమియులేక యుండెన
పురుసునవాన తోన మృగ * పట్టులుమ్రగ్గుట చెప్పవేటికిక॥ హరివంశ.
క॥ బరవసమెసఁగఁగ్రగరే | శ్వరుఁడిట్లును నుచితమింక * జననాయకఁడె
పురుసుననానతియిచ్చెను | దొరలేమనిరట్లు సేయఁ * నుదిఁగార్యుగుక॥ భా॥

దాపరము = గోపనము.

తే॥ గీ॥ రమణినాపట్టుననుదాఁ * రమ్మగలదె || కళాపూర్ణోదయము.

పరాకు = స్పృతిలేకపోవుట.

ఉ॥ అవ్వలిదిక్కు మోముఁబ్రె * యంబుననొండులతోడముచ్చటల్
ద్రవ్యచునొక్కకోమలిప * రాకుననుండఁగ భూర్తుఁడొక్కరుం
డివ్వలవచ్చివంచనమె * యిచ్చునుమించుమెటుంగుటద్దము
న్నవ్వచుఁబట్టెదానిచర * ణంబులకున్నదుమైన మేదిసిక॥ నైషధము.

పరిధఃఖలుట = ప్రకాశించుట.

సీ॥ ఒకచోటసాలభం * జికక్కిలుపన్నిన, మురిపెఁపుగొండ్లిని * బరిధవించు॥

పరువము = పరిపాకము.

క॥ పరిమళము చెడదు వాడదు | పరువముదప్పదు పరాగ * పరిభరితంబై
నిరతముజగదేకమనో | హరమగునీకుసుమరాజ * మంబుజవదనా॥ పారి॥

పొంపిరివోవుట = నిండుట.

(ఈశబ్దమునకు 21 వ పుటలో “గుడురు” కుఁగా వ్రాసియున్న ప్ర
యోగములఁజూడదగును.)

పిరిగొనుట = పెనఁగొనుట.

తే. గీ॥ ఇవిధంబునఁబల్కిన * నింతిపల్కుఁ | గాన నేరకతనయప్ప * కడకుమగుడ
నరిగె నెవ్వగమనమునఁబిరిగొనంగఁ | జిన్నఁబోయిన మోముతో నెహబలుఁడు

పురణించుట = సామ్యమగుట.

మ॥ ఎరదివ్యాస్త్రవిదుండు బాహుఘనుఁ డ * శ్వత్థామ గాంచీవితోఁ
బురణింపందగువాఁడువీని కెనయీ * భూలోక సంచారులె
వ్వరులేరీతఁడు బ్రాహ్మణుండనినభా * వంబూనఁగా సౌర్వమిం
దరమూహింపఁగ లేమకా నిజము చం * దంబయ్యెడిం బోరులన్ ॥ భా॥

పురుడు = జాతాశాచము, సామ్యము.

క॥ ధరణిఁగడుఁబేదవారును | బురిటికి ఘృత తైలధాన్య * ములుముందఱఁజె
చ్చెరసంగ్రహింతురవి మన | కరుదుగ నతిదుర్లభంబు * లర్థములేమిన్ ॥ భా॥

క॥ పురుషోత్తముతోఁజెప్పడు | పురుడితఁడననిట్లుపొల్లఁ * బోవు నెనీకున్
హరికివినుహస్తిమశకాం | తరమెన్నఁగ రజ్జులింకఁ * దక్కుముకుమతీ ॥ ఎ-హరి॥

పురుగు = కీటకము.

సీ॥ పురు డీడు పురికొల్పు పురి తుట్టెపురుగులు ॥ ॥ అప్పకవీయము ॥

పురికొల్పుట = ప్రేరేపించుట, ఉత్సాహముఁబుట్టించుట.

(ఈ శబ్దమునకు 19-వ పుటలోఁ “దిరుగుట” కుఁగా వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

తుంపురులు = శీకరములు.

సీ॥ కరువలి నెగయుతుఁ * పురులముమ్మరమెల్లఁ గ్రమ్మెడుపుప్పొళ్ళదుమ్ముగాఁగ ॥ య॥

పురపురఁబొక్కుట = మిక్కిలిదుఃఖపడుట.

క॥ నరుఁ డనునయింఁచె వెస న | న్నరపతి నెత్తుచునుదాను * నయమున వనటం
బురపురఁబొక్కుచుఁగురుభూ | వరయిద్దఱి తేటఁగు రామ * వాక్రువ్వంగన్ ॥ భా॥

పెరడు = దొడ్డి.

సీ॥ పెరుగుట నిక్కుట * పెరుగు పెరడు ॥ ॥ అప్పకవీయము ॥

పెరయీఁగ = తేనెటీఁగ.

క॥ పెరయీఁగలగతిఁగవయుచు | బొరిఁబొరిఁగణుదురుల పగిదిఁబొదుపుచునెఱుకై
పెరపునఁగాకులుఁగోఁతులు | బరువడిఁజేఁకాకుపలుచుభంగనలఁచుచున్ ॥ భా॥

ద్వి॥ గిరులెక్కిచగులందుఁగ్రిక్కిఁజీయున్న పెరలతేనియలాని పెల్లార్చికొనుచు॥రం॥

పెరుగుట = తెగుట.

చ॥ కరఁగినపూతచేఁగనక * కందుకకాంతివెలుంగుచన్నులం
బెరిగినదొడ్డముత్తియపుఁ * బేరులువాయఁగ మన్నఘాంకముల్
తరుణుల నంబికావిభుఁడు * దార్కొనుచోఁ గనుచోటుమాటుగాఁ
దరగలుసల్లు శీకర వి * తానము మానముఁ గావకుండునే॥ ॥సో-హ॥

పెరుగు = దధి.

క॥ తరువంబెట్టిన చట్టుల | పెరుగులు మును గలకరించి * పేర్చినవెన్నల్
గురువులెసఁగఁగోలిపిదపనురులంబ్రొక్కుచునుబోవునురుతరశక్తి॥ఎ-హ॥

పొరకలు = ఈనెలు.

నీ॥పొరలుటచీపురులు * పొరకలుబరికట్టె॥ ॥అప్పకవీయము॥

పొరలుట = పరివర్తించుట, పొంగిపొరలుట.

(ఈశబ్దమునకు 21-వ పుటలో “దరికి” గావ్రానియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.) మఱియును

చ॥ తరుణులవీరమద్దియల * తాకునఁజిందలు వందఁజైన కొ
న్నరుపులలోన వైవలము * నూలుకొనంగ నితంబ పజ్జికై
బొరలుతరంగరాజి విరి * పువ్వుల వీడినకుంతలంబులన్
బరఁగఁబదంబులందెరఁగి * వైబడనేడ్చు విటాలికైవడిన్॥ ॥సో-హ॥

నీ॥ కాఁగినయెసరుల * కరణిబొరింబొరి శరధులుపొంగుచుఁ బొరలఁబడియె॥ భా॥

పొరుగు = ప్రాంతము.

క॥ బిరుదులగు మగలు గలరని | తరమిడిచంపింపఁజూచె * దపు జనముల నీ
పొరువునఁబోవెఱతుముమా | పురమును రాష్ట్రమును విడిచిపొమ్మెటకైనన్॥భా॥

పొరిబొరి = మాటిమాటికి, (పొరియనియుంగలదు)

(ఈశబ్దమునకు 25-వ పుటలో “బెరయొగ” కుఁగవ్రానియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.) మఱియును

క॥ తురగముఁ దురగముఁ గరిగరి | నరునరుఁడును దేరుదేరు * నలిదాకిన న
ప్పరుసదనమేమిచెప్పదు | బొరిమిణుఁగులులెసఁగెఁగైదు * పులపొడిరాలెన్॥భా॥

పొరయట = పొందుట.

క॥ దొరకొననిదానిఁగోరక | దొరకొనినందునమమత్వ * దుష్టహృదయతం
బొరయక విగతవిస్మృహులగు | పురుషులుశుచు లేలతీర్థ * ములువారలకు॥భా॥

పొర = త్వక్కు, కొటిల్యము.

నీ॥ పొరలెత్తి ఘనసారతరువులఁదనుదానఁ దొరఁగినపచ్చకప్పురపురజము ॥మను॥

క॥ హరియొకఁడు * నీవాకందును | బరమాప్తులుగల్గనరుఁడు * భారపుఁబనికిం
జూరనలుకడునీకూరిమిఁ | బొరఁబొచ్చెముగాకయుండఁ * బోరఁగవలదే॥భా॥

పొరిఁగొనుట = చంపుట ; పొరిఁబోవుట = చచ్చుట.

క॥ ఎరవలిఁబొందినయడవుల | దరికొనుచందమునమిగుల * దర్పముమెఱయ
హరిసేనకణఁగిదైత్యులఁ | బొరిఁగొనఁగాఁజొచ్చెముష్టి * భూరుహతతుల॥భా॥

క॥ ఉరగాంగనఁగనిపట్టెడు | గరుడుని క్రియ శక్తిఁబట్టి * క్రమ్మఱవైచె
సరసుతుఁడుశల్యసూతునిఁబొరిఁబోవఁగనార్యేఁబాండు * పుత్త్రబలంబుల్॥భా॥

బరడు = గఱుకైనపట్ట ; బరిమేను = ప్రక్క.

నీ॥ బరులబ్బగానానఁబాలుఁద్రావుట బరిమేనుగందపుఁజెక్కమీఁదిబరడు॥అప్ప॥
బరుజులు = గజ్జెలు.

నీ॥బరికట్టెబరుజులు * బరవసంబు॥ ॥అప్పకవీయము॥

బరవసంబు = ఉత్సాహము.

(ఈశబ్దమునకు 24-వపుటలోఁ “బరుసు” నకుఁగా వ్రాసియున్నప్రయోగములఁ జూడందగును.)

బరి = సార్వము.

బరిమేనను శబ్దమునకుఁ బైనవ్రాసిన ప్రయోగముంజూడదగును.

ద్వీ॥ బరులునుబిరుదుజబ్బలుమధ్యములును | శిరములఁజెవులునుజెక్కులోష్ఠములు.

బరాబరి = హెచ్చరిక.

నీ॥ మరునిముందఱబరా * బరిసేయకంచుకికులముచేతులవెండి గుదియలనఁగ॥ పారి॥

బిరుసు = కారిత్యము.

చ॥ బిరుసుగనేఁటికిం దలుచుఁ * బేలెడు శూరుఁడవైన నిల్చి నీ
పరుసదనంబుఁజూపుమని * పాండుతనూజుఁడు చిత్తజల్లుగాఁ

గురియుపయోధరంబు క్రియ * ఘోరశిలీముఖ వృష్టిముంచినం
దురమునబభ్రవాహనుఁడు * దూలె బలంబులుఁ గూలె నెల్లెడఁ

అబ్బరము = ఆశ్చర్యము.

దీనినద్భుత శబ్దభవమని కొందఱుండురు.

చ॥ శరనిధిరాజుపాలఁడెర * చాలువిధంబున నెండొకశ్శవి
స్ఫురితమనః ప్రసాదరస * ఘోరముపెండెరలో యనంగ న
బ్బరమగుడాబ్జుకూలములు * బొల్సుతెరలహిమీఱ నెత్తిరొం
దొరులకుమాటుగాఁబ్రణయ * యోగముఁదాఁ డెరలెత్తి వైకొనఁ

॥రామకథాభిరామము॥

ఉ॥ అబ్బరపాటుతోడ నయ * నాంబుజముల్వికసేంపఁ గాంతిఁబె
ల్లుబ్బి కనీనికల్వికసి * తోత్పలపజ్జులఁ గ్రమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగుఁజన్నులు గ * గుర్పొడవన్నదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బతిలంగఁజూఁచ నల * కూబరుసన్నిభు నద్ధరామరుఁ

॥మను॥

బురద = పంకము.

చ॥ దురములవారువంపుగమిఁ * ద్రోక్కఁగలేచినదుమ్ము గ్రవ్వినుఁ
బురుదయియుండునాకడలిఁ * బూనిక నేనిక మూఁకఁటేసి వే
మరు బుసకొట్టఁగానెగయు * మవ్వపుఁడుంపురు నీటిచేత రా
సిరిపయిఁ గూర్చిమైమగుడఁ * జెల్వుగనించిన యాభగీరథా॥

॥య॥

బెరయుట = కలియుట.

క॥ గిరిజయుగిరిశుండును నెం | దొరులకునైదపమొనర్చి * యొక్కరొకశ్శం
బెరయఁబడసిపరమగుఱా | చరితాత్మకులైరి జగము * సమ్మదమొందఁ

॥భా॥

కొబ్బెరకాయలు = నారి కేళశలాటుపులు.

నీ॥ బిరుదులబ్బరము కొబ్బెరకాయ బెరయుట॥

॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

తే. గీ॥ మరులు చెమరించె నెకమరి * మిరియము చలి
మిరియు మురిపెంబు మురియలు * మురుపు మురిసె
మెరమెరయనంగఁ దెమ్మెర * మెరసె మెరప
వాన కృతకేతరోక్తిని * ర్వాచ్యమహిమ॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెల్పుపఁబడు.

మరులు = మోహము.

సీ॥ నునుదీరగజీరికిగొననీనిమెయిదీరగ మురిపెంబుడెందంబుమరులుకొల్పె॥భా॥

చెమరించుట = ఆర్ద్రమగుట.

ఉ॥ కంపనలీలమై నసదు * గౌనసియాడగ గుచద్వయంబు న
త్రింప లలాటరేఖ చెమ * రింపగ హారలతాగుళుచ్చముల్
తుంపెసలాడగ గంకణమృ * దుధ్వినితాళగతిక జెలంగగ
సంపెంగనూనెయంటె నెక * చంద్రనిభానన కంసవైరికిక॥ పారి॥

ఒకమరి = ఏకవారము.

(మరియనగా వారార్థము గావున నది రెండుమూడు విధములుగఁ బ్రయోగింపఁబడు. ఇమ్మరియనగా నీసారి. ఇట్లుహింపవలయును, ఒకపరియనియునుగల దదియు నేతదర్థమే. లఘురేఫమే.)

క॥ ధరణియుగ గస్యపవైశ్వా | నరమార్కండేయలోవి * నజగద్ధితవా
క్పరులైరొక్కెడదా రొక | మరి గోష్ఠీనిరలినుండి * మనుజాధీశా ॥భా॥

క॥ సురసరిదాత్మజుండును శర | గురుండునుగర్జుండుండు దెగుట * కుందలకకయె
వ్వరిబాహుబలముగొని యిమ్మరికోల్తలజేసిరొక్క * నునవారగికిక॥భా॥

మిరియము = మరిచము.

క॥ తరుణకిథాశ్రీపతికిని | బరిచుంబన వేళదంత * పరిషీడనమి
త్సరసంబుచానకములోమిరియపుగారంబువోలె మెచ్చనరించెక॥నై॥

చలిమిరి = శైత్యము.

సీ॥ చల్లనయివం బిగరుజీము చలిమిరి చలి.....॥ఆంధ్రభాషార్థము॥

చ॥ సురభికురంగనాభికట*చొక్కపుగుంకుమంగప్పి కుంకుమ
స్ఫురితమహూష్మగప్పరపు * సోకులమానిపి కప్పరంపుంజ
త్తిరి మెఱుంగుంజవాది నెడ * లించి కదంబముగూర్చి నెచ్చెలు
ల్లరుణి కలందిరన్నియును * దత్తనువాసనఁ బూవుగట్టుచుక॥ ॥వ॥

మురిపెము = సొగసు.

(ఈశబ్దమునకు రాగల 30-వ పుటలో “మురియుట” యను శబ్దమునకు ప్రాసీయున్న ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

ద్వి॥ మురి పెంబులిం పార మొగిమ్మదం గాదివర వాద్యములు వేడ్క వాయించువారు॥ర॥

మురియలు = తునకలు.

క॥ తరులును గిరిశృంగంబులు | నురువడిఁగొని మీదవైవ * నురుపల్లములన్
మురియలు నేయుచునయ్య| చ్చరకొడుకుభనుఃకళావి * శారదుండగుటన్ ॥రా॥

మురుపు = శృంగారగర్వము, సంతోషాతిశయము.

స్త్రీ॥ కరములుదనిసిన మురుపుఁజెప్పెడివారు పొట్టులుచీరనఁ దొట్టువారు ॥రామా॥

మురియుట = సంతోషించుట.

క॥ కరములురెంటను దాల్చిన | పరికరములఁ జూచియతనిఁ బరమేశునిఁగాఁ
బరికించిలేచివలఁగొని | మురియుచుసాష్టాంగదండములానర్చి వెసన్ ॥అప్ప॥

మెరమెర = కలక, అనఁగా హృదయగ్రంథి.

క॥ పురుషుండన వేటొక్కఁడె| పురుషోత్తముడైన నేన పురుషోత్తమతా
స్వరణకుఁబురుషత్వంబును| మెరమెరగలదదయ కాదె మేకొనుఁగ్రియలన్ ॥భా॥

తెమ్మెర = వాయువు.

చ॥ హరికిన్ స్వాధ్యముగల్గె, వహ్నికినిఁ బ్రాజ్యస్ఫూర్తియబ్బెన్, నిశా
కరమార్తాండుల కాత్మమండల సమగ్రప్రాధిసంధిలైఁ దె
మ్మెరకామోదముపూసఁగల్గెఁ ద్రిజగన్మిత్రుండు కాకుత్స్థుఁడు
గ్రరణక్షోణి సబంధు వర్ణముగ లంకానాథునిం ద్రుంచినన్ ॥హరినల॥

మొరయుట = ధ్వని నేయుట.

క॥ సురలార్చిరి తూర్వంబులు| మొరసె ననేకంబులపుడు మోదమున మునుల్
హరిహరులంగీర్తించిరి | సురేంద్రునగ్గించి రధికశుభవాద్యములన్ ॥భా॥

మొరపవాస = శర్కరిలవర్షము.

స్త్రీ॥ మొరపనేలయనంగ మొరసనేలయనంగ శర్కరిలావని సంజ్ఞ వెలయు ॥ఆం-భా॥

తే॥ మొరపవాస వెల్లుఁ గురిసెనుల్కాతతి| దుల్లఁబడియెఁ బిడుగులెల్లయెడల ॥భా॥

మూలము.

తే॥ రమణ రహి రంగురట్టడి రజ్జులాఁడు| రెండు రెంటము రెట్టించె రెడ్డి రొదయు
వరుస వరిచేను వరపు డోవరి వరకులు| వరుగు వరుజులు వరుపు నేవక సురాగ్.

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

రమణ = ఒప్పు.

తే॥ జనులునిగ్రహ సుగ్రహశక్తుడైన | రాజుశాసనమునఁజేసి రమణతోడ॥భా॥

రహి = కోరిక.

సీ॥రహిఁ గళల్వాను సర్వజ్ఞమౌళి॥ ...॥వసుచరిత్రము॥

రంగు = ఒప్పు.

క॥రంగుగ నెలకొన్న గోపరత్నంబునకు॥ ...॥అప్ప॥

రట్టడి = అధికము.

ఉ॥ రట్టడికామనూరి పెద రంగయసోముఁడు గాంచెవేడుక॥ ..అప్ప॥

రఙ్జులొడు = ప్రల్లదుఁడు.

సీ॥ రంకెలు రఙ్జులు రమణరక్కసి రహి॥అప్ప॥

రెండు = ద్విసంఖ్య.

సీ॥ తనకులంబునకట తక్కువకులముల రెంటును బరిణయశ్రీవహింప॥ అప్ప॥

రెంటము = ద్విపటి (దుప్పటి)

సీ॥ కటిమానికంబుల గములరేటలుగఁ గూరిచినమేల్పట్టంపు రెంటములును ॥య॥

రెట్టించుట = ఇనుమడించుట.

క॥ నిజభూషణాతపత్ర | ధ్వజకంకటబంధ వేష్టితము లైనకురు
వ్రజగాత్రశకలములు వా | రిజనాభ కనుంగొనంగ రెట్టించెవగల్ ॥భా॥

రెడ్డి = జాతివిశేషము.

క॥ శ్రీరెడ్డివేమవిశ్వ | డ్మరమణ కృపాకటాక్ష సమధిక్పతైశ్వ
ర్యారూఢవిభవశృంగా | మారావిపదాబ్జభృంగ మామిడిసింగా॥ ..నై॥

రొద = ధ్వని.

లయవిభాతి॥ ...కా | శ్రీర కృతసేతువులదాఁకి జనుచో నచటఁ
గూరుకలహంస లగడై రొదలుసేయ॥ ..వసుచరిత్ర॥

వరుస = క్రమము.

ద్వీ॥ వరుసదిభ్యులుపుష్పవర్షంబుగురియ సురనాథుఁడా రాజునుతుమేనితోడ॥రం

వరిచేను = కేదారము.

సీ॥ వరిచేను వరుజులు వరుసయు వరుపునుఅప్పకవీయము॥

వరపుడు = దాసి.

సీ॥ బోసగత్తయ తొత్తు వరపుడు దాసినా॥॥నిఘంటువు॥

క॥ వరపుల్లఁ గలసితనయులు | పరువడిచుడు వంగఁకృష్ణఁ బనుచువగన్బా
ఘోరరాజ్యదర్ప మొప్పవి | దురుఁజెచ్చెరఁబనిచె దానిఁ డోడ్కొనిదేరక॥భా॥

ఓవరి = గది.

సీ॥ఓవరి విరవిరఁబోవుటయును॥॥అప్ప॥

వరకులు = చిక్కులు ; కపటపువంచనలు.

చ॥ స్థిరమతియుశ్యశ్యంగునిటఁ దేరఁగ భూవర యేము సాల మ
ప్పరమ తపోధనోత్తముని పాఠికఁగాంతఁ బంపు పంపినక
సరసతరోక్తి నేగి మునిసత్తము చిత్తము వచ్చునట్లుగా
వరకులఁబెట్టితెచ్చెదరు వారవిలాసిను లెన్నిభంగులక॥ ...॥రామా॥

వరుగు = ఎండఁబెట్టినకూరగాయలు.

తే॥ పెరుగు వడియంబులును బచ్చివరుగు లాలుపు॥ ...॥ఆముక్తమాల్యద॥
ద్వి॥ వరుగులువడియముల్వాస సూదకములురుతరరుచి నెప్పునూరుఁగాయలును॥ర॥

వరుజులు = మడిగనిమలు.

సీ॥ వరిచేను వరుజులు వరుసయు వరుపును॥॥అప్పకవీయము॥
వరుపు.

(పైశబ్దమునకు వ్రాసియున్న యుదాహరణముంజూడఁదగును.)

మూలము.

తే॥ వెలువరించుట సవరించె సలవరించె | విరులు విరవిరఁబోయె నీవిరులు విరివి
విరిసె విరవాది వెరసియు వెరపు కోస | లాత్మజ్ఞోత్తానశాయి నీతానుయాయి॥
ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

వెలువరించుట = బయల్పఱచుట.

తే॥ మృగయులందఱుఁగని వెల్వరించినిశిత | కాండములఁజెండిరొకపెద్దకాటుఁపోతు
॥మను॥

సవరించుట = చక్కఁబఱచుట.

చ॥ ప్రిదిలిననీవిఁగేలసవ * రించుతలోదరి నూర్తుఁజూచిలోఁ
గదిరిన పాపభీతిఁ బతికన్నులు మోడ్చు
॥నైషధము॥

అలవరించుట = సంఘటించుట, లోబఱచుట.

క॥ ధరగుర్వర్థిజనానా । దరమౌష్ణదునుమ్ము ధరణిధవ శుభకన్య
త్వర నాకన్యలసితవా । రిరుహ సమాలోకనలవరింపుము వేడ్క-౯ ॥హరినల॥
(ఇందుఁబ్రకృతమగునలమహారాజుకథయందు “లసితవారిరుహ సమాలోకనము”
అలవరింపుమని యర్థము).

విరులు = పుష్పములు.

ఆ॥ మదగజాభిరామమృదులయానంబొప్ప । నల్లఁబొలయుచును లతాంతరములఁ
గరములీలఁగమ్మవిరులుగోయుచునున్న పుష్పఁబోడి నెక్కుపొలఁతిఁగనియె॥

విరవిరఁబోవుట = గాత్రావసానము, అనఁగాఁజచ్చుట.

చ॥ సరసిజనాభ బంధుజనసంతతిఁ గయ్యపు నేలఁజూడఁగా
విరవిరఁబోయె మేను నిడువెంఱుకవెట్టుచుఁగంపమొందెఁజే
నిరతముగాదు గాండివమునిల్వఁగ నొర్వపుగాళ్లులేను ని
ఘరతకుఁ జాలనెల్ల నెకఁడున్నహినేలుట యేటిసౌఖ్యముల్. ॥భా॥

నీవిరులు = వింజామరలు.

(ఈపదమునకుఁ గొందఱు చిటుగొడుగులనిరిగాని యదిసరిగాదు)

నీ॥ వింజామరములన వింజామరలనంగ వీచోపులనఁగ నీవిరులనంగఁ
జామరాహ్వాయములు. ॥వేంకటేశ్వరాంధ్రము॥

శా॥ సారథ్యంబువహింపభీముఁడు సితచ్ఛత్రంబుగాండీవిచె
ల్వారంబట్టఁగ నీవిరుల్లవలిడె ॥భా॥

క॥ ఉచితగతిఁజేరివంది । ప్రచయము గీర్తిపనెక్కె రథమందొసరె
రచియించిన వజ్రంబుల । రుచులంబాలుపారు నీవిరులుబెరయంగె ॥భా॥

క॥ ద్విరదంబుల నరదంబులఁ । దురగంబులఁ గాల్చులములఁ దూర్షంబుల నీ
విరులం గొడుగులఁ బడగలఁ । బరిస్ఫురితమయ్యెనతనిపయనంబుగడు ॥భా॥

(అను నీపద్యత్రయమువలన నీవిరులనఁగా వింజామరలని యగపడును)

విరివి = విస్తారము.

చ॥ విరివియెకాని వైఁబొగరు వెల్వడకుండెడు పూఁపచన్నుల
సరవియెకాని దంతురత చాలనిసన్నపు ముత్తరంగల

దరశవిధంబెకాని నినితత్వమెటుంగని క్రొత్తచూపులక

సరనిజనేత్ర పొల్పెసంకె శైశవయావనసంధిజూడంగ

॥కవికర్ణ॥

విరియుట = వ్యాపించుట, విడిపోవుట, వికసించుట.

తే॥ పరంగంబాండవాంబుధివెల్లి విరిసెనపుడు

...

...॥భా॥

క॥ ఖరములంబూనిన రథముల | విరిసినవెండ్రుకలు నెఱసివ్రేలంగ దశకం

ధరుడు బహుళశైలావృత | శరీరుడై దక్షిణంబు సనంగనుంగొంటిక ॥భా॥

ఆ॥ విరియుం గువలయంబు విధిపథంబుంజలించు...

...॥వసుచరిత్ర॥

(ఇచ్చట భూమివిచ్చిపోవునని యర్థము. కలువ వికసించునని భావము. రెండర్థములయం దేకరేఫమేయని మున్నుగాఁజెప్పబడియెను)

విరవాట = మాలతి.

క॥ నరనాథసమర్పితమగు | విరవాడులదండయొప్పె వెన్నునిపాదాం

బురుహంబు నంగుటంబున | సురివినయాకాశగంగ కువమానంబై

॥నై॥

వెరసి = మొత్తము.

చ॥ తరుచరసేన సాగరము దాటినచందమువీటిపెంపు వా

నరభటులన్నసొంపు కపినాయకులాడెడుపంతముల్నివా

కరఘుతుసొంపురాఘవుల గర్వములొక్కొకవానింగొల్పు పె

న్వేరసుల సంఖ్యలుంగలయ నేర్పుననేర్పడఁజూచిరండొగి

॥రా॥

వెరపు = ఉపాయము.

క॥ సురతంబునంగడు నెక్కుడు | పురుషులకంటెను సుఖంబుపాలతులకు సురే

శ్వరయట్లగుటనునాకీ | వెరపున రమియించి నిలువ వేడుకగలిగె

॥భా॥

మూలము.

నీ॥ ఆరగించుట యారఁగూర టారికయు నింపారె వాలారుంజూ పారెకులును

ఆరటం బీరెలు గీరిక లీరమీ రూరక యూరుపు లూరె నూరు

ఊరార్చె నూరుచు టోరసిల్లుట కారు కారించె బోకారె గారుకొనుట

కూర కూరిమి కూరె గూరిచె గేరె గేరడము కోరికలు కోరడులు కోరె

గోరు గోరాడె గోర బంగారు మినుప | గారె గీరసగింజలు గోరువెచ్చ

గోరు చీరికిఁగొనకుండె జీరె జూరు | చేరుద్రావుట చేరువ చేరెగృహ్ణ॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వెలుపఁబడు)

ఆరగించుట = భోజనముంజేయుట. (ఇది తద్భవక్రియ.)

తే॥ అలరుఁబోఁడులు వడ్డింపనచటఁగలహాభోజనుఁడు దానుబహుభక్ష్యభోజ్యలేహ్య
చోష్యపానీయములమధుసూదనుండు సారెఁగొనియాడుచును వేడ్క నారగించె.

ఆరఁగూరుట = లెస్సఁగా నాఁటుట.

శా॥ ఈ రూపంబున సంస్కృతందొరఁగి మీరెంతంతయేఁ జింతలన్
జేరంగోరక యూరకున్న నిటవిచ్చేయంగఁ జేయం గడు
నాభరంబే వినునంతయుంగలిగె నేబాలార్క బింబంబులో
నారంగూరిన యంధకారమన నాహా సాహసంబెట్టిదో

॥హరి॥

ఆరిక = ధాన్యవిశేషము.

ఆ॥ పూరిపంటపాళిలు నారికబియ్యంబు । జంతువున్నఫలము శాశ్విధకృతికిఁ
గావు తుమ్మునేడ్చుగాదుశాశ్విధక్రియా । చరణకర్మములఁబ్రశాంతివలయు॥భా॥

ఇంపారుట = ఒప్పుట.

ఉ॥ భూరమణీశ యాఘనతపోవ్రతచంగుని ఋశ్యశృంగునిం
దేరఁగఁబంచియాతనికి ధీయుత నీఘృత శాంతనిచ్చినన్
భూరి సువర్ణముల్ గలిగి భూమిసమృద్ధి వహించునన్న నిం
పారఁగ మీరువేగచని యామునిపుంగవుఁ దెండు నావుడున్

॥రామా॥

వాలారుఁజూపు = మొనవాఁడిచూపు.

శా॥ సైరంధ్రుల్ పయికెత్తి కజ్జలము పక్షుశ్రేణికందీర్ప వా
లారుంజూపుల మీఁదుఁజూచుతటి ఫాలాంచచ్ఛతుర్ధినిశా

॥ఆము-మా॥

ఆరెకులు = తలవరులు.

నీ॥యా రెకుల్లవరులారాటమారటం

॥అప్పకవీయము॥

ఆరటము = వ్యసనము. (ఆరాటమనియుంగలదు.)

లయవిభాతి॥ స్ఫూరులగువారలును బోరఁబడి నెత్తురులు }
గూరుటగరంబెడఁదకారటము సేయన్ }

...॥వసుచరిత్ర॥

ఈరెలుఁగు = హీనస్వరము.

క॥ కారణమెయ్యెడియగునొ । వీరల దురవస్థకనుచు వెలుగందెడు నా
భూరమణుఁడు సభయునువిన । నీరెలుఁగుదలంకఁ బలికి రిట్లనిగోపుల్ ॥భా॥

శుక్రికలు = పల్లవములు, తునకలు.

సీ॥ యారిక లెత్తుటయగురువెట్టు ॥ అప్ప కవీయము ॥

లయవిభాతి॥సారణులఁ }
 బేరయినచేంగలువయ్యారకలలోఁగా }

...॥వసుచరిత్ర॥

బేరయినచెంగలువయూరికలలోఁగా

(ఈరికలనఁగా నిట ఖండములుగా నేర్పఱుపఁబడిన చెంగల్వమడుఁగులు)

ఈరము = పొదరిల్లు.

ద్వీ॥ వీరముత్తైచ్చుచు భేదింపరాని । యీరముల్పాచ్చుచు నినరశ్చితేని ॥౪౦౫॥

ఈరు = రెండు ; (ఇరు యనియంగలదు.)

క॥ ఈరే యొకశుభలగ్నం । బీరే వివరించి వరునకింతికిఁగుశలం
బీరే యన వాచస్పతి । యీరేదుజగంబులేలునేలికఁబలికెన్ ॥వసు॥

ఊరక = మిన్నక.

క॥ నారాయణాభిదానులు । వారలుగయ్యంబుఁజేయువారొక్కడ నే
 సూరకనిరాయుధవ్యా । పారతమైనందువాఁడఁ బరమాప్తుఁడనై ॥భా॥

ఊరుట = అభిలషింపుట.

నీ॥ తాను ధామయ్యుడయ్యుఁ దరుణి కెమ్మోవి నుధారసంబునకు నొరూరుచుండు
ఊరు = గ్రామము.

ఉ॥ శూరుడవండ్రు నిన్నడుంగుంజూచ్చుట శౌర్యముచొప్పె మాన మే
యూరికింబోయె నాజిన్యపు లోడుదురే నృపుడన్నమాత్రమే
కౌరవవంశజాతుడవు గష్టపుంజాపునుడెచ్చి కొంటి నీ
పేరునుచెంపు గ్రుంగ నరిభృందము నవ్వంగ నిట్లు సేయుదే

ఊరార్చుట = ఆశ్వాసించుట.

క॥ ఊరార్చి యింక సుచితా । చారంబులు నడపుటయ యిచటాఁగృత్యము దు
ర్వారంబగు విధినేఁతకు । నేరికి నడ్డపడవశమె యేల యలదురకా ॥౨౭॥

దీరుచుట = క్షమించుట.

సీ॥ హరియాజ్ఞరక్షించు సాక్షరోచ్చారపారుష్యభారమునకోరుచు నెజిహ్వా ॥భా॥
 ఓరసిలుట = ఒత్తిగిలుట.

క॥ ఓరగిలియుండకే యో । రోరి యకట మాసమీపపూరనె మనియున్
 దూరమువోయితివీసా । మ్మేరితినినీకుఁదక్కునే కానీరా ॥ ఆము-మా ॥

కారు = కాలము.

క॥ కారుమెటుంగన మరుదే । వేరియె తాననంగఁ బ్రేరివిడిదండల బం
గారపుబొమ్మనఁగాసిం । గారంబున దేవయాన కడుఁజెలువొందెన్ ॥య॥

కారించుట = బాధించుట.

ఉ॥ సంపదదక్కియండఁగ నశక్తులనంజను మమ్మొచిల్చి శూ
జింప నతండుబేలె పతిసెప్పెడువారల బుద్ధినాఁడు మ
న్నింపఁడ యింక నేయగు నీవడియాసలవచ్చి రిత్తఁ గా
రింపక మానుమాతని చరిత్రము నీకునుమాకు విఠతమే ॥భా॥

పోకారుట = చచ్చుట.

శా॥ ఔరా వెన్నకుఁబండ్లువచ్చె నిపుడాహా పుష్కరుండంతలో
శూరుండాయెనె యింక నేమనఁగవచ్చు న్వాసిగర్వంబుఁ బో
కారంజేయక మాననేర్చు నె మదీయంబైన బాహుని దు
ర్వారారాతి కఠోరమస్తక నటత్ప్రగల్భభారంబునన్ ॥నలరా॥

కారుకొనుట = సాంద్రమగుట.

క॥ కారుకొనిమేఘమాలా । కారంబునఁజాలనెప్పెఁ గౌరవఁనన్యం
బారూఢ వీరరస వి । స్ఫారంబై య తదోఁడెఁ బాండవబలమున్ ॥భా॥

కూరలు = శాకములు.

నీ॥.....చేమూరుట కూరిమి కూరఁచినుట ॥అప్పకవీయము॥

కూరిమి = ప్రియము.

క॥ దూరఁగఁగెను నాకా । హరముఁడెచ్చుకొనఁ జాల యటుగావున నా
కూరిమిపుత్తుఁడు నాకా । హరముఁగొనివచ్చి కెట్లు నాకలిదీటన్ ॥రా॥

కూరుట = నాటుట, పొండుట, నెద్దించుట.

క॥ వారొక యాగ్రహవృత్తిన్ । గూరియు ధర్మంబునెడుటకుం జూలకు దు
ర్వారబలులయ్యఁబాండుకు । మారులుశాంతాత్మలంద్రు మనుజాధీశా ॥భా॥

అనువిభాతి॥.....కా । శ్రీరకృత సేతుపులదారిఁ జనుచోనచటఁ } వసుచరిత్ర
గూరుకలహంసలగడై రొదలుసేయన్ }

కూరుచుట = సంధించుట.

సీ॥ రేరాచణాలఁగూరిచినయచ్చంబులౌ రహిఁబైఁడి భువనంబురవలియరసి॥య॥

క॥ మేరచెడకుండరేఖలు | కారంబులతెలుఁగెఱింగి కబ్బంబులలోఁ

గూరుపవలయును సుకపులు | సారెకుఁదద్దేదములు విచారించితివా॥తిమ్మకవి॥

కేరుట = కేరడము.

సీ॥ తప్పగలభర్తమ్రొలసోత్పాస్థాస్థానితఁ | కేరడములాడు సతిమధ్యధీర సామ్ర
పరుషవచనయధీరసబాష్పకుటిల | హరివచనధీరాధీరయనఁగఁజెలఁగు॥నరస॥

ద్వీ॥ ధీరుఁడైనెలచి గద్దించి యింద్రజునిఁ | కేరడంబాడి సుగ్రీవుఁడిట్లనియె॥రంగ॥

క॥ కోరికలకుఁజూరక యసం | గారూఢతగల్గియెల్ల యందున నమరుక-

గూరినచిత్తంబులుగల | సారాత్మకులీపథమునఁ జనుటకుశక్తుల్ ॥భా॥

కోరడి = వృత్తి. కరగోడ.

సీ॥ కోరాడెఁ గోరడి కోరగిన్నె ॥అప్పకవీయము॥

కోరుట, కోరు = భాగము.

సీ॥ కోరిక కోరుట కోరప్పనము ...॥అప్పకవీయము॥

కోరాడె = కోర.

(కోరడియను శబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయు).

బంగారు = స్వర్ణము. (బంగరనియుంగలదు.)

సీ॥ దీవులాటును జుట్టును దిరిగియుండ | దీవులకు నెల్ల నేరేడుదీవియొప్పు
మేరుకైలాసగిరులబంగారుగొడుగుధవశతరచామరంబులైదనకునమర ॥నై॥

గారె = భక్త్యవిశేషము.

సీ॥ గారెలుభక్త్యముల్ గారాము బంగారు ... ॥అప్పకవీయము॥

గీరనగింజలు = క్రీడావిశేషములు.

ఉ॥ తోరపుగబ్బిచన్నులఁట మాఁగఁగఁబాటుచుఁగేరుచొండొరుల్
గోరిక నిఱ్ఱుదండములలోఁ గనుపట్టెడుమాక్తికవ్రజం
వేరిచితెచ్చి వేదలిరు టీరములందు సెయారమొప్పఁగా
గీరనగింజలాడిరి సఖీజనముల్ మనముల్ జిగుర్పఁగ ॥నలరాజచరిత్ర॥

గోరువెచ్చు = ఈప దుష్టము.

ఉ॥ క్రూరతకోర్చియించుకయు రోయకబైకొని యెల్లభంగులకా
వైరులఁజంపి భూప్రజకు వర్ధనముం గలిగించుపాడిమై
గోరరిగొంచుసద్వ్యయముం గోరియొనర్చుటరాజధర్మ వి
స్తారముగా బలారికి వచస్పతి నెప్పట యప్రసిద్ధమై॥

(గోరరియనఁగాఁ గొంచెపుఁబన్దు. ఈశబ్దమునకు స్వల్పార్థకత్వమందు
లోకవ్యవహారముం దెలియుటకై గోరువెచ్చయని చెప్పఁబడియె.)

గోరు = నఖము.

రగడ॥ గోరగోరఁటనించితివా కలిగొట్టుగొట్టుగఁగోయఁబాసఁగవు
నారినారికడంపుఁ బాలెలు నాకు నాకులవృత్తి నెసఁగవు ॥వశు॥

చీకిఁగొనకుండు = లక్ష్యము నేయకుండు.

ఉ॥ దారుణదైత్యసాయక వితాన విజృంభణమాత్మలోపలకా
జీరికినైనఁగైకొనక నీరథరాసుజుఁ డద్రుభేదన
స్ఫారబలోగ్రమైన పవిభంగి వెలింగెడిబాణమొక్కటకా
వైరి యురంబువ్రచ్చి యశువర్గముతోఁ బెడఁబావెఁజెచ్చెరకా ॥ఎ-హా॥

చీరుట = భేదించుట, పిల్చుట.

నీ॥చీరుట పిల్చుట ... ॥అప్పకవీయము॥

చూరు = పొడి, చేరుద్రావుట = పడిదముద్రావుట.

నీ॥చూరనఁగాఁబొడి చేరుద్రావుట ... ॥అప్పకవీయము॥

చేరుట = పొందుట, వచ్చుట.

క॥ చేరఁజనుదెంచిపాండవ । వీరుండు మత్స్యాధిపునకు వినతుండై దే
వా రాజవాహనములగు । వారువములనరయ నేర్తువలనేర్పడఁగాకా ...॥భా॥

చేరువ = సమీపము.

క॥ ద్వారవతి నొక్క-నూతం । దోరపుఁదనువక్కజమగు తొండయొకటి య
చేరువమెలఁగుజనులఁగని । నీరిదిగలగించునిట్లు నిలచినయేనికా ॥ ...॥భాగ॥

మూలము.

శీ॥ తారనించుట తీరు తేరసామ్మేతేర తేకుతోరము నారసారితీరు
నేరుపునేరడు నూరు పూరేడును ఋరిపేరెలుపేరు పేరఁటాండు

పోరుపోరాటమి పోరుపోరితమును బోరచి బారాది బారుబారి
 బారిసమరుటయు బూరుగల్పారెలు బూరిటిల్లుటయును బేరజంబు
 బేరములుబోరగిలె బోరబోగుగొండ | మారిమసంగుట మారేడుమారుతురును
 మూరుకొనుటయు మేరలుమేరతోపు | శ్రితజనోద్యానమాధవాయితచక్ర ||
 (ఈపద్యమందలి శబ్దములకర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.)

తారసించుట = సమీపించుట.

సీ॥ తారసించినచోటబీరానఁజూరఁబాళియొకటిరెంటినిదొబ్బలురులనడఁచు

తీరు = సొగసు, విధము. (మను॥

సీ॥ తీరమీఱంగఁగస్తూరినామముదిద్ది బటువుతాయెతులుసందిటధరించి॥నలరాజ॥
 ద్వి॥ క్రూరుడైపింగళాక్షునితోఁకఁగట్టి | కారాకు సురగాఁకడువడిఁద్రిష్ట
 తీయన దిద్దిరఁద్రిష్టచుమింటఁ | దోరణస్తంభంబుతోఁప్రేచంపె ||రఁగ॥

తేరసామ్ము = ఊరకవచ్చినధనము.

సీ॥ తేరకుఁడేర తేరోరోసామ్ములు తేరముగను ||అప్పకవీయము॥

ఏతేరుట = వచ్చుట.

క॥ తేరకయండఁగఁజేరుం | దేరంగాఁబాలియు విధి యధీనంబులు గా
 కారయ విత్తంబులుపురు | పారంభాయత్తములే మహాబుద్ధినిధి ||భా॥

తేరు = రథము.

క॥ నేరమ్ముమైవటువుఁదొడి | తేరక్కుముదస్పఁక్రంక దీఱదునీకు
 సైరంధ్రినెప్పెనీదగు | బీరంబునుబెంపులాపు వెరపునుచూపుట. ||భా॥

తోరము = గొప్ప, (ఇవిష్ఠాలశబ్దభవము)

క॥ ఆరెండుబలములందును | దోరంబైయున్నయట్లు దోఁచెం బాండు
 డ్మోరమణసుతబలము నర | నారాయణులునికిఁజేసి నామంజూడక ||భా॥

నార = వల్కలము.

ఉ॥ నారలుగట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులొక దహ
 భారమునంగృశుండణున బ్రహ్మణుండీ లలితాంగిఁ బెండ్లియై ||వి-హరి॥

నారి = గుణము.

(నారంనరసమూహేస్యాన్నారీ-జ్యోతరుణీస్త్రితా" యనిశబ్దలింగార్థచంద్రికలోఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన నిది సంస్కృతముగఁ గనంబడుచున్నది. అయినను "నీ॥ అల్లెయరినారిగొనయ మంచనఁగమార్వి" అనియాంధ్రభాషార్థము లోనుండుటవలన నిట్లుచెప్పఁబడియె. సంస్కృతాంధ్రంబులయం దేకరూపంబు గలిగిన శబ్దములుగాఁ గొన్నిగలవు. పల్లకీ శబ్దము పల్లంకికాభవమనియు నాంధ్రపదమనియుఁ గనంబడుచున్నది. "ప్రోల్ల సత్పల్లకీజాలైః" అని సంస్కృతప్రయోగంబునుగలదు గావున నీశబ్దమునకు సంస్కృతాంధ్రములయం దేకరూపమనిగానిలేక తద్భవమనిగాని విచారింపవలయు. ఇట్టిశబ్దము లనేకములున్నవి.)

తే॥ కారణములేక యూరకే నారిదెగిన | విడిచివెట్టిక రణరసావేశమొదవఁ
బట్టికోదండదండంబుఁబరిఘగాఁగ | విసరుచునువచ్చె వేఱొక్క వేల్పుజోదు॥పా
నీరు = జలము. ఇది నీరశబ్దభవము. (దీనిందత్సమమనికొందలు)

ఆ॥ నీరిలోనఁదోచుతారకప్రతిబింబ | మొక్కొయనఁగ వెలుఁగుచున్నదాని ॥భా॥
నేరుపు = నైపుణ్యము.

క॥నే | రుపునం బల్లేరు లవలఁ ద్రోయుచుఁజనుచున్ ॥ ఆ-ము॥
చ॥నే | ర్వునఁదలవంచి పీఠతటరూఢమణిన్ బొటవ్రేమీటు న
య్యనఘుఁడుకొండమీఁటినమహద్భుతకృత్యముఁదెల్పుకైవడిన్ ॥చ
నేరేడు = జంబుపు.

ఉ॥ నేరేడుదీవియేలు ఛరణీపతిముఖ్యులువీరెకూడి యు
న్నారు మసారథంబులు మసరంబులఁబాయక సంచరింపఁగా
నీరజపత్త్రినేత్ర యొకనిస్వరియింపుము... .. ॥నై॥

సోరు = వక్త్రగహ్వరము.

శా॥ ఓరీప్రాహ్లాణ భూర్త! నాయెదుట సోమయా సాహసంబెట్టిదో
వైరింగోరినుతించు మాటలెటఁగావచ్చెం గృతఘ్నయిదిన్
స్మారేయివ్వరి కెవ్వరయ్యెదరు నిన్నుంబెంచి మన్నించినం
గారామైయిటుజేసితే తొలఁగుమింకంజాలు నీకార్యముల్ ॥సో-హ॥

పూ రేడు = పక్షి వి శేషము.

సీ॥ పూ రేడు జగడంబు పేరుట పేరాఖ్యఅప్పకవీయము॥

పూరి = గడ్డి.

గీ॥ కాలఁగేలఁగోలఁ గపిలదండించిన | నరకవాసమునకు నరుగవలయుఁ
బూరినీరులెస్సయారసియీగోవు | సత్కరింప శుభము సంభవించు ॥ భా॥

క॥ నీరజగర్భాండంబుల | నారసిచూచినఁదదీయ యత్నమువెలిగాఁ
బూరితుదయైనఁగలుగ | న్నేరదదిరహస్యతత్త్వ నిర్ణయముఁసుమీ॥ ॥క॥

పేరలు = లంఘన వి శేషములు. (పేరెములనియుఁగలదు.)

శా॥ ఈ రావేలుపు టేఁడు దామగఁడుగా నేనొముల నొచ్చెనొ
కా రాకాసులయొజ్జహఁతురనుచు | గార్కొన్నకోర్కుల్లదిం
బేరెల్వెట్టఁగలోనఁ బూవిలుతుఁడుం బ్రేరేపఁగానంతటన్
జేరఁగాఁజనుదెంచు రాజుఁగని వేచెంబాన్పుపై దిగ్గనన్ ॥ య॥

పేరు = నామము, హారము, విశాలము.

“ఊరు” అను శబ్దోదాహరణములం జూడవలయును.

క॥ పేరెద పేరెమును పూసపేరుంబేరుం
బేరుంబోరచిపోరుం | బోరామియుఁబోరితంబు భువిరేఫలజా॥ ॥తిమ్మకవి॥

గీ॥ ధారుణీపతినిద్దంపు పేరురమున | నలరెఁబ్రతిబింబమునుదాసు నలరుచుండ ॥నై॥

పేరఁటాండ్రు = సువాసినులు.

గీ॥ పేరఁటాండ్రురహ స్తపంకేరుహములఁ | జొచియెత్తిననవకంపుజొజుగుండ ॥నై॥

పేరుట = ఘనీభవస్వభావము.

ఉ॥ పేరిననెయ్యి చుడ్లమును బెర్వును మీఁగడయున్నదా వ్రజా
గారములందుఁద్రావి వెసగంతులువైచు మురారి నెంచఁగా
ధారుణీరూఢికెక్కు నవతారవిరామముచే లసద్భరత్
భార లగంబులం గలయఁ బల్కిన సుత్యలమాల చెన్నగున్ ॥ అప్పకవి॥

పోరామి = స్నేహము.

క॥ పోరామిచుట్టమితఁడనఁ | గూరిమిచెలికాఁడనంగఁ గూరివరుస గో
త్రారిహరిబాంధవులపే | ద్వేరంగుశలంబులడిగి ప్రియమలరారన్ ॥ వి.హరి॥

పోరు—పోరితము—యుద్ధము.

ఉ॥ వారుమహాబలిహారియువారికిఁ బ్రాపుగలందువారలం
బోర జయింపరామియును బుద్ధి నెఱుంగుదునైనఁగౌరవ
త్కారమణుండు సేయఁదగుమన్నననెల్ల ॥భా॥

ఉ॥ కౌరవపాండవుల్ దెఱుఁగుఁగైకొని శాంతతఁబొందియున్కిమే
లారయనాకునీకుఁ గులమంతకు నీన్యపకోటికుర్చికిఁ
బోరితమైన నింతకునుబుట్టుమహాపద... .. ॥భా॥

పోరిచి—దుర్లభమైన ప్రశస్తవస్తువు.

గీ॥ గగనతలలక్ష్మీపోరిచిగాఁగ నిడిన | జాలనెప్పారుముత్యాలజల్లివోలె ॥పారి॥

ఉ॥ కోరినకోర్కెకుందగఁగఁ గుంతి సుతవ్రతయంబుఁగాంచె గా
ధారియునక్కడకొనుతశతంబు ముదంబొనరంగఁగాంచె నే
బోరిచియాడఁబుట్టువునఁబుట్టి నిరర్థకజీవనైతి ॥భా॥

బారాది—అధికము, బహుళము.

క॥ వారిరువురుఁ దమలోపల | వేరముఁగొని రాజ్యకాంక్ష విజిగీషువులై
పెూరా పెూరింబోరిరి | బారాది దినంబులవనిఁ బ్రజలుదలంకొ ॥ఆము॥

[ఇచ్చటనాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యాకారుండు “బారాది” యనఁగాఁ బండ్రెండని యర్థమువ్రాసినాఁడుగాని, ఖండిత్యకేశిధ్వజులు పండ్రెండు దినములు మాత్రమే యుద్ధముచేసినట్లుగా విష్ణుపురాణములోఁ జెప్పబడలేదు. మఱియుఁ “దూర్పైత్తిగాలిపరికించి దిగువదెసపొలిమేర బారాదియగుదూరం బేగి” యనిమనుచరిత్రములో నాకవియేవ్రయోగించెను. ఆఘట్టమునబహుత్వా ర్థమే గాననగుచున్నది. ఇదియునుంగాక, “క॥ ఓరోరిరాచవాఁడా | రారా నావెంటఁ దిరుగరా దాగుఁడవై | బారాదిమాడలిచ్చెదఁ | గోరా నీయప్పుడీర్చు కోరా యనుచుకొ॥ క॥ బారాదిసొమ్ములుండఁగ | హారమునే గొనుచుఁజనియెనండ జముప్రియం | బారసిఫలకాముకులగు | వారలుగుణవత్ప్రసక్తివదలవిడుతురే.” ఇత్యాదిహరిశ్చంద్ర పాఖ్యాన పాండురంగ మాహాత్మ్యాది ప్రయోగములవలనను నట్లే కానఁ బడుచున్నయది. కావున వ్యాఖ్యాత నిరూపించిన యర్థమునకు మూలము మృగ్యము]

బారు = పజ్జి.

సీ॥ బారుగట్టుట దైత్యుబారికిఁదప్పట..... ॥అప్పకవి॥

బారి = ఉపద్రవము. శత్రుసమ్ముఖము.

క॥ వారిద్దటివాలమ్ముల | బారింబడి యర్జునునకుఁబ్రదుకన్వశమే
మీరెల్ల నెఱుంగరే య | వీరులదివ్యాస్త్ర శస్త్రవిభవసమృద్ధి ॥ భా॥

బారిసమరుట = చంపుట.

క॥ తారాపథమునకెగసినఁ | బారావారమునఁబడినఁ బాతాళము చు
ర్వారగతిఁబాఱిదూరివ | బారిసమరిపుత్తుఁగపులఁబనుపుమునన్ను ॥ రామాయ॥

బూరుగలు = శాల్మలీవృక్షములు, ఊడవద్యవిశేషములు.

సీ॥ బూరుగచెట్లలో బూరుగలూఁడుట ॥అప్పకవీయము॥

ద్వి॥ బూరుగపూవు నిష్పకలతోనెగడి | యారయ విరహుల కగ్నియైనిగుడి ॥ రంగ॥

బూరెలు = భక్ష్యవిశేషములు.

సీ॥ బూరెలు బేరంబు బేరజంబు..... ॥అప్పకవీయము॥

బూరటిల్లుట = నిండారుట.

సీ॥ నివ్వటిల్లెననంగ నిండా రెననఁబూరటిల్లెనా సమమునైయుల్లసిల్లు ॥ ఆం-భాషా॥

గీ॥ పక్షిమృగజాతులెల్లను బ్రమసీయిట్టు | నట్టులుగఁగొనఁ జెదరె వృక్షాదులదరె
గురుబలంబులుబెదరెనంబరమువిశలు | బూరటిల్లంగఁజెలఁగుఁదదారవమున ॥ భా॥

బేరజము = ధూర్తునిపేరు.

సీ॥ బేరజమనధూర్తుపేరు వెలయు ॥ ఆం-భాషా॥

బోరగిలుట = ముఖముగర్భము నడుగుభాగము ద్రిప్పి శయనించుట.

కం॥ బోరగిలునించు కేనియు | నేరసినాఁడేపుమీఱ నీలిగితాఁచెన్
గూరశకటంబుచరణాం | బోరుహతలముననెయితఁ డేవూర్వపుశక్తి ॥ ఎ-హా॥

బోరుగొండ = గొప్పతిప్ప.

సీ॥ బోరుగొండ లనంగఁ బోరలుక్రిందుగాబోరగిలుట... ॥అప్పకవి॥

ద్వి॥ బోరుతల్పులను గెంపులమరకతంపుఁ | బోరణంబుననింపుఁదులకింపునట్టి ॥ రంగ॥

మారిమసంగుట = సంహరించుట.

గీ॥ నారసములఁబొదవిమారిమసంగిన | క్లైసఁజూచినరుఁడుననిలఁగుతుఁడు॥భా॥

మారేడు = బిల్వము. (దీనిన్మాలారభవమనికొందఱు)

సీ॥ మారేడుఁబండులఁగారాముఁజెఱచునీ యెలచన్ముఁగవవేడుకలనెసర్చె ॥భా॥

మారుతురు = శత్రువులు.

సీ॥వేమారుమారుతురన్॥అప్పకవీయము॥

మూరుకొనుట = ఆహ్రుణించుట.

గీ॥ పిలుచుదైవతపూజకు నెలువఁగణఁగు | నల్లనల్లనఁదమిపుట్టనాసనరుగు

మూరుకొనఁజూచు నెయ్యనఁజేరనరిగి | షరమమౌగ్ధ్యంబుచేనత్తపస్విఁగుతుఁడు

మేర = మర్యాద. (ఇదిప్రాకృత తత్సమశబ్దము)

సీ॥ కోరికాంతలతోఁజకోరికల్చెలరేఁగ వారాగిగర్వంబుమేరమీఁట॥మను॥

మోరత్రోపు = ముఖత్రోపు.

సీ॥ మీరలుమేరలు మోరత్రోపులనంగ ॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

గీ॥ రాలెరాయుటరాణించెరాచుటయును | రావిరాణయురాణువరాయిడించె

రాపురాముల్కరాఁజుటరూపురూక | భార్గవాఖిర్వగర్వసర్వస్వచోర॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహర్ణములుదెలుపంబడు.)

రాలుట = పడుట.

ఆ॥ రాలియున్నపుష్పప్రకరములవిదిర్చి | చెన్నుగానున్నజేసినసెజ్జయనఁగ ॥భా॥

రాయుట = ఒలయుట.

సీ॥ ఇలధూళియెగసినఁబలుచగాకుండంగ రాసినతొడపులరజముదొరుగ ॥భా॥

రాణించుట = ఒప్పుట.

శా॥ రాణింపన్మఖిలక్షీక్రీ స్మకురమైరంజిల్లవేపట్టికిన్

మాణిక్యాయతనంబొనర్చె గిరియాత్మశ్రీప్రభావంబునన్ ॥వసు॥

రాచుట = పీడించుట.

ఉ॥పాపముల్

రాచుటయొండెగా కిహపరంబుల కూరకదూరమై వయ

శ్రీచన. ॥మను॥

రావి = అశ్వత్థము.

ర॥ రావులునిప్పలు రాణదలిర్పక॥॥ యయా॥

రాణ = వేడుక.

సీ॥రాణరాణించుట॥ అప్పకవీయము॥

ర॥ రాణదనరారిన పరాగముల రాగముల ...॥ రాఘవ పాండవీయము॥

రాణువ = నేన.

సీ॥రాణువ రాపొడి॥ అప్పకవీయము॥

రాయిడించె = రావుడు వెట్టె.

గీ॥ నతమనస్కు-తౌతాపసనాధులెల్ల । నతమనస్కు-తౌతాపసనాధులుగను
వివిధబాధలనలయించెవెన్నడించె । రాయిడించెగలంచెనారావణుండు॥రా

రావు = రాపిడి.

తే॥ రాముసొమ్మనుటయురారావువలదు॥ అప్పకవీయము॥

రాముల్క.

సీ॥ రాముల్క-రానురావి..... ..॥ అప్పకవీయము॥

రాఙుట = ధూమశహితముగామండుట.

సీ॥ రాచుట రాఙుట రాయుట రాలుట॥ అప్పకవీయము॥

రూపు = రూపము ; రూక = క్షుద్రనాణ్యము.

సీ॥రూపుట రూపవిరూపురూక ...॥ అప్పకవీయము॥

మూలము.

తే॥ రేపురేఁగుటచెలరేఁగరేఁగుఁజెట్టు । రేలురోకలిరోఁజుటరోలురోఁత
వారకయువారకంబుకైవారములును ! వారువమువారనిదయదేవేరిశారి.

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడును.

రేపు = జలావతరణప్రదేశము.

శా॥ రేపుల్ మాపుమతంగజంబును మణిశ్రీఖండముక్తాదియు॥ ॥ ఆముక్త॥

రేఁగుట = విచ్చిపోవుట.

క॥ చేయఁదొణంగినగాంధా । రేయులువెసనెక్కపెట్టరేఁగిపయిపయి॥భా

రేఁగుఁజెట్టు = బదరీవృక్షము.

గీ॥ మహితకమలమధురమధురసాస్వాదనపరవశాత్తయైనభ్రమరకాంత

రిక్తబుద్ధినకట రేఁగుఁబువ్వులరస । మానుటెల్ల బేలవైతిగాక ॥భా॥

రేలు=రాత్రులు:

శా|| రారాజేంతయు దీనవృత్తిఁ జవులారంబల్కఁగావిన్నయే
నీరేయూరకనిద్రవోదనటె యిట్లేలంటివీరోత్తమా ... ||భా||

రోకలి=కుశలము.

గీ|| రోకళులుఁబుట్టువంబులుఁగ్రుక్కువాఙ్య । పాత్రదండకమండలువేత్రములును
నివియులోనుగాఁగలిగినయిద్దహేమమయములొక్కటనడిపించెమనుజనాథ.

రోజుట=వగర్చుట ; రోలు=ఉలూఖలము.

నీ||రోజు రోకలి రోలు రోవెలంది ||అప్పకవీయము||

రోత=అసూయ.

క|| అనపుడుగురుఁడిట్లనుగ । ధ్వునిచందముమున్నెగఁగురోయఁడుపాఱు
వినుమెఱిఁగియున్నయదిగా । పుననీతండర్థరథుఁడవుదలపోయె ||భా||

వారక=ఉడుగక.

ఉ|| వారకయిట్లుపూనివనవాస నిరంతరదుఃఖమున్మహా
వైరికృతాపరాధ దురవస్థయునొర్చి శుభంబునొందఁడే
యా రఘురాముఁడట్ల వసుధాధిప నీపునుదుఃఖమింతయున్
సైరణ నొర్చిపొందెదవు సర్వమహివలయాదిరాజ్యమున్ ... ||భా||

వారకంబు=సొమ్ము.

క|| వారణఘోటకభాండా । గారంబులు మొదలుగాఁగఁగలరవములతో
సూరిమత యిన్నియునునీ । వారకములుగాఁగమమ్మువగపుముబుద్ధిన్ ||భా||

తే|| కమ్మలంపిన రమ్మనికమ్మలంపు । వారకాంతలవలపించువారకములు
మందులడిగెదవిందు కేమందు నొయి । ... ||వైజ||

(ఇందు, సొమ్ములు వేశ్యలను వశీకరింపుచున్నవియని ప్రకరణరీత్యావర్ణ
మగుచున్నది.)

కైవారము=స్తుతి.

క|| శారదమధురాలాప వి । శారద యింద్రాగ్ని శమన సలిలేశ నుతి
ద్వారమున నిషధపతిఁడై । వారంబొనరింపఁదొణఁగెవాచాప్రీతిన్ ||వై||

వారువము = అశ్వము.

చేరుటయను శబ్దమునకు వ్రాసినయుదాహరణములఁ జూడవలయు.

వారనిదయ = అనివారితకరుణ.

క॥ దారిద్ర్యముచేఁగుందుచు । నేనినదుగంగఁబోవకెంతయుఁగృశతన్
గూరిన విప్రున కుర్వర । వారనిదయ నీగిఫలము వాగ్దోచరమే ...॥భా॥

దేవేరి = రాజుభార్య.

క॥ కారుమెఱుంగన మరుదే । వేరియ తానసఁగఁ బైఁడివిరిదండల బం
గారపుబాష్ట్రలసంగా । ॥య॥

జ్ఞో॥ లఘుర్నాస్తిజకారస్యా లఘుస్సస్యకదావిన ॥కారక॥

(ఇందులకీగ్రంథకారుఁడు రచించినపద్యము.)

మూలము.

సీ॥ కంజాతనాభ జకారపదంబునఁ గలుగదు లఘువృత్తకారపరము
నందులేదెపుడు శతాంగరేఖంబైన మొదలనారెంటినిమూలకారుఁ
డుభయయుగ్వర్ణాశి నుచ్చరించుటఁ జేసి యత్యల్పముగనుండునంచుఁదలఁచి
చెప్పెదవానిఁబెంజెరయునుజరుగుట సురసురస్సుకైన సురసురనఁగ
నింకఁబ్రాక్కపులెచ్చటనేసిఁబ్రాస । యతులనిడినవితక్కంగ నాజకార
పరముననులేదు లఘుపుసవర్ణపరము । నందుగురుపునులేదుదయాపయోధి.

మూలకారుఁడభట్టజాచార్లులు. “ఉభయయుగ్వర్ణాశి నుచ్చరించుటఁజేసి”
యనఁగాఁ “జజౌ-తదౌ-పదౌ-వర్ణౌ-నమరావససంయుతా” అని జకార సకార
ములను మొదటఁజెప్పటచేత ననియర్థము.

పెంజెర = సర్పవిశేషము.


తే॥ చెలఁగుసర్పభేదంబులుజెట్టిపెంజె । రవసరికపామునాఁగ ...॥ఆంధ్రభా॥

చ॥ బరవసమొప్పఁగాలి తడఁబాటుమెయిం గవిదూటి యొక్కకు
క్కురము తమంబులో మెఱయుకోటలతోఁగబళించిపొట్టపెం
జెర నుడుమంచుఁదెచ్చికని చేవదొలుంగక త్రుంచివైచెద
ద్దురు బిరుదప్రమాదములకుం బతిమోద విషాదశాలిగన్ ॥మనుచ॥

కుక్కురమనఁగా శునకము. పొట్టపెంజెరయనఁగా సర్పవిశేషము.

జరగుట = కడచుట, వెడలుట.

క॥ గరుడుఁడు నడువఁగదూరము | జరిగిహరియు సలిలపాలు సన్నిధిచాణా
 సురగోగణములయునికియు | స్థిరముగవినియతనిదిక్కు నేరుతలఁపునన్ || సో హ.
 జరపుటయును రేఫమేయగునని తెలియఁదగు.

 సకారపరగురు రేఫములకుఁ దృతీయాశ్వాసమున నుదాహరణము
 లీయఁబడును.

మూలము.

ఆ. వె॥ సరస సరవి సరకు సరువడమ్మును సరుల్
 సరకుఁగొనఁడు సురిగె సురకరువలి
 సురఁటి సరిమొదలుగఁ జూడఁబడుపదంబు
 లందు లఘువె నూతనాభ్రమూర్తి॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.)

సరస = సమీపము.

క॥ కరితురగరథపదాతులు | పరివేష్టింపంగఁగొలుచు ప్రజముందఱఁగా
 సరసజినార్దనుఁడుంజన | సరిగిరివేఁటాడధరణి యల్లలనాడన్ || సో. హ.

సరవి = క్రమము.

విరివియును శబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయును.

సరకు = వస్తువు.

క॥ నరకుఁడు యాగంబులకున్ | జొరకుఁడుమీరనుచు నాద్విజులనడఁచుటయున్
 సరకులు చూఁతాడుటయున్ | వరకులకన్యకలఁబట్టివాఁడేగుటయున్ || సో. హ.

సరువడము = ముద్ద.

క॥ అరుదుగనపుడొక్కొక్కయెడ | మరకతమణిపాత్రగగన మండలమయ్యెన్
 సరువడము పాయసముశశ | ధరుండయ్యెంజుక్కలయ్యెద్రాక్షాఫలముల్ || ౨॥

సరులు = మాలికలు.

చతుర్థాశ్వాసమునఁ దగులను శబ్దమువద్ద నుదాహరణము వ్రాయఁబడు.

సరకుఁగొనఁడు = లక్ష్యము సేయఁడు.

క॥ సరకుఁగొనరు సురవరులను । గురుశక్తినిభీష్మబాహ్నికులఁగైకొనరు॥ సో. హ

సురుగుట = డాఁగుట.

చ॥ విరటునిగోవులన్మరలవేల్చి ముదంబున నీదుతమ్మునిం
బారిఁగొనుపార్థుఁడాఁకకెటు పోయితి నాఁడలఘోషయాత్రలోఁ
గురుపతిడించిక్రీడి కృపకుం దగుపాత్రముజేసియెక్కడఁ
సురిగితిచెప్పమా నిజము సూతతనూభవ నాకునేర్పడఁ ॥భా॥

సురకరువలి = చక్రవాయువు.

క॥ సురధునిఁదలగరుడుఁడుగొని । యరిగెడుదెమ్మన్ననాతఁడచటికిఁజని త
ద్దరుదనిలాహతి సుడివడె । సురగాలిందూలుచొప్పచారుగుంబోలెఁ ॥భా॥

సురఁటి = చామరము.

సీ॥ సురఁటిఁదేకయవచ్చితిరదెకలికియన్న సురఁటిఁదెచ్చెదనని సురిగె నెకతె॥నల

సరి = సమానము.

క॥ సురపతియమవరుణ ధనే । శ్వర కమలాసనుల దివ్యసభలెల్ల నరే
శ్వరచూచితి నవిదీనికి । సరిగావత్యంతవిభవ సౌందర్యములఁ ॥భా॥

(ఇదీ సదృశశబ్దమునకుఁ బ్రాకృతభవమనిచెప్పిరి)

మూలమున మొదలుగననుటచేత నింక ననేకశబ్దములు గలవు. గ్రంథ
బాహుళ్యమగునని యిందువ్రాయలేదు.

ఇంక, దీర్ఘపదములకునుఁ గొన్నియుదాహరణములువ్రాయుచున్నారము.

సారువ = తిప్ప.

లయగ్రాహి॥ ఓరగయివ్రాలిన నమేరువుల పుప్పొడుల

సారువులవెరిట ఘనసారమిశ్రదేలా

॥వసు॥

సూరలు = పార్శ్వములు.

క॥ ద్వారకలోపలఁజుట్టలు । సూరల నినుఁగొలిచినట్ల సుమనోనగరీ
సూరిజనంబులుగొలిచెడి । చారుక్రియంజేయువాఁడ జలజదళాక్ష ॥పా॥

శ్రీ శ్రీ: శేవరాయ ఆంధ్ర చాపినిలము

విభాగము నాదియొక్కటియై వాక్యభేదము

విభాగ సంఖ్య ౩ - ౩

సోరనగంధుఁ = గవాక్షములు.

ఉ॥ సోరనగంధమార్గములఁ జూచ్చినసన్నపు గాలి నొక్కయం
భోరుహపత్రనేత్ర

॥నై॥

(తక్కినవాని నీవిధమునఁ దెలిసికొనవలయును.)

అధర్వణకారిక॥ రేఘోన్యత్రతుసమ్మతః॥

వ్యాఖ్య॥ అన్యత్రతు = ఉక్తవ్యతిరిక్తవర్ణంబులకుఁ బరంబైన; రేఘః =
లఘురేఘము; సమ్మతః = సమ్మతము. అనఁగా “ఐ-ఔ-ట-డ-ణ-య-ర-ల-హ-ళ”
యీపదియక్షరంబులకుఁ బరంబునలఘురేఘమేకాని గురురేఘములేదనుట. ఇందు
వలననైత్వోత్పత్తివిశిష్టములగుసన్నిహితులకుఁబరంబునలఘురేఘమేయని ధ్వనితమగు
చున్నది. ఇచ్చట యకారపరంబున గురువు లేదని చెప్పినట్లైన “ఎఱుఁగుట-ఎఱకలు”
మొదలగు మధ్యే గురుశబ్దములు “అద్యః క్రియాను” సూత్రమున, యకా
రాదులగుటచే విరోధమనవలదు. అప్పకవీయమునందలి “భూతాద్యర్థసముద్భౌ
తినంవినా” అను పాఠాంతరంబును, “వికృతిపదాదౌ ప్రథమాంతస్థ తృతీ
యానునాసికౌనస్త” అను సూత్రంబును విచారించి యాదిని యకారము పండిత
హృదయంగమముగాదుగాన ద్వితీయపాఠమే సమీచీనమని యహూబలపతి యుప
పాదించెఁగావునఁ బూర్వోక్తశబ్దాదిగతము ప్రాణమే. అట్లుగానిచో నన్నయభట్ట
మతమున యకారమాదినుండునని తలచినను నాధర్వణమతమున “అద్యవర్ణస్తు
హత్వైనగృహ్యతే నకదాపిచ” అను వచనమువలన యకారమాదిని లేదు.
కావున నెట్లైన నియ్యుక్తి నిర్బాధకమే యగుచున్నది.

మూలము.

గీ॥ వక్రతమయుగ్మతద్యుతవ్యంజనముల | కాదిమాంతస్థములుమాఁటికంత్యమైన
యాష్టమునకు “టడణ”లకును త్తరమున | శాకుఁబరముననిత్యంబులఘువుకృష్ణ॥

వ్యాఖ్య॥ వక్రతమములనఁగా నైకారాకారంబులు. తద్యుతవ్యంజనములు
ఐత్వోత్పత్తిములతోఁగూడిన హల్వర్ణములు. వీనికిఁ బరంబున లఘురేఘమేకాని
గురురేఘములేదు.

ఉ॥

రా వలరాచవేగిరము రామకునంచుఁజెలంగినవ్వుచుక॥

సో. హ.

ఉ॥ అంబోకకచ్చప ప్రవరుడత్సధికంబగుకాయముం బలం
ముం దనరస్వసించు జలముంగొనువాంఛ గజంబువోయినన్
జెందగనీకసంగరము నేయుఁబెనంగుచునీరుఁద్రావ గౌ
రుందెగియుండునిట్లు వరదోషమెలర్పగ నాఁడునాఁటికిన్ ॥

ఆదిమాంతస్థములు మూఁటికి యకారరేఫలకారములకుఁ బరంబున లఘువే.
రేఫమనఁగా లఘురేఫమునకుఁ బరంబున లఘురేఫముగా నగుచున్నదిగాని
గురురేఫమునకుఁ బరంబున నెట్టిరేఫమేనియుఁ గానరాదు. ఉదాహరణము.

మ॥ హరిదాఁటించెఁబురోపకంతమున వాహ్యశిప్రదేశంబునం
దరరే యెల్లయరెడ్డినందనుఁడు ॥కాశీఖండము॥

ఉ॥ రెండుబలంబులందు నరరే యరరే యపురే యనంగ నెం
దొండఁజెలంగుసన్నతుల నుబ్బుచు నీయదువీరుఁజంపు పాం
ద్రుండనువారుసాత్యకిఁగఱోర భూజాప్రతిముండుపాండ్రభూ
మండలనాథుఁజంపు ననుమానములేదనువారు పోరిలోన్ ॥ సో. హ.

మూలము.

ఆ॥ ఆదిమాక్షరంబుహల్లుగాదని యథ । ర్వణముఖార్యులనుటవలన నెఱుక
మొదలుగాఁగశబ్దములగురురేఫంబు । లన్నలేదుభంగ మురగశయన॥

ఈపద్యార్థము స్పష్టముగాన నర్థమువ్రాయఁబడదు.

మూలము.

గీ॥ ధారునధురీల్మభోరునాఁదగు ననాంధ్ర । వర్ణయుక్తాస్యదేశ్యశబ్దపరమందు
లఘువెవర్తించునెప్పుడు లక్షణాని । లాత్మజాలంకృతసమీప యరిదురాప॥

నీ॥ భోరున వివిధతూర్యారవంబులుమహావననిధిధ్వానంబు. ననుకరించె ॥భా॥

అధర్వణకారిక॥ క్రియాంతేచాన్యవర్ణేచ లఘురేఫాఃప్రకీర్తితాః॥

వ్యా॥ అన్యే వర్ణేచ=రేఫేతరములందున్నవియనఁగా నద్రువ విద్రువ
వట్టునవ్రాలె మొదలైనవి క్రారలనుట.

గీ॥ తఱచుత్రిలఘుక్రియాపదాంత్యంబుక్రార । రేఫమర్వంతజాతిధన్మివదగతము
రాగమంబునాగమి జీజ్ఞాదికంబు । లాంతజస్రేఫమునులఘువజ్జనాభ॥

వ్యాఖ్య॥ తఱుచుత్రెలఘుక్రియాపదాంత్యంబు = మూడులఘుక్షరములు పరిమితముగల క్రియాపదములకు నంత్యమందుఁగలరేఫము తఱుచుగా లఘువు, అనఁగా— తనరె, పొనరె, అడరె, ఆలరె, గదిరె, అదరె, బెదరె, మొదలుగునవి. “తఱుచుననిచెప్పుటచేత గురురేఫంబును గ్వాచిత్కమైయుండుననుట. “ఇద్దఱుపదఱుటపెద్దఱికంబును” అనియప్పకవి పదఱుటను గురురేఫముగాఁజెప్పె డగ్గర. క్రమతః— పగఱ- మొదలుట మొదలగువానియందుగురువులుండుటవలనఁ “ద్రెలఘువు—క్రియాపదము- అంత్యము” అనువిశేషములు మూలమునఁజేర్పఁబడియె. ఉదాహరణములు.

క॥ జడనిధిసును తెరమఱుఁగున । వెడలి నిలిచినట్టియాటవెలఁదియపోలెక
గడునింపులు గుఱుచుచుదన । రెడు వురవరలక్ష్మీతనవధరించితెయధిపా॥ భా॥

క॥ వినుసౌభాగ్యసమేతుఁడు । మను నిజదార్తైకపరుఁడు ముందటిజనతం
బునభార్యకుఁ బ్రీతియొన । ర్పని మనుజుండు సుభగతావిరహితుఁడందుక॥

చ॥ పవనజుచాపముక హరులప్రగ్గములం దునుమాడి కాఁడితో
నవి పెనగాడఁగా వెడఁదయముతనఁ గేతువుఁగూల్చి నూతు మే
నవియఁగఁ జేసినంబఱచి యాతఁడు ఘ్ననుజక్రరత్ను లే
రివెనుక కుగ్రశక్తియడరించెఁ జలింపక భీముఁడత్తఱిక॥ భా॥

ఉ॥ వింతలుసాలసీవలన వింటిమిగాని ధరిత్రినెందునే
మింతకుమున్ను సారథుల నెవ్వరిఁజూడము వైరిపీరదు
ద్దాంతభుజా విలాసమలరందెగిపోదులనస్త్రీశస్త్రవి
శ్రాంతికణంగువారినని కన్నులనిప్పులు రాలఁబల్కినక॥ భా॥

ఉ॥ శ్రాంతివహించి దప్పిగదురక॥ జై॥ భా॥

 గ్రంథవిస్తర శంకచే దిక్షాత్రముగ నుదాహరింపఁబడియె.

కారరేఫము॥ అద్రీవ- విద్రీవ- వట్టువ- కారె త్రావె- కుంకె- బుంగె
మొదలగునవి యెప్పుడునులఘువులె. అట్టినియతములగు కారలకే గానిపొల్లులతో
సంబంధించిన రేఫములకీవివక్ష కాదు. అట్టియెడల నేరేఫము సంధించినచో నారేఫమే
గాని లఘువని చెప్పవలనుగాదు. ఉదాహరణము.

ఉ॥ ఎప్పుడునెయ్యెడం బొదివి యొడఱకుందగనీవు కంటికిక
తెప్పయఁబాలె మాటయి నెఱింబనులారని యొజ్జచాడ్చినక॥ భా॥

ఉ॥ వేదనకా
తొలుచు రోజుగాఁబలుమఱుం బూరలంబడిలాలగ్రక్క॥ భా॥

ఉ॥ కకా
తొప్పలు విప్పినీదొకతఱి జెనురారంగనీదు॥ వసుచరిత్ర॥

అర్యంతజాతిధర్మగతపదము॥ వాఖ్య॥ అరిఅంతమందుఁగల జాతిపదములు. తద్గత మనఁగఁజివరనుండు “రి” అనుట. ఉదాహరణము॥ కమత్రి - దొవత్రి - కంచరి - మే దరి - ఉప్పరి - నూనరి - (కటికవాఁడు) జాలరి - పోటరి - మోపరి - తాల్పరి - నేర్పరి - తెరువరి - వెరవరి - గద్దరి - చూపరి - ఒంటిరి - ఒఱపరి - కల్లరి - లావరి - తలవరి - కావరి - టక్కరి - సుంకరి - కాలరి, మొదలగునవి. వీనిలో “గద్దరి, అనుశబ్దము నప్పకవి గురు రేఖమని చెప్పినాఁడు. “గద్దటి యద్దెఱ కట్టెదుఱును” అనియప్పకవిమతము. జాతిధర్మ వాచకములని చెప్పుటచేత క్వాంతములగు నఱ్ఱంతములకు గ్రహణములేదు. టక్కటి పెంపటి - మొదలైనవి. పూర్వోక్తముల కుదాహరణములు.

క॥ తెరువుననొక మిథునముజూ | దరులంగమఁగొంఁటెనీవధర్మమునీయం
దరసికనిన వారై పలి | కిరివారల నెఱుఁగుదేయకిల్బివచరితా॥ భా॥

చ॥ ఉరుతర హేమదండరుచి నొప్పుచు సీహపతాకవింటితో
నొరయఁగ రోహణాచలసముజ్జ్వలమైనరథోత్తమబుపై
నరుదుగఁజూప మింద్రధనురాకృతినెత్తి చెలంగుచున్నపో
టరి యతండింద్ర జిత్తుడని డాయరువీని నురాసురాదులుక॥ రామా॥

చ॥ తరుణులగొఁగిటన్ననుచుఁ దముత్రవృథావిరులెత్తచేసేమో
పరులుగఁజైత్రుఁడంచుఁ దదభావమనోభవవహ్నివేల్చిని
ర్భరమధుపాళి ధూమముఁబరాగపు నీరునుదే నెకట్టిచాఁ
దరుదుగఁదార్పఁగాఁగొఱపులైయొలుగంబడెఁగొన్ని భూజముల్॥అను క్తమా॥

క॥ హరివలికిన విధమంతయు | వెరవై యున్నయదికంటె యీమాటతెఱుం
గరయుదము తొలుతనీపెను | పరిచందంబెల్ల నెఱుకపడియెడుఁబదపక॥ గ్లా॥

చ॥ వెరవునలావునం గడిమిబీరమునంబాలుపొందురాచదే
పరమెఱయంగనేర్చిన కువాళపుమన్నియమాఁకనేలతా
ల్పరిబలుగాడ్చు యయాతి॥

మ॥ వరుసక శుక్రఁడు నాఁడువేగఁ దన చెల్వఁజూచి యీక న్నెఁగుం
దొరయ్యబాయము రూపముంగలిగి చెన్నంగుల్కునీ నేలఁజేఁ
డరుదైకలై దలంచినట్లయెడ నేయంబోఁ నేయింకనే
స్వఃతాకొవతలఁబఁచుమా తగుపనుల్ రాణింపఁ గావింపఁగ ॥ య॥

చ॥ అల్ల వెకోయిలల్పిగురుటాకుల సంజుడుసంజి నల్లడం
ద్రుల్లెమనాముతోఁ జెరువరున్ దమయల్కుడు విన్నగుడియల్ ॥ య॥

క॥ సరకుఁగొనరు సురవరులను । గురుశక్తిని భీవత్రాహ్నికలగైకొనరు
ద్ధారతజరాసంధునివెర । పరిగామెచ్చరు మహేశఁరగర్వమునకా॥ సో-హ॥

రాగమంబు॥ అనఁగా “చారాంతతడపిర ” ఇతినూత్రిముచేతవిధింపఁబడిన
జవరాలు - ముద్దరాలు. ధరాత్రుతరాలు మొదలయిన శబ్దములయందలి రేఫములఘు
వు. దీనివలన బావత్రులు పొదరిలు మొదలయినవానికిఁ గ్రహణము.

తే॥గీ॥ ఆలనుపదంబు మొదలనురాగమంబు । వచ్చుసంధికినుభయంబువలికిఁజెల్లు
నతివజవరాలు బాలెంతరాలుముద్ద । రాలధరాత్రుతరాలవ రాక్షసారి॥

“ఆగమిణిజర్థాదికంబు” అనఁగా సమూర్వకమగుగమిధాతువు॥ వచ్చుట యీ
ధాతువునకు గణిజర్థము రప్పించుట - రావించుట - ఆదిశబ్దముచేత - రముత్ర - రండు -
రాను - రావు - రాము - రాదు - రాకు రాక - రారా - రాఁగా - రావచ్చు - రానిముత్ర
ఇత్యాదులు. “రణమునవారలఁగెలువ రాదనుపల్కు లటుండనిముత్ర॥ భా॥
రముత్రనకుఁ దేరుశబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయును.

రాకశబ్దమునకు॥ ఉ॥ రాకసుధాంశుమండలము రాకకుమాటు మొగంబుఁజేయుచో॥నై॥
ద్విపదము॥ నావుడముత్రని నాధు నగరికేరీతి । రావెంతుననివిచారముచేసితెలిసి॥ రం-రా॥
రప్పించి జాతకరత్రములుచేయించి॥ రం- రా॥

లాంతజస్రేఫము॥ అనఁగాలకారమంతమందుఁగల శబ్దమునకు “లాం తాత్తురు
రా” విత్యాది నూత్రముచే విధింపఁబడిన బహువచనప్రత్యయరేఫము లఘువు. అవి
యేవనిన, బాలురు - నృపాలురు - శుభశీలురు మొదలుగునవి. మతీయుదీనివలన నె
య్యారు - మార్తురు - అల్లరు - మొదలయినదేశ్యశబ్దముల - బహువచనప్రత్యయమునకు
ను “పరేషాంతుధరోత్తమ మధ్యమవతి, నూత్రముచేవిధింపఁబడిన-కవులరు - భక్తుల
రు - మొదలగువానికిని, “సమాప్తావర్ణకాః కేచిద్దేశ్యపునరపిశ్చితా “ ఇత్యధర్వణో
క్తివలన నిష్పన్నములగు కోడండ్రి - పేరఁట్రాండు - మొదలగుశబ్దములందలిపునః ప్రా

ప్రసక్త్యయ రేఖమునకును గూడ గ్రహణము. ఉదాహరణము. ఉ॥ భగతకులైకభూషణుఁడు భాసురతేజుఁడు ధగ్ధనందనుం । డురుభుజవిక్రమంబున జయొన్నతి బొల్పఁగ వీరులొకపా । యరయసిభీముఁబాధ్యనకులన్ సహజేవునిఁబంచెదూర్పును । త్తరమునుబల్చిమంబు మఱిదక్షిణమున్వరుసన్ జయింపఁగన్ ॥ భా॥

మ॥ మరుదంభోరుహానేత్రలం బరధునీమధ్యంబునన్నిల్వని । ప్థురతత్త్వపయోధరా హతిజలస్తోమంబునల్వంకలం । దెరలన్నాభిచయంబులొఁగొనియెవానిం జాలగా భీర్యశీ । యరుసంతోభము నొందువారి నెచటన్ లొఁగొంచుపర్తి పరే॥ పారిజా॥

క॥ నరుడనుఁగుఁజుట్టుగావునఁ । బొరిఁగొనఁజొరవీవు నూతవుత్త్రుఁడొకఁడమా । ర్తురమొక్కనియెడునతనికి । వెరవుచు మరువులును లేవువీరుడగుటన్ ॥ క॥ పురపురఁబొక్కుచుబకపతి । కరంకమునఁదేరఁబనిచి గారవమున నె । య్యురుదానునగ్నియిచ్చియ । సురపతియున్న త వచ్చెసురపతి నెమిటన్ ॥ భా॥ పయిపద్య మందలి “కరంకము” అనఁగా నెముకలగూడు. ఇది సంస్కృతశబ్దము.

మూలము.

తే॥ గీ॥ అంగనాధమసంబుద్ధి యారదాగ
మముతదేతత్కిమాతత్రయువత్రదభిధేయ
ములక్రియాంతగవర్ణకములు జనగణ
నాపదోర్వంతముల నవియెపరాత్ర॥

టీక॥ అంగనాసంబుద్ధియనఁగా “నిఁతిరో వెలఁకిరో” మొదలగునవి. దీనివలన నిస్సిరో - అమత్ర చెల్లరో మొదలగువానికి గూడగ్రహణము. ॥చ॥ నరుఁడువిహీనసాధనుఁడు నాకెనురైలలిఁద్రొల్లి యాడఁ । జెల్లరొయిటఁజూడఁగా నగునెలాఘవమేర్పడబట్టుఁడుక్కునం । బొరిగొనుఁడంచు యోధగణముం బురి కొల్పచుఁదాఁకియేసెనిబృరముగఁ బెక్కుబాణములబాణుఁ డుపాసతిప్రాణవల్లభున్ ॥ ఏతాప్రగడనారివంశము. చెల్లరో యనునదిసంతాపార్థకమగునవ్యయము.

అధమసంబుద్ధి. ఓరీయనునది. దీనిసాహచర్యమువలన నేమిరా, రారా, ఇత్యాదులకు గ్రహణము. ఉదాహరణము ॥శా॥ ఓరీదానవధూర్తనీదు వచనోద్యోగంబులెత్తేగెరా । రారాయంకిటనేమిసేనెకపురా కౌర్యంబుశౌర్యంబున । ద్వీగత్వంబునుగల్గెనేనిదనుజాతెల్లంబుగాఁజూపుమంచా రాజీవవిలోచనుండు వచనవ్యాపార పారిణతన్ ॥

ఆరదాగమము. అనఁగా రాములార కృష్ణులార ఇత్యాదులు.

గీ॥ అంతనేయంగవలయునే యన్నయమఁగులారయు త్తరకురుభూములారఁబండి । యున్నయవి యాగకాలోచితాన్నమునకు । వలయుధాన్యముల్ దలఁపునవచ్చుచుండు ॥ భా॥ రసికచిత్తాబ్జవాసులారాయనంగ॥ అప్పకవీయము॥

తదేతత్కిమాతత్ర యువత్రదభిధేయములు. తచ్చద్ధార్థము - వారు - వారలు - దీనివలనఁ జేసినారు చూచినారు మొదలయినవియుగ్రహింపఁబడును. క॥ వారలుప్రాతస్సమయా । చారంబులుదీర్చి భక్తి సంపదబోదలన్ ॥ భా॥ వారుఅనుటకుఁ బోరను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయు.

ఏతచ్ఛబ్దము. వీరు. వీరలు || క || వారిపిలువనయంతం | జేరిజనార్దనుఁడువోయెఁ
జెడిరకటకటా | వీరనుచువిధివినోదము | వారింపఁగమనుజకోటి వశమేయనుచుకా ||
సో-హ || మఱియు నేతాప్రెగడ హరివంశమునందు- ఉ || వీరలయందుఁ గానఁబడు
వేయవిధంబుల నద్భుతంబులిం | పారఁగదేశభేదములయంతరముల్ జనులందనర్చితా!
మేరబుధాత్రియై నిలిచెమెచ్చగు పెంపుననుల్లసిల్లుచు | న్నారటుగాన కీర్తనయొనర్చుట
కర్దులువీరు నాపుడుకా ||

కిము శబ్దార్థము- ఎవ్వరు-ఎవరు-ఎవ్వరు-ఎవారు-ఏరీ ఇత్యాదులు. ఎవ్వరనుటకు
నరియను శబ్దాదాహరణముం జూడవలయును || క || వినుమతనితెలుఁగెఱిగిపరి | జనము
లతోసాంచి కేయు చరితముదుర్యో | ధనుకొఱగామియునెవ్వా | రునువాక్రువ్వంగ
పెఱురు కురుప్రవరా || క || ఆరాజుకుమారులుమది | నీరసముజనించునట్టు తెక్కడి
జనకుం | దేరికినేనియుఁ బుట్టిన | వారిం దోఁబుట్టువులుగ వ్రాల్పంజనునే || ఛా ||

ఆత్మశబ్దార్థము-తారు-తమరు-ఉదాహరణము || క || మారీచసుబాహులునా | నా
రాత్రించరవీరుతోడ నభమునమాయా | నీరదముపన్ని నెత్తురు | తారోలింగురసీరపు
డు తర్జనతెసఁగకా || రామాయణము ||

యుష్మచ్ఛబ్దార్థము. మీరు. మీరలు- ఈరు- ఇత్యాదులు- క || మీరెల్ల నెఱుఁగుమర
య | వీరులదివ్యాస్త్రశస్త్రవిభవసమృద్ధికా || ఛా || ౩ || ఈరేయొకభుభలగ్నం | వీరేవివ
రించి వరునకింతికి || వసుచరిత్రము ||

క్రియాంతవర్ణములు- ఆనఁగా సర్వేశాం బహువచనేషు ఇతిస్యాత్తనుసూత్రము
చేతను విధింపఁబడిన-చేతురు- చేయుచున్నారు- చేయఁగలరు- చేసెదరు- చేయరు-
చేసిరి- చేయఁబడుచున్నారు- చేయఁబడిరి- చేయఁబడఁగలరు- మొదలగు బహువచ
న ప్రత్యయరేఫములఘువు- క్రియాంతేచయను వాక్యమునకర్థమిదియేయని యెఱుఁగ
వలయును-

జనగణనాపదోర్వంతములు- ఆనఁగా జనసంఖ్యా వాచకములగు నుర్వంత శబ్ద
ములు- ఇరువురు- ముగ్గురు- నలుగురు- ఏవురు- ఆఱుగురు- పదుగురు- వేవురు- పె
క్కురు- పలువురు- మొదలగు శబ్దముల యంత్యరేఫము లఘువు, దీనివలనఁ గాల్వారు
మొదలిగువానికింబ్రమాణములు:—

క || పరమాన్నభైషభిస్సా | పరిపూర్ణతరంబులైన పాత్రము లయ్యె
వురు నిత్యంబు నివేదిం | తురుతల్లికిఁగరముశక్తితో విసయమునకా ||

చ॥ ఇతనికితంఁడెసాటియగు నీతనికితంఁడెసాటియచ్చును

ద్ధతిఁజను వెంటవీటనడిదంబునసంతటివారువేదమా

పతికొకరుండుశిష్యుఁ డునుబాహుఁని, ప్రోయకగొక్కరుండు ధీ

రతముఁడుశిష్యుఁడిట్లిరువురకారణధీగముల నేటికై॥

సో॥హ॥

క॥ ఇరుచెవియెలుంగకుండఁగఁ| దరుణిసుఖమునుభవించఁగలఁచునఁబడిపే

పురకన్నులెదురఁబడితిని| సరివారెల్లిదనునెయనానాతనైరికై॥

సో॥హ॥

క॥ ఆరదంబులు పొరిపొరియై| హరులగములునుగ్గునూచమైమొత్తపుఁగా

ల్వురు సిదురుపై-

భా॥

క॥ నరకశివుపాలురాదిగ| ధరణీకంటకులనధికతరదర్పులఁబ

ల్వరవధియింపఁగమహినవ| తదించినమహాత్ముఁడవు నుత స్థిరశక్తికై॥

భా॥

మూలము.

తే॥ గీ॥ సంస్కృతప్రాకృత సమానశబ్దములను

దనరవెప్పుడు గురువులు తద్భవముల

బహుళముగ లఘురేఫముల్పరఁగువీనిఁ

జెప్పెద సురక్షితజ్ఞులక్ష్మీమనోజ్ఞ॥

టీక॥ తద్భవశబ్దములయందు బహుళముగ లఘురేఫములేయుండుననుట- బహు
ళగ్రహణముచేఁ గ్వాచిత్కముగ గురురేఫంబులును గలవనుట- ఆవి తృతీయాశ్వా
సమాన వివరింపఁబడును- ప్రాకృత తత్సమములు- రాణిమొవలైనవి- రాణిశబ్దము
రాజీశబ్దమువలన “జ్ఞోణః” అను సూత్రముచే నిష్పన్నమైనది- ఆంధ్రమందును
రాణియనియే ప్రయోగింపఁబడుటచేఁ బ్రాకృత తత్సమమని చెప్పఁబడియె- రాణి
వాసంబు తుహినాద్రిరాజతనయ॥ భీమఖం॥ మిగిలినశబ్దముల నిట్లనే యెలుంగుఁడు.

మూలము.

సీ॥ మరుఁడు దేవరయుఁదామర కప్పురంబు చిత్తరువు నిబ్బరము చందురుఁడు నిదుర

తరగలు తిరము నచ్చెరువును కొమరుండు గరిడియ గరువంబు బరువు చిరుదు

మరియాద పరికించె నర రిత్త రిక్కయ రక్కసి రవణంబు రవుతు రచ్చ

కరవటంబరణంబు గంబరా మొకరిసాకిరి చెందిరంబునివ్వరిపెతరులు

పెరిమవికిరంబుమకురును కరగసంబు| తురకపరువడిచక్కెరక్కరమరదము

కరిసెనముబొమ్మరంబుకత్తెరమరాటి| తందరయదద్దురునుజగద్భరితగర్భ॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

మరుఁడు = స్మరశబ్దభవము.

క॥ ఇరువునునొందొరువులఁ గడు | సురుచిరముగఁజూచువాఁడిచూడ్కులఁదనకుఁ
శరములుగాఁగొనియేసెను | మరుఁడయ్యిరువురమనోభిమానచ్యుతిగాఁ | ఛా॥

దేవర = దేవశబ్దభవము.

మ॥ నురుఁడన్నకథనమన్నఁ బుణ్యమనినకా గోత్రోదయంబన్నదే
పరయన్నకామనమన్నఁ దుష్టియనినకా వాత్సల్యమన్నకానిజే
శ్వరుఁడన్నకాస్వపరోపకారమనినకా సర్వంబునన్నం దలో
పరి నీకున్నిషధాధినాథుఁడునుమీ తథ్యంబుగాఁజెప్పితిగా॥ నైషధము॥

తామర = తామరశబ్దభవము.

క॥ నరుఁడలుకవాడమియును సు | స్థిరుఁడైతనయెఱ్ఱసెలలచెలుపునఁ గెండా
మరలుందెగఁడెడికన్నుల | నరుణచ్ఛవినెఱయ నిట్టులనియె నరేంద్రా॥ ఛా॥

కప్పరము = కర్పూరశబ్దభవము.

సీ॥ కస్తూరినీటనుగలయంపులును గప్పరపుముగ్గులును బహురత్నతోర॥ ఛా॥

చిత్తరువు = చిత్రశబ్దభవము.

క॥ కరువునఁదరువున శిలఁజి | తరువున నినచంద్రరుచులఁదారకరుచులకా
హరిహరధాత్రాదులకీ | హరిణముసరిరూపువడయనలవియొయింక॥ రామాయణ॥

నిబ్బరము = నిర్భరశబ్దభవము.

మ॥ ఊరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమైయొప్పారుబ్రహ్మాండమకా
గరిడింగాలపుహెంతకాఁడు చరమాగస్కంధముంజేర్చుచి
బ్బరపుకాసంగడమోయనకా శశిడిగెట్రాగ్భూమి॥ మచ॥

చందురుఁడు = చంద్రశబ్దభవము.

చ॥ కెరలిమహాసివేమసహకృత్వరితద్భటకోటిచాతురీ
తృరిసమరాంగణంబులచతుర్హరిదావరణంబులకాయశోం
బరములువేయుచుండుబహుభంగులఁ బున్నమనాటినిండుఁ జెం
దురుననుసోఁగవెన్నెలలతోఁ ములఁ దూఁగెడుతద్గుణంబులకా॥ ౩౩॥

నిదుర = నిద్రాశబ్దభవము.

క॥ పురరక్షణంబుదృఢముగ | సరవరచేయంగవలయునమ్మంగలుగు స
త్పురుషులనీడగుకడుపుని | దురమొదలగులోనిపనులతోడుగ సరయక ॥ ఛా॥

తరగలు = తరంగశబ్దభవము.

సీ॥ కుంభజమీదమార్గం నవచ్చునంబోధితరగలగమిఁబోలుఁ దురగములును ॥ రా॥

తిరము = త్తిరశబ్దభవము.

క॥ ఆతఁడింతటిదిమహాఛా | రతమేయనునిశ్చయము దిరంబుగమదిసం
గతమగుడునమ్మహాత్ముల | కతివిశదముగాఁగ నిమ్మహాకథనెప్పెక ॥ ఛా॥


అచ్చెరువు = అశ్చర్యశబ్దభవము.

చ॥ కురువిభురాజసూయమునకుఁ ధనమిచ్చిరిరాజులెల్ల నా
దరమానఁబ్రీతిసేయునది తానునుదప్పకయంచులకక
చ్చెరువుగఁబుచ్చెదూతలఁ బ్రసిద్ధిగనంతవిభీషణుండుఁ జె
చ్చెర సహదేవుశాసనముఁ జేకొనిచేసెఁ గరంబునెమ్మిలోక ॥ ఛా॥

కొమరుండు = కుమారశబ్దభవము.

పో॥ రుసకరుదెంచెవేల్పుకొమరుండొకఁ డుద్ధరఖడ్గహస్తఁడై ॥ పారి॥

గరిడి = ఖురళీశబ్దభవము.

 “నిబ్బరము” అనుశబ్దమునకు వ్రాసియున్నయుదాహరణముంగనుఁడు.

బరువు = భరశబ్దభవము.

సీ॥ బరువంచుముత్యాల సరములఁ దిఱచిచెంగటనున్నయింతిదోయిటనువైచి ॥ క॥ మ॥

బిరుదు = బిరుదశబ్దభవము. (శూరుండు - బిరుదము.)

సంస్కృత శబ్దమగు బిరుదశబ్దమునకు శూరార్థకములేదుగదా, తెలుఁగున నెట్లు
వచ్చునని శంకింపవలదు. “కృచిదర్థస్తుశబ్దస్యవికారేప్యన్యథోచ్యతే” అను నథర్వ
చోక్తివలనను, విన్నాణముమొదలగు కొన్నిశబ్దములట్లుగానంబడుటవలనను బాధక
ములేదు.) ఉదాహరణములు.

క॥ బిరుదుగలమగలు గలరని | తరమిడిచంపింపఁజూచెదవు జనముల నీ

పొరువునుబోవెఱుము మా | పురమునురాష్ట్రమునువిడిచి పొమ్మెటకైనక ॥ రా॥

చ॥ మురరిపుసన్నిభుండు పదమువ్వురగండయనంగఁబెట్టెఁచా

విరుదుతెలుంగువిజ్ఞఁ డరిభీకరభూరి భుజాబలంబుతో॥

భా॥

ద్విపదము॥ తురగాష్టకముతోడ ద్రుతగతితోడ

విరుదులెక్కెములోడఁ బృథుకాంతితోడ॥

రంగనాథ॥

పరికించు=పరీక్షాశబ్దభవము

క॥ పరికింపఁగఁబాహ్యభ్యం॥ తరజనములవలనసంతతము నిజరక్షా

పరుడవయిపరమహీశుల॥ చరితమువీక్షింతె నిపుణచర నేత్రములక॥

భా॥

ఆర=ఆర్థశబ్దభవము.

॥క॥ ఆరచందురుడెందములో॥ జొరఁబాటుచువడఁకుతో॥కచుక్కయపోలేక

నరకుండెసినబాణము॥ హరి నిటలతటంబునాటియల్లలనాడెక॥

స్రా॥హ॥

ఈ ప్రకారముగఁ దక్కినవన్నియుఁ దెలిసికొనవలయును- గ్రంథ విస్తరవీతిచే నుదాహరణములు వ్రాయఁబడవు- ఇందలి “ఆర” శబ్దమును గురుత్వముగాఁ గూచి మంచి తిమ్మకవి వ్రాసియున్నాఁడు-

ద్విపదము॥ ఆరగౌనులసియాడ నలసయాశముల

మెలుపులొయలతతైమెయిఁ దీఁగలొలయ॥

రిత=రిక్త శబ్దభవము

రిక్త=ఋక్ష

॥

రక్తసి=రక్షస్

॥

రవణము=రమ్య

॥

రపుతు=రాహుత్

॥

రచ్చ=రథ్య

॥

కరవటము } కరండ

॥

కరాటము }

అరణము=హరణ

॥

గంబురా=కర్పూర

॥

మొకరి=ముఖర

॥

సాకిరి=సాక్షి

॥

చెందిరము=సింఘూర

॥

నీవ్వరి=నీవార

॥

పెతరులు=పితృ

॥

పెరిమ=ప్రేమ

శబ్దభవము

వికిరము=భిక్షా

॥

మకురు=మకర

॥

కరగసము=క్రకచ

॥

(రంపము)

తురక=తురుష్క

॥

బామ్మరము } భ్రమర

॥

తందర=తంద్రా

॥

పరువడి=పరిపాటి

॥

చక్కెర=శర్కరా

॥

అక్కరము=అక్షర

॥

ఆరదము=రథ

॥

కరిసెనము=కర్షణ

॥

(కృషి)

కత్తెర=కర్తరీ

॥

మరాటీ=మహారాష్ట్ర

॥

దద్దురు=దద్రూ

॥

ఇంక నిట్టివి బహుశబ్దములు గలవు. వాసింబ్రయోగములవలన నెఱుంగునది అయినను బాహ్యరశబ్దమునకుఁ గరిసెనశబ్దమునకు నూత్ర మింకఁ బ్రయోగములు వ్రాసి విరమించెదను.

కరిసెనము = కర్షణ శబ్దభవము.

క॥ కరిసెనమును జేహారము | నరసిపనులఁ గూర్చుటయును ననఁగావృత్తుల్ నరునకు॥ ఎ. హ॥

బాంగరము, బాహ్యరము = ఇవి భ్రమరశబ్దభవములు.

సీ॥ బాంగరమనఁగను బాహ్యరమనఁగను భ్రమరాభిధానంబు పరఁగుచుండు॥ ఆంధ్ర మూలము. [భాషాగ్రవము

క॥ ఆరతియు నీరసము జడ | దారియు రారియుఁ జూరిదారముకారుకా గోరంటయాచిగా దీ | ధూర్ధంబైన తద్భవావళి వెలయుక॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆరతి = ఆరాత్రికాశబ్దభవము.

సీ॥ ధూప | తతియిచ్చికపిలాఘృతప్లుతవర్తికా రమ్యదీపములనారతులమర్చి॥ ఏ॥ హ॥ ఈరసము = ఈర్ష్యాశబ్దభవము.

క॥ తారుతమఁగాఁచికొనలే | నీరసమునఁగావఁబోదురింతుల వంశా చారస్థితిదాంభికులగు | వారుదమకకానిమటుఁగువారికినీడై॥ టై॥

జడదారి = జటాధారిశబ్దభవము.

తే॥ గీ॥ ఎనసినరపాల నిరపాయహితవిహార | హరిగడిదేరియొకజడదారియయ్యె॥ వసు॥ దీనివలననే పడగదారి విసదారిమొదలగు శబ్దములు వ్యాఖ్యాతములయ్యె॥

రారి = రాత్రిశబ్దభవము.

క॥ చేతఁగొనియుప్పనమలుట | రారిపై యుప్పఁగొనుట రాత్రి దధి మధూ పేతంబుగఁ గుడుచుటధ | ర్మేతరములు రేయుసక్తులెగ్గునరేంద్రా॥ భా॥

చూరి = క్షురాశబ్దభవము.

కారు = కౌరశబ్దభవము.

దారము = ద్వారశబ్దభవము.

గోరంట = కురంటశబ్దభవము.

విస్తరభీతిచే నుదాహరణములు వ్రాయఁబడవయ్యెడు. మఱియు రాచకొలము శబ్దము లనేకములుగలవు.

శ్లో॥ అనిత్యయోభవేద్యత్ర గ్రామమానుషనామసు
రేఫయోర్నిశ్చయస్తత్ర రేఫమాత్రైక గోచరః॥ (అథర్వణకారిక)

మూలము

తే-గీ॥ పురసరాఖ్యల నిశ్చయంబుఁగనరాని
యెడల లఘురేఫమని నిశ్చయంపవలయు
నిశ్చయస్థలములయందు నియతరీతి
గురులఘు విభాగకృతియై చేకొనునది హరి॥

టీక॥ ఇందు గ్రామమానుష నామములయందు నెచ్చోట గురులఘు నిశ్చయా
భావమగునో యచ్చట లఘురేఫముమాత్రమే ముఖ్యవిషయముగాఁగలది. అనఁగాఁ
బామఱ్ఱ, ఎఱ్ఱన్న, మొదలగుచోట్ల రేఫమునకు ద్విత్వాలింగము లుండుటవలన గురు
త్వంబు. రామచంద్రపురము మొదలగుశబ్దములు సంస్కృతంబులగుటవలన లఘు
త్వంబు సిద్ధంబు. కొరుటూరు, మారుటేరు, తిరుమలరాయఁడు మొదలగు శబ్దము
లకు నిశ్చయాభావము ఘటించుచున్నది- ఇట్టి యనిశ్చితశబ్దముల లఘురేఫములని
నిశ్చయించుకొనవలయు.

చ॥ ఆరిజయకీర్తిసాంద్రుడగు నయ్యళిరామనరేంద్ర సోదరుం

దిరుమలదేవరాయని నుతింపఁదరంచె॥

వసు॥

క॥ గరితబడేబీబీన! క్కరచీబిఁకశమ్మచీబిఁగనుపట్టెడునా

మరుడగునమీనుఖానుఁడు! సిరులొదవఁగఁ జెండ్లియాడఁ జెలువలరంగఁక॥

మఱియు దీనివలన భాషాంతర శబ్దములన్నిటియందు లఘురేఫములేయని యెఱుఁ
గవలయును.

క॥ ఆరచీ పారసి కన్నడి! మురుమీ కన్నోజి తెలుఁగు మొదలగుబాసల్

పరికించి కుడుపవారల! నరయంచుఁ బాలుపొందునబ్బులల్లి పుడమిఁక॥

య॥

ఆశ్వాసాంతము.

మ॥ అసహాయ ప్రదరప్రఖండిత దశాస్యచ్ఛత్రదండాయతా

వసుధాకర్ణజనుః ప్రగల్భకవితా వామాదృథాలింగితా

యసకృన్నామజపైకలోల జనదేహాత్మభ్రమక్షేపకా

స్వసముత్పాదిత చిత్రరూపక జగత్సంసార నిర్వాహకా॥

క॥ దోషప్రదోషపూషవి భీషణపాపకవిధూత భీమేష్వాసం

భీషణ దూషణ పేషణ భూషితనీలపుర నీలపురజితనీలా॥

పైకందమునందలి “భూషిత నీలపుర” శబ్దమునకు విగ్రహ మిందునైనానెదము.
భూషితం నీలపురం యేనన ఇతి నీలపురనామ గ్రామాలంకార భూత ఇత్యర్థః॥
నీలేన పురేణ దేహేన జితోనీల, ఇంద్రనీలోయేనన ఇతివిగ్రహః॥

మాలినీవృత్తము॥ విదళితమక రాక్షోఃవిశ్వభక్తాఘరక్షా

వదనజితశశాంకాః వాసుధేయీ వశాంకా

మదనసదృశరూపాః మంజుభూషాకలాపా

ముదితతపనజాతాః మోక్షసౌఖ్యప్రదాతా॥

గద్యము.

ప్రథమాశ్వాసాంతముననున్నట్లే చదువుకొనునది.



ద్విరేభవర్ణ దర్పణము.

తృ తీ యా శ్వా స ము .

క॥ శ్రీమద్వామాకవసా ద్వామానుషీముఖ తుమారభామ దరస్యే
రామృత చకోరకితనే । త్రామహితసువర్ణ నేత్ర దశరథపుత్రా॥
తే- గీ॥ అవధరింపుమిక శతాంగనాతుక రేప । ములవచింతు లక్ష్మ్యపూర్వకముగ
నన్నపార్య తిక్కన ప్రభృత్యాదిక । వంద్ర కావ్య శమితినెల్లవెదకి॥

మూలము.

సీ॥ అతిముటియటగొట్టె మటగొట లటచుట యటువది యటముటయటవలటుగు
లటక్రమ్ము టటువుల్లనటుగుట యటడటయటఁటిరూపటి యటపొట డిటకట
మిటికికొనియెఁట కిటియుటయటుసుక్రిక్కిటియుట యటుముకో లిటిసిపోయె
నుటికెనుటుత యటుటిదియుట డుటుములు అనిరో సమునుటునుటియయుటక
యటియుటయు బలముటియెట పటిక మెటుక
యెటుఁగు టెటుకువ యెటుఁగుట యెటుక లెటుకు
వెటచి యెటమంట యెటపొట యెటకటంబు
నొటవె నెటవలీలా ఖండితోరుచాప॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.

అతిముటి=ఎడతెగక; అత్యంతము; అనర్గళము; త్వరఁగా; మాటిమాటికి-
చ॥ అతిముటివైచు పాదపశిలావళిఁ బ్రాసము ద్రిప్పి దప్పిపోఁ
జటచుచు విస్ఫులింగములు చల్లుముగంటుటి ద్రిప్పివుచ్చుచుక॥ రామా॥ 1
క॥ పటచు నొకకణిది పతిముకు । జెటమలకై యెయఁజిప్ప జిరుగఁగ నడిచి
క్కటగాడి దుస్సిపాటిన । నటిముటిఁ జొపటపునాటియల్లటువడియెక॥ మను॥ 2
క॥ నెటిమీట బందెవట్టిన । నటిముటిఁ జంపినను గజము నన్యముఁముచ్చై॥ యా-స్మృ॥
చ॥ క్రిక్కిటియఁగఁ జేసి నాలుగిట జేసె తురంగములన్యధిష్ఠరుం
దటిముటిఁ జంపె సారథిఁ దదశ్వములం బటువాణపాణియై॥ భా॥ 4
చ॥ కొటకొటమానవుల్కిగులఁ గ్రొవ్వి సురారులనేచసాగిరం
చటిముటిఁ జొట్టుముట్టనుచు॥ రామా॥ 5

ఇంద్రుపద్యములలో నటిముటులకు వచనంగా నర్థముంగనుడు- మొదటి పద్యమున నున్న యతిముటికి నెడతెగకుండ యని యర్థము- రెండవ యతిముటికి నత్యంతముఁ జూపు పటుగెత్తియని యర్థము- మూడవ యతిముటికి ననర్థముగఁ జంపి యని యర్థము- పొల్లవదానికి శీఘ్రముగానని యర్థము- ఏనవదానికి మాటిమాటికి నను నర్థము సందర్భముగ నున్నది- అయినను, తెగిగి ముందుపెస్కల నా నటిముటి యనంగ | నల్లరుచుండును రెండు నేకార్థములుగ” నని యాంధ్రభాషార్థవములొఁ జెప్పఁబడియున్నది- మైనవ్రాసిన యుదాహరణములలో “నటిముటిఁ జూపటువు వారి” అనుచో ముందుపెనుకలు చూపు పటుగెత్తియని చెప్పవచ్చును- ఆపు డత్యంతార్థకత్వమునకు సంశయింతురేమో- చ||.....నామహత్త్వము సమస్త జగజ్జన శీయ మాయమై | మెఱయ వసిష్ఠ మఖ్యులగు మిక్కిలి శాంతలక్ష్మిఁబాచితో | నటిముటివజ్రకుంతవుగదా యరుదామై భవచ్చచరిత్రముల్ |” అను దశావతార చరిత్రమునందలి పద్యములో నత్యంతార్థకత్వము గనంబడుచున్నది- ఇయ్యుదాహరణ మర్థముకొఱకు వ్రాసితిమిగాని శబ్దముకొఱకుఁగాదు- ద్విపదము! ఆతిముటి సగుల నలిగి చూచుటయు! నటువదివేవురు నట భస్మమైరి! రం-రా||

అఱగొట్టెము=సాహసకృత్యము. (అఱగొండెమనియు నున్నది).

క|| ఎఱిఁగి యెఱిఁగి నీమందఱ | నఱగొట్టెము సేసిపోయిరదె కొసరై యి
తైఱఁగైన హంసడిభకులు | గొఱిందల వఱటికొనిన కోర్కలుగావే|| సో-హ||

అఱగొఱ=మర్మన్యూనత.

క|| మఱియు నొకమాట యెవ్వరు | నెఱుంగనియది దశరథునకు వేకాంతమునం
దఱగొఱవేని దృఢంబగు | జెఱుక తపసి నెప్పవంటివే నొకరుండఁ|| ఉ-రా||

అఱచుట=బొబ్బలు పెట్టుట.

రే|| అఱచినఁ బఱచిన వ్రేళ్లులు | గఱచిన నతఁ డించుకయును గరుణింపక యం
దఱనుగ్గుసేసి గుంపుల | కుటికియు మనఖడ్గ దారుణోల్లాసమునఁ|| భా||

అఱవది=సంఖ్యా శబ్దము.

ఈశబ్దము మొదల నాటుపదులని యుండఁగా “అదేశస్సృత్యైకతా” అను నధర్వణోక్తివలనఁ బ్రాథమిక రూపమునందలి దీర్ఘకార పకారములకు వ్రాస్వాకార వకారాదేశములు నేకత్వమును రాఁగా “అఱవది” అని యయ్యెను- కూచి మంచి తిమ్మకవి యిందలిది యథాంశ వాచకమగు నరశబ్దముని చెప్పి యీ

పద్యము నాప్రకరణముతో నుచాహించెనది చింత్యము.

గీ॥ కలుగ నద్యకారములు నేకచచ్ఛాన । మయ్యధర్వణోక్తి నటువదయ్యె
నర్థభాగవాచి యరయనిపల్కెన్ ది । మృన్నయదివిచార్య మచిదతీత॥

క॥ అటువది గోటులు గపివరు । బుటక జగత్త్రయము నొక్కయ్యెత్తుగానం
దటెగొన్నయట్లు నడువఁగ । నెఱసి కుముదుఁ డగునుదెంచి నృపవరుఁగనియెన్॥భా॥

అటముట=అభిక్రమము.

అభియోనముఁ వసర్చు నటముటయన॥

అండ్రభాషాగ్ణవము

క॥ ఎటుఁగుదు నేను సుయోధను । కొఱగామియు నతనితోడఁ గూడిన నృపులం
దటుఁబగ మనసున నిడినొని । యటముటయును సంధిపొసఁగ దనియుమహత్మా॥భా॥

అటవలు=కఠినులు, నిర్దయులు, ద్రావిడులు.

గీ॥ ఉలుముగొన్నవాఁడు తొలుమేన నాఘాత । బంధనముల నొరుల ప్రల్లదనము.

నెఱిచినాడు పంకు లటవలై కాల్చేయు । విఱిచి సాఘజనులఁ బఱపినారు॥ భా॥

టీక॥ ఉలుము=కుష్మరంగము; పంకులు=ఈజన్మమున కుంటివారు; తొలుమేన=పూర్వజన్మమందు; అటవలై=కఠినులై; “అటవలు ద్రావిడు లటపు టఱిసె” ననియప్ప కవీయము. గీ॥ విఱికితనము నేమటుటయు నటవతనము । మెత్తఁ బాటును గార్యంబు నెత్తెటుంగ । నేరమియు విషయంబులఁ గూరుటయును । గలుగు పఠకినుండదు నీరి దొలఁగిపోవు॥ భా॥ నీ॥ అటవలవైనను నలవైన వెఱచున ముట్టియంటఁగఁ బట్టి గట్టి విడువ॥ భా॥

అటగు=వేదిక-

అటవేక చనుటలు గఱపికొనుట॥ అప్పకవి.

అటువుల్లు=రంధ్రములు.

క॥ ఉఱకనరుండును మైమలు । వటువుల్లుగ నేసేలీల నంగయలెల్లం

బఱియలుగఁ జేయనాతం । డఱిముఱిఁ దలఁకకయునేసె నధికశరములన్॥ భా॥

అటుగుట=జీర్ణమగుట-

చ॥ అటుగునె యుక్కుగుండు హృదయంబున నెప్పొయి నించిచూచినన్

విటుగునె మేరుభూధరము వెంగలివై రఘురాముభామినిం

జెఱగొని పోనఁ జూచెద విసీ చెడఁ జూచెద వోరినీచ నా

కఱపిన బుద్ధిఁగైకొనినఁ గాచెడ జా నే చీంపునుమ్మహిణ్ || రామా ||

దీనివలననే “ అఱకువ, అఱక, అఱపికొనుట ” అను శబ్దముల రేఫములు గురువులని తెలియవలయు.

అఱడు = శ్రీమెడను గట్టుకొను పూస.

అఱక్రమ్ముటయఱంటు లఱడఱ కంచిటియుట || అప్పకవి-

అఱ = కొటిల్యము, కీడు, అపోహము, శయనగృహము.

సీ || అఱలేని నెఱదీప్తి మెఱుఁగెక్కి సరిమింటఁ జరియించు సంపూర్ణచంద్రుకఱెం ||

గీ || దుర్జయమున శకునికర్ణ దుశ్శాసనుల్ | గఱపఁ బాండవులకు నఱయఁజేయఁ గడఁగెఁ బాండవులును గడుధార్మికులుగానఁ | బారయవయ్యె వారి పురితవిధులు || ఛా ||
క || అఱువదివేలేం డ్లిద్ధర | మెఱయంగా నేలినట్టి మీతండ్రికినే

నఱలేని సఖుఁడ నెమ్మెయి | మఱతు నె యీ గాజసుతుల మాన్యులమమ్ముకా || రా ||

అఱ, యిది శయనగృహార్థక మగునప్పుడు “ అఱ్ఱ ” అను శబ్దమునకు ద్విత్వ లోపమైనదిగాన గురుత్వము నియతమే.

అఱఁటిచెట్టు = మోచావృక్షము.

క || అఱఁటులఁ బఱటుల బటిఁపెల | గటిఁపెల మొటిఁపెల * * * * * కారములెల్లకా

నెఱగున్నలునగు ధరస | య్యఱఁటులఁ బఱటులనుద్రుతములగు వలసినచోకా ||

రూపటి = రూపుచెడి.

అదిశబ్దముచేత నేపటి, ఉక్కటి, పెంపటి, నీగ్గటి, మొదలైనవి గ్రహింపఁ బడును.

క || ఎఱకలుగల కులశైలము | తెఱఁగు మొఱయ వాయుసుతుఁడు దివికి నెగసే విట్టెటుము జలధరము క్రియను | క్కఱఁ దద్వచన మెల్ల నద్రువనార్చుచుఁగడిమికా || ఛా ||

అఱపొఱడు = వాసుఁడు.

అఱువది కోట్లఱపొఱడు గుఱ్ఱుక్కటి || అప్పకవి-

ఱఱకటము = సంకటస్థలము.

క || తఱుచుగఁ బెనుసందడిలో | నిఱకటమునఁ బడ్డనృపతి యీనిగ్రహముం

దొఱఁగుటయె యీప్సితార్థం | బఱచేతికి వచ్చినట్ల యని పెతగుడుచుకా || నై ||

ఇటికికొనుట = అవకాశము తేనితావునఁ బ్రవేశించుట.

క || చఱచి యొకచేతఁ గూర్చుము | బెఱచేత గజంబుఁబట్టి పెనచి ఖగేంద్రుం

డిటికికొని గగనసిద్ధిం | బఱచె వియచ్చర విమాన పఱ్ఱులుదూలకా || ఛా ||

ఇటుకు = వైశాల్యము లేకయుంటు.

క॥ చెఱకు విలుకాఁడు కోమలిఁబుటుకుం జనువోయి నడుమ నెదగుఱియిడి దాఁ
గఱకు విరిములుకు లేసెనుఁజుటుకునఁ దనచేతిమేటి సూటికా ధాటికా॥ క-ర॥

ఇటుసు = రఘావయవము-

బండి గుటుసు క్రిక్కిరియుట॥

అప్పకవి-

ఇటియుట = కదియుట.

క॥ మఱికొంత సేపునకుఁ దెప్పిటి లేని ముకుండుమేను బెద్దయునుం బ్రా
ద్దిటియఁగఁ గాఁగిటఁ జేర్చెఁబటిపోయిన తాల్మినుష్ట బాష్పములురులకా॥భా॥

ఇటుముకొనుట = దట్టమగుట-

చ॥ ఇటుముకొనఁగొణంగె దెస లేచిన చీకటినించుఁ జేతులం
గొఱపులువట్టి క్రుమ్మరుచుఁ గొండొక స్రాణముబున్న బాణముల్
పెఱుకుచుఁ బెంటులై పడిన పీనుఁగులంగలయంగఁ జూచుచుకా
నెఱకుల చండకాండములు నిండిన యాఘనుఁ గాంచిరొక్కెడకా॥ రామా॥

ఉటుకుట = పేగ నడచుట, పడుట, పెడలుట.

క॥ ఉఱికెడు వారలఁ జూచినఁదటిమెడు వారికిఁ గడుమందంబగుఁగాదే
నెఱిచెడినమనలఁగని మఱిమఱలందయదలఁపనలుఁడు మనచాంధపుఁజైనచ॥

గీ॥ ఏఁచి మున్నీరుచే నీతనీదనగ్నినుటుకవాసుకి కోఱలుపెటుకఁగణఁగి
నట్లుగాదె రాధేయ నీవర్జునునకుఁ బోర నెక్కటి మార్కొనఁ బూనుటయును॥భా॥

మిగిలిన యుదాహరణంబులను “ కొఱ ” అనుచో వ్రాయఁబడును-

ఉటుత = చిక్రోడము-

ఉఱిసరోసంబున నుటుతఁ బట్టి॥

అప్పకవి-

ఉఱపు = గొప్ప; విస్తారము.

క॥ ఉఱవగు వాఱికపంటలుఁ గొఱియలపాఁడియునుదలుచగుం బురుషులకుం
దెఱవలుచుట్టములయ్యెదఁ రెఱవియ భుజియింతురర్థి నెల్లజనంబుల్॥ భా॥

ఉఱిది = బిగి.

ఉఱవన్నలావనుటుఱిదిపెట్టిదమయ్యె॥

అప్పకవి-

ఉఱడు = లక్ష్మణు సేయఁడు.

చ॥ ఉఱడు సురేంద్రునైన బలియుండు హిడింబుఁడు వానివాఁడికిఁ
వెలువని వారలుంగలరె వీరలుముందఁజెలుంగరక్కటా
యెఱిగిరయేని వీరుతమయిండుల నిద్రితలైన యట్టులే
మఱి శయనింతురే కడుఁ బ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై॥ భా॥

ఉఱుములు = గర్జితములు.

క॥ ఉఱుముచు మెఱయుచుఁ బిడుగులు | వఱలఁగనలుగడలఁ బడ నచారితవృత్తుతో
గుఱకొనికురియఁగఁ బంచెను | మఱియును నయ్యనలుమీఁద మఖివుండలుక॥ భా॥

ఉఱనిరోసము = ఉడుగనికోపము.

“అఱచెయ్యి” అనుదాని యుదాహరణముం జూచునది.

ఉఱ = ఇష్టము; గొప్ప.

చ॥ వెఱచితిరాఁగదేయనిన వెండికదాపఁగఁదీర్తువీవునా
వెఱపెటులున్న నీరధికపీరులు దీర్చెదరాల్లనిన్నునీ
యులు నెడకేగితోడువడు మొండులకెవ్వరికేనియన్న నే
దైఱనతఁడేగికారవపతింగనియిట్టులవిట్టువల్కినక॥ భా॥

(నీయులు నెడయనఁగా నీకునిష్టమగు చోటునకనుట)

ఉఱుశట్టివరంబుదీనినా సఁగుముపుత్రా! అనునీపద్యములో నుఱుశట్టిమనకు గొ
ప్పయైనయని యర్థము.

ఉఱియ = దిట్ట.

ఉఱియ నిల్లుఱియుట॥

అప్పకవి

ఉఱక = యుగపదార్థము; శీఘ్రము

దీనికి ‘నఱువది’ యనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

ఉఱియుట = కుఱియుట.

దీనికి ‘నుఱియ’ అనుదాని యుదాహరణముం జూడవలయును

బలముఱి = బలముఁ గలవాఁడు.

ఉఱికిరి బలముఱి॥

అప్పకవి.

ఎఱపటికము = అనమ్మము.

ఎఱపటికమున నెఱగుట మ్రొక్కుట.

అప్పకవి.

ఎఱుక = జ్ఞానము.

క॥ ఎఱుకఁ గలవారికైనను గఱరకతక్కురుచిత ప్రాసము పుభముఁ
గొఱుహితులట్లగుటనం దఱకుంజెప్పంగవలయుఁ దగియెడుబుద్ధుల్ ॥ భా॥

ఎఱుగుట = తెలియుట

అఱగొండెము మొదలైన శబ్దములంబూడవలయును. ఈ శబ్దమునప్పకవి యెఱుగుట తెలియుట యని గురురేఫములలోఁ జెప్పియు స్వప్రణీతోదాహరణమునందు లఘురేఫములకుఁ బ్రాసముగఁ బ్రయోగించెను॥

కు॥ పురిటింటం బసీబిడ్డచందమునవాపోవంగనాఁడాత్మబో
మురువొప్పకావిషదుగ్ధయుక్తకుచయై ముద్దాడు రాకాసిగు
రైఱిఁగిష్టుంబుగఁబాలుఁ ద్రావుమిషచే నిరైవసకాలంబునకా
ధరణింగూల్చిన నందపుత్రువలనందార్తాణఁబుష్టియైతే॥

(ఈ శబ్దమునకు రూపాంతరమును బద్యమునకుఁ బూర్వాంతరమును గానరాదు.)

ఎఱుకువ = జ్ఞానము.

క॥ ఎఱిఁగినఁజేరఁడుచేరుట యెఱుకువయైవనకు దైవమిచ్చినసిరియి
ట్లఱమిననీలోగ్రక్కున నఱుకుమితఁడు దెగినమనమనఃపీడదెగుళ్ ॥ భా॥

ఎఱగుట = త్రాలుట; మ్రొక్కుట

క॥ ఎఱగిననప్పెచువ్రేగున విఱుగుటయును శాఖిఁ జూచి విహగేంద్రుఁడు గొం
దఱ మునులనందుఁగనుఁగొని వెఱున నాత్మీయచిత్రవృత్తిగలంగళ్ ॥ భా॥

సీ॥ సంధ్యల నిద్రింపఁ జనకుతండ్రికి తేపమొక్కియానార్య విప్రులకువరుస
మఱిమ్రొక్కునది వీరికెఱగుట దక్కదేవార్చనంబునది మున్నమృతకడకుఁ
జనఁ గాదు ॥ భా॥

ఎఱకలు = పక్షములు.

క॥ ఎకఱువిచ్చుచుఁ దుండముఁ దెఱచుచుఁ గ్రేగడరిసొగసితెల్లెవివకుడై
యఱదిననోడకుమనిహరి నెఱిసక్కఁగఁ ద్రోచియైతెనెగయఁగఁ గృపతోక ॥

ఎఱుకు = కిరాతుఁడు.

క॥ ఎఱుకనియెఱుఁగకనీకు | న్నఱుకువ నెదిరించి నాఁడమఱుపుముదీక్ష
గఱకంతాడుమియుంపుము | నెఱి నెవ్వరికెఱుఁగనగునె నీచరితంబుల్ ॥ భా॥

ఎఱచి = మాంసము.

సీ॥ గొఱియనఁజుడు ఖడ్గంబునెఱచి గండ | మృగమునందలి పలలంబు మేఁకమాంస
మొక్కటాకటిఫలమున నెక్కుడంద్రు | పితృసమర్చనవిదులైన పెద్దలధిప॥ భా॥

ఎఱమంటలు = దీ ప్రజ్వాలలు.

క॥ ఎఱమంటలుమియుఁ జూడ్కులఁ | జఱఁజూచుటయునపుడు చోద్యంబుగనం
దఱుదగ్గదేహులైరూ | పఱితలుచుగభశ్శురాగులైరినరెంద్రా॥ ఎ-హా॥

ఎఱయనఁగా నెఱ్ఱశబ్దమునకు ద్విత్యలోపమగునట్లుగాఁ నోఁచుచున్నదిగా
వున నెఱసంజమొదలగు శబ్దములన్నియు నిట్టివిగ నెఱుంగవలయు.

ఒఱపు = సొగసు; విలాసము.

చ॥ ఒఱపరిఁగన్నఁ గూడఁజను నూరకసన్నలు బారనాడుఁద
తఱపడు బోటి జీరెడు విధంబున నొత్తిపల్కునవుఁ బ
ల్కఱుఁ బొరుగిండ్లకేగు నొకమట్టున నిల్వడు చంటిమీఁద ను
నైఱఁ గెడలిందు వైశికపు నీగ్గునటించును జారధారుణి॥ జై- భా॥

ఒఱపుశబ్దము కషణార్థకమగునపుడు ద్వీరూపము.

ఒఱ = ఖడ్గకోశము.

క॥ ఒఱవగుశక్తియుఁబోయిన | నొఱపెట్టిననాఱుపెటికి యుడుపథమునకు
మెఱుఁగులెగయఁగులిపించుచు | నుఱికమరుత్తనయునతమురువడిప్రేసె॥ రామా॥
ఒఱ శబ్దము లేపకషణార్థకమగునపుడు ద్వీరూపము-

ఒఱకటము = ని మ్నొన్నతము.

సీ॥ ఒఱకటంబునఁబోవుటాఱపులు నాఱెక్కు॥ అప్పకవి.

ఒఱలుట = ధ్వనితోఁ బొరలుట.

క॥ నెఱిదప్పిపడినపెల్లున | నొఱలెడి నరవాజికరుల యులివభిమన్యుం
దఱిముఱిఁ బడుటకువగమది | బఱిగొననిలపెలుచనఱచుభంగిఁ జెలంగ॥ భా॥

చ॥ తటిగొననంతలోన మఘదైత్యహరుం డమరేంద్రునింజినిం.

గొఱసెలతూపునందునిమి క్రూరతరంబగు భల్లమొక్కటన్

నటికినఁ గూలె ధన్వము ఘనాఘన కల్పితమైన టెక్కియం

బొఱలుచునూడెఁ గాలిమొదలూడఁగఁ గూలెడుమానుకైవడిన్॥

పా-హ॥

ఓఱవ=వక్రము.

క॥ అఱగొఱలు గుఱుచచేతులు॥ నొఱవశరీరంబుగలిగి యొరులకుఁ జూడం

గొఱగాకుండియు మన్మథు॥ నొఱపులఁబడియెడు నితండుయువతిప్రీతిన్॥ భా॥

మూలము-

సీ॥ కఱకంతుండక్కఱ కఱకటికఱచుట కఱతలు కఱదులు కఱటికఱపు

కఱకఱనమలెఁమోకఱలెనుక్కటియయ్యెకిలు మెట్లుకిలుపుటకులుకులుకులు

కుఱకులుమాపుకక్కుటితి కుఱంగట కుఱుచలు కుఱుపునింకెఱకెఱయట

ఉక్కెఱకొఱలుటయును కొఱకొఱకొఱకొఱటికె కొఱకొఱకొఱత కొఱదుకొఱది

కొఱయుచాఁగఱగొనుటయుగటికెగఱప॥ గఱగఱగొఱయునిటిసెయుగటిపైగిఱక

గిలుబిగిటికలుగిటిగొనెగుణదుపాశ్రీ॥ తాంతరధ్వాంతరవికాంతికాంతచరణ॥

ఈ పద్యమునందలి పదములకర్థోదాహరణములు క్రాయఁ బడును.

కఱకంతుండ=శివుండ.

దీనికి “ఎటుకు” అను శబ్దోదాహరణమునఁ జూడఁదగును.

అక్కఱ=పని; ప్రయోజనము.

చ॥ ఎఱిగితి నన్ను సేను విబుధేంద్రుండవీపు జగత్ప్రియంబుఁ గ్ర

చ్చఱభవదీయరక్షణమునంద వెలుంగుచునుండునట్టి ని

న్నఱపుగ సేను వేడుకొనయుక్తముగాక మొఱంగి నన్నున

క్కఱవడినీపువేడుటదికర్జమె నిర్జితదైత్యచెప్పుమా॥

భా

కఱకటి=బలాత్కారము.

చ॥ ఎఱుంగరుగాయొకద్భుతము నీచెలిదీర్ఘికఁ దీర్థమాడ నా

ఱుఱుతగదల్చిపోవునొక హరముపోయిన సేనుపోవుదున్

మఱువక వెంటఁ బోవజలమగ్నతచేనదిసున్నమైననన్

గఱకటిఁ శెట్టుసొమ్మడుగుఁ గాని నిజాన్తియెఱుంగఁడేమియున్॥

ఆ-మా॥

ద్విపదము॥ కఱకఱినినుఁ బట్టికడసినిమేనుఁ
దఱిగినిరక్తముల్ ద్రావెదనిపుడు॥

రంగనాథరామాయణము॥

కఱచుట=నేర్పుట, దంతపీడనము.

చ॥ తఱియగునంతకు నిపు నుదగ్రతనైచుట నీతి నీవు నా
కఱపినయట్లు సేయుమతగంజని యాతనిఁగాంచినన్న నె
తైఱఁగుననైనఁ బొందఁగ మదింగలదేనియు నింతయేల గ్ర
చ్చఱ మునివర్గవాహనుఁడవై చనుదెమ్మనుమంత దీరెడుక॥

భా॥

కఱచుటకు నిజర్థముగఁ బ్రయోగము.

గీ॥ తగినయెడఁ బాపాత్ములఁ దద్భటాలి॥ దహనకర్తనబంధనతాడనములఁ
బఱచువారలఁ గుక్కలుగఱచుఁ గ్రములుఁ॥ దొలుచుగ్రద్దలునొప్పించుఁడుండనిహతి॥

కఱతలు=పోకిళ్ళు.

చ॥ కఱతలపూఁపవై మునులుగాననియట్టి కథల్వచింపఁగా
నెఱిగిననీకు నాకలియు నేర్పులునాయనువారుమాయలం
బఱచిన నేమువోమిఁక స్వభావపుదివ్యభూతితోడనే
వఱలుచుమమ్ముఁ బ్రోవుమనువారునునైరపు డాసభాసదుల్॥

క-పూ॥

కఱదులు=వంచనలు; మోసములు-

క॥ కఱదులమాటలమమ్ముం॥ గుఱుచవడుగ నేలయింతగా శంకింపక

నెఱయఁగ నీ యిష్టముమా॥ కెఱిగింపుమువేడ్కనితునెయ్యదియైనక॥ ఏ-హ॥

కఱటి=మూర్ఖుఁడు.

క॥ మఱచినఁ దలపింపఁగనగు॥ నెఱుఁగని నాఁడెల్లనాదు నెఱిగింపనగుక

మఱియెఱిగియెఱుఁగనొల్లని॥ కఱటించెలుపంగఁగమలగర్భని వశమే॥ భా॥

కఱపు=దుర్భిక్షము.

క॥ కఱపుపయిఁగఱపుపొరయుచు॥ వెఱపుపయి న్వెఱపుఁదోఁపవిడువనియిడుముల్

దొఱఁగమిపైఁబురుషుఁడిడుమఁ॥ దొఱఁగమిచేడ్పడుచునడచు దుష్కర్మములక॥

కఱకఱ=అనుకరణవిశేషము.

చ॥ కఱకఱబండ్లుగీటుచును గాకదిగంతములుచ్చిపాఱఁగాఁ

జఱచుఱనిప్పుకల్చెడరఁ జూచుచుఁగోఱలనుంటలూరఁగాఁ

గొఱకొఱమానవుల్ మిగులఁ గ్రొవ్వసురారులనేఁప సాగిరం
చటిమొటిఁ జీటుచుఱుచు నటులుమిటుగ నెత్తిపల్కినకా॥

చా॥

మ్రొకటిల్లుట = పతన భేదము.

గీ॥ అర్చియెడవంక సాత్యకియడ్డగింప! వాసుదేవుండువలవంకవచ్చియురము
వ్రేయనవ్వీరుఁడచ్చోటవ్రేనెఁదత్తఁటించిపొండుఁడువిభుమ్రొకటిల్లబడఁగ॥సో॥హ॥

ఉక్కిటి = అనుచ్ఛ్వసనము.

క॥ వెఱచటిచినీటిలోను! క్కిటిగా నొకమొసలిచూడ్కికి నగోచరమై
పఱతెంచికుంభసంభవు! చిటుఁదొడవడిఁబట్టుకొనియె శిష్యులుబెదరక॥భా॥

కిటుమెట్టు = ఉపాసహములు.

మ॥ తఱినాకాంతసమస్తలోక బలిదైత్యధ్వంసి యో దేవ నీ
యఱి కా లుద్ధతిరాహుచుండలము బ్రహ్మాండంబులోనెత్తినం
గుటుగుట్టించెడు సంధిబిట్టాటలు నాఘోరాహి నీయంఘ్రికిం
గిటుమెట్టైనవిధంబు నామనములోఁ గీలించినట్లయ్యెడిక॥ వై॥
కిటుమెట్టచు శబ్దము ద్విత్వలోపమై కిటుమెట్టని పై పద్యమునఁబ్రయోగింపఁ
బడినదని యెఱుంగునది.

కిటుపుట = కదల్చుట.

చ॥ ఉఱకనరుండు వ్రోణసుతుయుగ్యముల న్వేసనొంచెనాతఁడుం
దెఱపియొకింత గాంచి ఘనతీవ్రశరంబులనారిఁ ద్రుంచి క
న్గిఱపిన మాత్రలోన యతనింబటుబాణచతుష్కయుగ్గమే
దైఱఁదొడి మూర్విక్రమ్మఱ ఘటించు నెడన్వడినేసి యార్చినకా॥ భా॥
ఇది గకారాదిపదమని దీనిం గొందఱందందని యున్నారు.

క॥ గిటుపునెడవేయునెడ వడిఁ! బఱచునెడఁ బెనంగునెడన పారబలంబుల్
మెఱయునెడభీమునకునం! దొటుఁగీడ్చడఁదొణఁగిరుద్ధతులు రాజసుతుల్॥ భా॥

కుటుకులు = రాసులు.

మ॥ విటిగెంచెక్కు రథంబులొక్క మొగి నుర్వింగూలే శుండాలముల్
దటుచైరాలెదురంగ * * సంతానంబులింతింతతై
కుటుకుల్లెట్ట భటాంగకంబులు రణక్షోణింబ్రచహంబులై

పటచెన్నెత్తురు భూతకోటి విహరింపంబుస్తుతింపన్సురల్ ||

భ

కుటుకుటు = స్వల్పము.

క || తెలియఁగనీశుభలక్షణ! ములుకుటుకుటు కవుల కావ్యముల తేవుసుమీ
తొలుత మహాకవివద్యులు! పలికిన సత్కృతులఁదక్కఁ బన్నగశయనా || అప్పకవి.

కుటుమాపు = కొంచెపుమాపు.

సీ || కలుకులైతిసిన కుటువెండ్రుకలతోడ బట్టయాదలగాలిపాగయమర || నై
కుటు అనఁగాఁ గొంచెము. కుటువెండ్రుకలనఁగాఁ జెట్టవెండ్రుకలు.

కక్కుటితి = పొల్లలుట.

చ || గిటికలఁజెట్టివీరినఁగించితొలంగితిమేని వట్టిక
క్కుటితియొకాని దైవమనుకూలముగాదు లవుండుమొక్కలీ
డుటికినఁ బ్రాణహానియును నొవ్వమిఁ జేయునటంచు జీవముల్
దొఱఁగిన ఛావముల్లములఁదూకొనఁ జేష్టులుదక్కియుండఁగన్ || జై-భా ||

కుఱఁగట = సమీపము.

కుటుమాపు కుఱఁగట కుటుచకుటులు ||

అప్పకవి.

కుటుచలు = నృత్యములు, హాస్యములు.

చ || తలులఱనిక్కఁ బూతనెఱతావియ చిక్క న పాంగమాలికల్
మెఱుఁగులు గ్రక్క నూటుపులమేలిమితేటులు చొక్క హరముల్
గుటుచలుద్రొక్క వసు ||

రెండవయుదాహరణమునకుఁ “ గఱదులు ” అనుశబ్దమునకు వ్రాసిన యుదా
హరణమును 74వ.పుటం జూడవలయును.

కుటుపు = వ్రణము.

కుటుపువ్రణము ||

అప్పకవి.

నింకెఱ = వేగము.

చ || పటలఁగ రాముడంత నశవద్యుఁడువచ్చి బహుప్రలాపయై
యఱచుచునున్నతల్లినిఁ గృతాంతవశస్థిఁజైన తండ్రి, నిం
కెఱగని తీవ్రకోప పరిభేదహృదుండయి తత్ప్రకారమం
దెఱిగి మహూర్తమేనియు సహింపఁగ నోపక రోషదీప్తుఁడై || భా ||

భా ||

నింకెఱయనుటకు బదులు 'దిక్కెఱగని' అని యొక పాఠాంతరముగలదుగాని దిక్కెఱశబ్దమెచ్చుటను గానరాదు. దిక్కెఱయనఁగా నవస్థయనితోఁచుచున్నది. అన్వయరీతిని విచారించినచు నస్పల్లిభిః పాఠాంతరమే యుక్తముగనున్నదని నూత్నదర్శనులచే నవధరింపఁదగియు. నింకెఱగనియనుపాఠమునకు దుఃఖిపడుతల్లినిఁ జచ్చినట్టి తండ్రిని శీఘ్రముగఁ జూచునుని యర్థము.

దిక్కెఱ=వండినపిండి.

డిటుప్రటకెఱయు టుక్కెఱయుఁ బక్కెఱయును॥

అప్పకవి॥

కెఱయుట కర్థము తెలియఁగనున నప్పకవియొ ప్రమాణము.

కొఱుట=నిండుట, ప్రకాశించుట.

ఎఱుక యను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయు.

కొఱకొఱలాడుట=శోపవికారము.

కఱకఱ అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయు.

కొఱుకుట=దంతపీడనము.

సీ॥ ఘనతట్టిల్లతల యల్లెనిమిది దుప్పిలు మెఱయంగఁ బండులుగొటికికొనుచు॥ భా॥

కొఱు=బీడు.

గీ॥ కొఱఁ కనంగను బీడునాఁ గొఱననంగఁ గంచెయిన నప్రహతఘామి॥ ఆం-భా॥

క॥ కొఱఁకులు నెఱుకులు మ్రాఁకులు॥ నీటుకొలఁకులునయ్యెఁ బేనుచేను స్మీనుకా

గొఱఁజేయఁబేలుమీలన॥ నుఱవగునిలనచ్చతెలుఁగు లూహింపంగక॥

(కొఱనను శబ్దయినకు 'స్వంతాన్నామ్న' ఇత్యావిసూత్రముచే బహు వచన ముండు కుజౌదేశమువచ్చి కొఱఁకువైది- కావ్యలంకారచూడామణి.)

కొఱఁతె=తక్కువ, కొఱు.

సీ॥ కొఱఁతనాఁ దక్కువ కొఱువెలయు॥

ఆంధ్రభాషార్థము.

క॥ తఱు పరువడకుటయు లు॥ విటుగంగానేసె నతఁడు విక్రమలీలకా

కొఱఁతవడసీకకర్ణుండు॥ మెఱుఁగు లడరుకై సురలుమెచ్చఁగ నేసెక॥ భా॥

మూలార్థకమగునపుడు కొఱుశబ్దమునకు వికారముగావున గురువు.

కొఱవి=అలాతము, కురువక వృక్షము.

క॥ కొఱవియుఁ గొఱవియుఁ దాకి॥ తెఱఁగున నర్జునుండు సురవదీసూనుఁడుచూ

పలువొగడఁగఁదాఁకుట ని॥ ద్దటిదిక్కులనైన్యములును దలపడియెవడిక॥ భార॥

ఈ శబ్దము రెండవయర్థము గునపుడు తద్భవము 'కొఱపులైయొలుంగుబడె
గొన్నిభూజముల్' అనియాముక్త మాల్యదలో శ్లేషరచనవలననునిదిలఘువనుటకుఁ
బ్రయోగముఁగానరాకుండుటవలనను గురురేఫుని నిశ్చయింపఁబడియెను. 'కొ
ఱవినాఁ గ్రోవినాఁ గ్రొమ్మినాఁగఁ గురువక నామమా' అని యర్థవము. ఇదిగురువక
శబ్దమువలననె పుట్టినది.

కొఱమునోజము, పని, తక్కువ, సస్యపశేషము, మత్స్యవిశేషము.

క॥ కొఱమాలిన దుర్లక్షణ! కొఱఁగాదిదీనకు నారిగుప్తంబుగ ని
జ్జెఱభిని వధించినతో, నఱలేనిమనోజ్ఞకేళినలరెదనెలమిక॥ కామాయణము॥

(పనికిమాలిన దుర్లక్షణములు కలదిగావున మనోజ్ఞురాలు కాదనియర్థము.)

చ॥ తఱిగొనియంతలోన మధుదైత్యహరుం డమరేండు సింజినిం

గొఱనెలతూపులందునిమి॥ ... పారిజాతాపహరణము॥

సస్యమచ్చపక్షములయందు. కొఱయను శబ్దము ద్విత్వలోపమైనదిగావున గురు
త్వము నిర్వివాదము. "కొఱకొఱయనఁ గను బరఁగుసానీనంబు" అని ధామార్ణవము-
ఈనిఘంటువులో లఘువునకుఁ బ్రాసమున్నదని శంకింపవలదు. ఇందానియమము
బొత్తుగా లేదు. విస్తరభీతిచే వివరింపము.

క॥ జుఱజుఱయని నెత్తురువెలి! కుటుకుచురొదనేయనటుతి యొఱఁగినయూర్పుల్
పఱవమిడిగ్రుడ్లవడఁకుచుఁ| గొఱఁ బ్రాణముతోడఁదన్నికొను నమ్మొదవుక॥
కొఱఁప్రాణమనఁగాఁ గుట్టుసురు.

చాఁగఱగొనుట=చంపుట, నులుముట-

చ॥ మటుకువ కత్తిరించి మదమానములం జుటువుచ్చిమెచ్చుఁజాఁ
గఱకొనిక్రోధకామముల గండడఁగించి పరాపకారముకా
జఱిపడఁద్రోఁచి వాచపుల చట్టలువాపి తొలంగి చిత్తముల్
జఱబడియున్ననీకునొకచక్కటి నెక్కటివేడఁగల్గెడిక॥

సో-హ

గఱిక=తృణము

గఱికనట్టులు గఱగఱికలు॥

అప్పకవి॥

గఱిక=పక్షము.

చ॥ అఱమి విభావరీచరులు నమ్మల మర్కమగాడనేటులం

గఱులుమునుంగ దూఱ నెలకట్టియపోట్లను గుంతలాదులం

దటుచుగఁ దాఁకు పోట్లనుగదాపలిఘాదులనెల్ల మున్నోనల్
పటిపటిగా బలీమఘులు పాట్లునెలంగఁ బెనంగిరయ్యెడన్

రా-మా

గఱగొఱ=లోపము; న్యూనత.

ఈ శబ్దమును గొందఱు కాదివర్ణముగా 'కఱకొఱ' అనివ్రాసి కశ్యలమని యర్థముంజెప్పదురు. మఱికొందఱు 'కఱ=కొఱ' రెండుపదములకు ద్వంద్వసమాసమనియుఁ గఱయనఁగా నపఖ్యాతియనియుఁ గొఱయనఁగా న్యూనత్వమనియుఁజెప్పిరి. అట్లులయినఁ గొందఱు నైఘంటికులు గకారాది శబ్దములలో వ్రాయుటవలననా చేతనట్లనే చెప్పఁబడియెను.

చ॥ తఱిమిసుశర్మతమ్ములును దానునుబోరికినన్నఁ బిల్వవే
నెఱుఁగని యట్టులుండుటిది యేవురుషార్థమువారి నెల్లనే
క్షైణసుటుమాడఁ బంపుముకడిందిగఁజూడకు వారి సేమియుం
గఱగొఱ రాదు పో మిడుకఁ గష్టమునాకు నుదాత్తమానసా॥

భా॥

గఱిసె=కొల్లభేదము.

గఱిసె డగ్గఱియంప గఱిపగఱయు॥

అప్పకవి॥

గఱిఱె=దర్శి-

అఱఁటియను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడఁదగును-

కొఱడు=తిన్ననియింద్రధనుస్సు

కొఱడనరోక్షితమ్ముదోఁచుఁబురారీ॥

ఆంధ్రభాషార్థము-

పండ్లుకొఱుకుట కొపంబుకొఱడువడుట॥

అప్పకవి-

గిఱులు=గుండ్రనిగీఁటులు-

గిఱులువ్రాయుట మోటుగిఱుకయు॥

అప్పకవి-

గిఱికలు=చిక్కులు

కక్కుఱితియను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడఁదగు-

గిఱిగొనుట=నాటుకొనుట; కప్పకొనుట

క॥ డిఱకమదీయాంగంబులు గిఱిగొననట్లేయుటయును గినుకగదిరినన్

మెఱుఁగారు నారసంబులు! దటుచుగనించితిఁగడంగి తద్దాత్రములన్॥

భా॥

శ్లో॥ గుటుకొనుట గుటుకు గుట్టిచె గుటుతు గుటిచి
గుటుకు గుటుకొండి గుటుములు గుటుకులు మిఁదఁ
గుటులు చిగిటిచె గెలు గొలుగొలు గొలుగుట
యద్వితీయాస్త్ర యాగపద్య హృత తాళః

ఈపద్యమందలి శబ్దోదాహరణములను వ్రాసెదము-

గుటుకొనుట = ఉద్యోగించుట, యత్నము సేయుట-

క॥ మఱియును నొకనాఁడెవ్వఁడు, నెఱుఁగక యుండంగఁ గౌరవేంద్రుఁడు ధర్మం
నెఱుఁగక విషమన్నముతో, గుటుకొని పెట్టి చె గాడ్చుకొడుకునకలుకఁ॥ భా॥

గుటుగుట్టించుట = గుటుపెట్టుట-

“ ఇటుమెట్టు ” అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

గుటుతు = అభిజ్ఞానము, ఆనవాలు-

చ॥ ఒఱుఁగినఁజూచి యాన్యపకులొత్తము చిత్తము కూర్చి కౌత్స ని
వ్వెఱపడి తాపవారకము విస్మయనీయము నిలతి నెయ్యపుం
గుటుతునునైన మత్కర విసూతనహారముఁ జేరఁబోయి యా
నెఱుదొర కంఠపీఠమున నిల్పితి నిల్పఁ బ్రపుల్ల నేత్రుఁడై॥

వసు॥

గుటిచి = ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము-

చ॥ అటువదియొడుకోటు లరయక గురసంభవులైన యూధపుల్
నటుమయి రన్యజాతులు రణంబునకుంగల వీరు శెందఱం
దటువడి రమ్మహాభుజుఁడు దత్తవరుండని బ్రహ్మవాక్యముం
గుటిచి విసంజ్ఞనొందిరి రఘుక్షేత్రనాథులు సేమిసెప్పుదుక॥

రామా॥

గుటించి = గుటిచి (పైయట్లనే)

గుటుకు = తుఁటె-

“ ఇటుకు ” అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

గుటుకొండి = మర్కము, రహస్యము-

గుటుకొని గుటిగుటుగుటుకొండి గుటుతు॥

అప్పకవి॥

గుటుములు = బీజములు-

గుటుములు గింజలు గొలుగుట వపనంబు॥

అప్పకవి॥

గుఱగుఱ=అనుకరణధ్వని-

గుఱుకవెట్టుట గుఱగుఱ గుఱువెట్టుట!

అప్పకవి||

మిఱుగుఱులు=అగ్నికణములు-

చ|| మెఱయుచునున్న వజ్రహతి మేరుతటంబువఁ బెల్లునన్నిఱుం

గుఱులన విస్ఫులింగములు గుంఘని మష్టి విఘట్టసంబునన్ | వఱలఁగన్ || రామా||

గెఱ=గుఁడనిగీటు-

సీ|| గెఱకట్టుకొనిపుట్టు నెఱపూఁప చనులతో||

గొఱగొఱ=అనుకరణధ్వని విశేషము.

(తఱిమి

గీ|| తెఱలియొండొక్కటిని రూక్షదృష్టిఁజూచు| గొఱగొఱను మూల్గుగద్దించి తఱిమి
కలసి కలహించు భౌంకృతి కలకలముగ| జాగిలంబులురోష భీషణములగుచు| క-మ||

గొఱుగుట=క్షౌరముసేయుట.

గుఱుముని శబ్దోదాహరణముం జూడవలయు.

మూలము-

క|| చఱచుట వెఱచఱచుట వా| చఱచుట చిచ్చఱయు కొండచఱులు చిఱుత యె

చ్చిఱుట చిఱికొట్టె ఁఱుము| చ్చిఱుటయు చిఱుముట భుజంగశేఖరతల్పా||

ఈపద్యమందలి శబ్దములకు నర్థోదాహరణములు న్రాయఁబడు.

చఱచుట=కొట్టుట; సాఁగఁగొట్టుట

క|| వెఱచఱువఁ బట్టుకొనివడిఁ| జఱచి జరాసంధు సంధిసంధులయెమ్మొల్

విఱిచివధియించి యూర్చెను| వఱలఁగభీముండు భూమివలయం బద్రువన్ || భా||

కొడవలి కాఁచి చఱచుట, కరమునఁజఱచుట-

వెఱచఱచుట=భయపడుట

క|| ఎఱకలగాడ్పుననొగివెఱ| చఱవఁగ వడి వీఁచి యతని శాత నఖములన్

జఱఁజఱఁ జీరియు ముక్కునఁ| గఱచియునొప్పించెవాఁడు కరువలితనయన్ ||

వాచఱచుట=పరిదేననము

వాచఱచుట కొడవలికాఁచి చఱచుట||

అప్పకవి-

చిచ్ఛట = అగ్నిమయము

చ॥ చిటునగవొప్ప గాండివముఁ జెచ్చెరసజ్యముచేసి సేనలు
క్రమ రభసంబుమైపడరంగ న్వడిద్రొజ్జియు నీడువోకయ
త్తఱిఁదటుమంగనస్త్రములు దందడిదాహ్మొని మండుచుండెఁజి
చ్ఛటపిడుగుల్పడిందొరఁగుచాడ్పున నంబరవీధినుగ్రమై॥

భా॥

చటులు = సానువులు

క॥ మటునాఁడయగుట లెస్సఁగఁ నెఱిఁగె నినుండపుడు వేఁడియొడలినదీపుల్
దుఱఁగలిగొనపశ్చిమగిరి చఱికి ననతి దూరమునవిశేషుఁడైతోఁచెన్॥

భా॥

ద్వారకాపట్టణము మునిఁగిపోవుటకు శ్రీ కృష్ణస్వామి యవధిచేసిన సప్తమ
దినము మటునాఁడేయగుట యజ్ఞునుఁడు లెస్సగాఁ దెలిసికొన్నాఁడనుట. ఈ పద్య
ములో నప్పకవీయములోఁ బాఠభేదమున్నది. అదితప్పగానున్నది.

చిటుత = బాలుఁడు, చిన్నదారుఖండము, మృగవిశేషము.

క॥ సాలవకతూరీఁగలకొఁ ట్టులఁజెట్టితివీవు నీచిటుతకాలము ద

శ్చలమిప్పుడనుభవించితి॥ తొలఁగునె హింసాపరులకు దుఃఖంబనఘా॥

భా॥

ఈ శబ్దమునకు వ్రాసినయర్థము లన్నియును జిన్నయును శబ్దమునుపట్టివచ్చినవే
కావున నన్నింటికిదియే యుదాహరణము.

ఎచ్చిటుట = ప్రబలుట.

చ॥ మటుసఱినాటి వేఁకువ నమాత్యుఁడు మేల్కని వంశమంతయున్

జెఱిచిరి కూఁతురుం గొడుకు చెల్లరెమీఁదటఁ జంఘ్రహాసుఁడె

చ్చిఱినఁ బ్రమాదమాననుచుఁ జిత్తమునందలపోసి వీనినే

తెఱఁగునవైనఁ బంపెద యతిప్రవరోక్తులు బొంకుసేసెదన్॥

జై-భా॥

చిటుకొట్టుటః ముచ్చిటుట = వ్యసనపడుట.

చిఱికొట్టె చిఱిమి ముచ్చిఱితనమున॥

అప్పకవీయము॥

ఉ॥ ముచ్చిట నేల నేఁగలుగ మద్దియనాకువృకోదరుండు వి

వృచ్చుఁడు దోడుగా

※

※

※

భా॥

చిటు = చిన్న.

(“ చిచ్ఛట ” అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ఇట్లు చిటునల్పు,

చిటుఁదొడ, చిటుకప్పు, మొదలైనవి గురురేఖములే)

చిటుముట = చిమ్ముట, చిదుముట యనియఁ గొందఱు.

చ॥ పెలుకుదుమే ఫణేంద్ర వివభీకర దంష్ట్రలు నేలఁ గ్రుంగఁజేఁ
జఱుతుమే నింగిమింగుకుమే చండదిశా గజదంత కాండమల్
బఱుతుమే వారిధుల్బుడిసిలింతుమే మందర మంగుటంబునఁ
జిటుముదుమే జగంబు లఱచేతికిఁ దెత్తుమే రాక్షసేశ్వరా॥

రామా॥

మఱిజగన్మోహన నూయనాల్చినజాల

చిటుముతఱి ద్రౌపదికిఁ జీరలిచ్చినకాల॥

అప్పకవి॥

మూలము.

క॥ చుటుకుచుటువుచ్చెచుఱచుఱ | చెఱమలుచెఱిసగము చెటుకుచెఱలాడుటయుకా
చెటువుచెఱముటయుచెఱచుట | చెఱచొఱయోగీంద్ర హృదయసేవితచరణా॥

ఈ పద్యమునందలి శబ్దముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

చుటుకు = చాఁడి, కాఁక

“ గుటుకు ” అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

చుటుపుచ్చుట = కాల్చుట.

క॥ ఎఱవంట లుమిగునాతని | నెఱిచూపటునిటువనందునీటుగఁదరువుం
జుటువుచ్చుపిడుగుక్రియఁ గను | గిఱపినయంతటనెగడపెఁ గిల్చిముఁబగతుకా॥

చుఱచుఱ = అనుకరణవిశేషము.

“ పెఱచఱచుట ” అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

చెఱమలు = నాసా పార్శ్వములు.

“ ఆఱిముఱి ” అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

చెఱిసగము = సమభాగము.

చెఱసాల చెఱకులు చెఱిసగంబు॥

అప్పకవి॥

ద్విపదము॥ తఱమియొక్కువ్వుడి దారునిగ్రధునిఁ

చెఱిమూఁట సాయకాసీతినంగదుని॥

రం-రామా॥

చెఱకు = ఇత్తువు.

క॥ విటుశునొ మ్రింగుదునో తలఁ | దలుగుమనో యేను జ్వరుఁడఁదానుంజ్వరుఁడా

కఱకంఠునేయవిల్లగుఁ | జెఱకుంజెఱకైన వంటచెఱకుం జెఱకే॥

సో-హా॥

చెఱలాడుట=భ్రమించుట.

సీ॥ చెఱలాట చెఱుమట చెఱుముటరాచుట॥

ఆప్పకవి॥

చెఱువు=శత్రూకము, సత్రము-

క॥ చెఱువు నడుమఁపసిననుదెరు॥ వెఱుక్కుగములు బెదరిననవివేకనిధీయు

క్కఱిబహుళనైస్యమఱిమఱిఁ॥ బఱిచిన నాఁగంగరాదు బలియురకైన॥ ఛా॥

చెఱువున భుజియించి చెఱకుఁబట్టి॥

ఆప్పకవీయము॥

చెఱుముట=రాచుట.

“చెఱలాడు” అనుశబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగు-

చెఱుచుట=పాడుసేయుట.

గీ॥ చేయుచున్న దివిజనాయకుఁడతిభీతి॥ నెఱిఁగి వానితపముఁ జెఱుపఁబంపె

జలజనయనఁ దరుణిజలపదయసెయెదు॥ దాని వదియునచ్చె వానికడకు॥ ఛా॥

చెఱ=కౌరంగృహము, స్త్రీలబరాత్కారముగాఁ బట్టుట-

క॥ నఱుకుట యర్థముఁ గొనుటయుఁ॥ జెఱ నునుచుట కట్టియడచి చేట్టాటాండం

బఱుచుట మొదలుగఁగల పలు॥ దెఱఁగులఁ దగవు మెఱునడపు ధీరఁచారా॥ ఛా॥

చ॥ ఎఱిఁగి యెఱింగి మున్నతఁడె యెగ్గొనరించిన వానికైకదా

చెఱగొని వచ్చితి॥ బిదపసేత వృథాకథ లింకనేల ఇం

పఱ బ్రతుకింత లీయనె ఖరాదుల చావున కేమిచింత నీ

మఱఁడలి బన్నమేకరణి మాని యిఁగురు సంధిచేసిన॥

రామా॥

చొఱ=చుస్సరిశేషము-

చ॥ పఱియు విడిత్ర వల్లన సమక్రియఁ ఘోటకమబ్బిఁజెం

జొఱపఱియంగఁ జొచ్చుగతిఁ జొప్పడ వానిగసేనఁజొచ్చి॥

రామా॥

(ఇది చొట్టచును పదమునకు స్వత్వలోపమై పుట్టినదిగావున గురుత్వము నిర్వివాదమే. అయినను స్పష్టార్థమునకుఁగాఁ జైనుదాహరణమును వ్రాసినారము)

మూలము.

సీ॥ తఱగరి తఱుగుట తఱిగొనె తఱియుట తఱియఁజొచ్చుట తఱి తఱిపి తఱిమె

తిఱివెట్టెతిఱగలి తుఱుసఁటితనమును తఱిగలిచుటయును తుఱుముటయును

తెఱకున తెఱపియెడతెఱతెఱంగు తెఱన తెఱచుట తెఱకొల్పెతెఱతెఱతొఱగె

చిందఱనందఱయద్దెతొ నఱుకుట నఱుము సేయుటయును నఱుకుటయును

నలుసునిలుపేదనులు పుటనులు మునెలులు | నెటిక నెఱకులు నెఱసరి నెఱవు నెఱయు
నెఱతనము జానకీరమణీపదాబ్జ | నిత్యవిన్యాసధన్యాంక నిహతపంక ||

ఈ పద్యమునందలి శబ్దములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు.

తఱగరి = బేహారి.

సీ॥ జట్టికాండనఁగనుజను క్రేతతఱగరియనఁగనుదత్సహాయాఖ్యవెలయు || ఆం-భా ||

సీ॥ తఱగరిబేహారితఱగని సంపద ||

ఆపకవీయము ||

తఱుగుట = కోయుట; తక్కువయగుట.

క॥ వెఱఁగుపడికుంభభవుఁడుం | బెఱరథికులుగూచుచుండవీరములావు ||

మెఱయఁజలము నెఱయఁగఁడలఁ | దఱిగెద సైంధవుని వేలతలఁకెదుకృష్ణా || భా ||

క॥ మఱిరామేశక్షేత్రము | కఱకంతునకాటపట్టుకామితఫలముల్

తఱుగనిధాన్యములెల్లను | నెఱయఁగఫలియించునచటనివృత్తయఁగలుగ || భీ-ఖం ||

తఱిగొనుట = ఉద్యోగించుట.

“ కొఱ ” అను శబ్దోదాహరణముంజూడఁదగును.

దీనివలనఁ దఱిగొల్పుటయును గ్రహింపఁబడును. అనఁగా నుద్యోగింపఁజేయుట

తఱియుట = ప్రవేశించుట, చొచ్చుట.

గీ॥ అందుఁబ్రథమముఖ్యులందఱుఁ గ్రందుగాఁ | దఱిసితమయనుంగుఁచెఱవపిండుఁ

గూర్చికొనిమనోజకోలాహలగూర్చి | యలరనందునోలలాడుచుండ || ఎ-హ ||

తఱియఁజొచ్చుట = లోపలికిఁబెన్పఁజొచ్చుట.

గీ॥ ఆరసికొనియెన్నిభంగులవైనసితని | తేరుమనచారికగపడుతేరువుగాంచి

యడరిబాసటయైయెవ్వరడ్డపడిన | మెఱుఁగుమెఱసినచాడ్పునఁదఱియఁజొరుము ||

తఱి = సమయము.

“ చిచ్చఱ ” అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయు.

తఱిపి = చుదురు

సీ॥ నీటికైయేటిలోనికిడిగ్గఁ గాఁబెద్దతఱిపి పెయ్యలఁబట్టునుటికెనేఁడు ||

ఎ-హ ||

తఱుముట = పాఱఁగొట్టుట.

క॥ పెఱవారి నెల్లఁదఱిమితి | నలుకుదుపాండుక్షిత్తీశనందనులను జూ

పఱనేయఁజేతులాడవు | తఱుమరునామీదనత్యుగ్రతవారు ||

భా ||

తిటిపెట్టుట—మరదగలుగుటచేఁ జెవిలోవత్తికెట్టిత్రిప్పట-

సీ॥

తిటుగరెండవసారి తిటిఁజెనచుట॥

ఆప్పకవి॥

తుఱగలి—విటుగుడుపాటు-

చ॥ వెటువకుమీ కుమార పదివేలవిధంబులనైననిన్నునే
మటువ మతేడకుంజనుటమాని సుఖంబున దతువాటికిం
దుఱగలిలేకసమ్మదముతో గమనించుచు భీమనాయకుం
డఱగొఱలేనివేల్పునిఖిలాభ్యుదయంబులు నీకునయ్యెడిక॥

భీ-ఖం॥

తుఱుసంటితనము—బౌద్ధత్యము.

గీ॥ ఎల్లవారునెఱుఁగనొల్లనిధర్మంబు॥ తెల్లనీకునేల నెఱుఁగవలనెఁ
జిటుతవానికింత తుఱుసంటితనములు॥ సన్నెప్పద్ధజనములున్నచోట॥

భా॥

ఈ శబ్దబుద్ధియగునపుడు “తుఱుసలి” అనిరూపము. ఇది యాపవిభక్తిక
ములలోనిదికావున “ంటి” వచ్చినది.

తుఱుఁగలించుట—భ్రమించుట, ప్రకాశించుట-

గీ॥ అవనిగంపింపలలితపీతాంబరంబు॥ చెఱుఁగుదూలఁజక్రాఁశులుదుఱుఁగలింప
సేంహనాదంబుక్రోధరంజితభయంక॥ రాననంబునఁజెలఁగంగనడరెఁజెలుచ॥

భా॥

తుఱుముట—ఆలంకరించుట-

గీ॥ నెఱుఱుఁదడియార్చిక్రొవ్విరుల్లుఱిమిమేనఁ॥ గలపమునలందితోడవులంగములబూని
కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములుగట్టి॥ రంగళలుమారునారతోడియఱుఁగులనఁగ॥

తెఱకువ—తెలివి.

సీ॥

తెఱవలుతెఱకువతెఱఁగువిధము॥

ఆప్పకవి॥

తెఱసి—బయలు-

క॥ తెఱపిగొనినీవుచొచ్చినఁ॥ బిటుదనఁజొచ్చెదమురిపులుపెల్లగలఁగనం
దఱుమును మాడిదియెంతయు॥ నులునట్టివరంబుదీనినాశఁగుముపుత్రా॥

భా॥

ఏదైఱు—వేగము, ఉత్సాహము-

క॥ పఱతెంచి మడంబుననే॥ దైఱువృక్షందెత్తిప్రేయదెప్పటికమునకా

గొఱుశఁధివోయిసేలకు॥ నొఱుగినసింగంపుఁ గొదమయొప్పుమరంగ॥ ౧౬-రా

తెఱఁగు—విధము, సందర్భము, క్రమము.

“కొఱవి” అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

ద్విపదము॥ మఱి రాముఁడున్నట్టి మార్గంబుఁదెలిపి

తెఱఁగొప్పనమ్ముని దీనింపవెడలి

రంగనాథరా॥

తెఱవ—స్త్రీ; బయలు-

సీ॥ తెఱవనా బయలును స్త్రీదనర్చు॥

ఆంధ్రభాషార్ణవము-

క॥ తెఱవయుడఁబాటమాటం॥ బఱివోయినకొంకుతోటివ్రాహ్మణిగొనిక

స్మృతువగు పెడకునరిగిన॥ త్తఱివచ్చెనుదర్శచుండుధరణీనాథా॥

భా॥

చ॥ మఱియునుబైపయింబఱపుమార్గణవర్గము లంబరంబునక

గిఱిగొనుచుంబ్రచండగతిఁ గీలలువాఱఁగవచ్చివృక్షముల్

దెఱవలుసేయుచువైడలుద్రెంచుచుఁ బొట్టుబసించుచుండొడల్

విలుచుచు మస్తకంబులుదళించుచునిట్లువధింపఁజొచ్చినక॥ రామాయణము॥

తెఱ మట—వివృతముగావించుట-

గీ॥ నీవుముయ్యంగఁ దిమిరంబునిఖిలలోక॥ చయముగప్పినభూతముల్భయమునాంచె

నీకరింబులుద్రోవకచీకటియును॥ జెఱుచుటకుఘాలనేత్రంబుదెఱువవలసె॥ భా॥

తెఱకొల్పుట—బయలుపఱచుట-

తెఱలుట—బయలుదేలుట-

సీ॥ తెఱలిన వాసన తెఱకొలుపుట॥

అప్పకవి-

తొఱఁగుట—విడుచుట-

“కఱపు” అను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడవలయు- ఇదిక్షరణార్థకమగు నపుడు ద్విరూపము.

గీ॥ వానిఁదెగఁజూడవైతేని వాయుపుత్ర॥ నీవుకనుఁగొన నురినైన నీళ్ళనైన

నగ్నినైన విషంబుననైన నేను॥ మేనుఁదొరఁగుచునెట్లునీయానగుమ్ము॥

చిందఱవందఱ—చెడఱిపోవుట-

క॥ వెఱువకుఁడు వెఱువకుఁడు నేం॥ దఱవందఱగాకుఁడేలధైర్యముఁదూలక

మఱచితిరె కులముఁగీర్తియుఁ॥ బిలుకులగతినింతవలదుబీరమునెదరక॥ సో-మా॥

మందఱు = పురోభాగము, పూర్వము.

చ॥ చిటుతదనంబునం దగవుఁజిత్తుమునందలపోయలేకముం
దఱునటువోవనిచ్చితిఁచితామహుఁడుంజనకుండు నిలకఁగ్ర
చ్చఱునిలఁపంచి చక్కసగమక్కడ నెవ్వరికేనిమద్బలం
బెటుఁగక యీఁ దలంచినను నేనదియేటికి సమ్మతించెదకో॥

భా॥

ఆద్దిఱు = ఆశ్చర్యవాచకము.

సీ॥

మందఱు యద్దిఱు కట్టెదుఱును॥

అప్పకవి॥

నటుకుట = తుతముగావించుట, ఖండించుట.

“తటుముట” అను శబ్దోదాహరణమునంజూడఁదగును.

నటుము సేయుట = చూర్ణము సేయుట.

చ॥ అఱిముఱిఁదెల్లెఁదేరులు గజావలిగూలెఁ దురంగమాంగముల్
గిఱిగొనియెన్నహిన్నటులు లేక్కకుమిక్కిలి సేనపాడుగా
నటుమయిరప్తుకృష్ణుఁడు నినాదము భూగగనాంతరంబునం
దటుచుగనాత్తి నిర్గుభిత దానవసైన్యము పాంచజన్యము॥

భా॥

నటుజు = సూక్ష్మము.

సీ॥

రటుజుకొంచెమునూను నటుకుట.

అప్పకవీయము.

నిటుపేద = అతిదరిద్రుఁడు.

క॥ నిటుపేదయింటికేటికిఁ బఱతెంచునిధానమట్లుబఱతెంచినయీశ్వంగారనైవ.

(ఇది యజుదిశబ్దమని (ఇటుపేద) కొందఱనుచున్నారు. ఇటు = అనఁగా నన్న వ
స్త్రములు రెంటికి దరిద్రుఁడని యర్థమట. అట్లే న శప్పడీపదములమువగునుగాని
గురువుగాదు, విశేషించి యప్పకవియీపదముహలాది పదములలోనిట్లు ‘సీ॥’ నటు
జుకొంచెము నూనునటుకుట నిటుపేద నుటుముగా నుటుపుట నెఱపుబాడవు
అనిత్రాసియున్నాఁడు. కావున ‘సీ॥ ఘనమైనరారాపు చనుదోయిరాయది నిటుపేద
నడిమికి వెఱపుఁ జూప’ ననునిత్యాది స్థలములయం దయ్యర్థము సమన్వయముగాదు
గదా. మొదటివృత్త విచార్యమైయున్నది.)

నుటుపుట = మర్దించుట.

గీ॥ నుటిపెనెత్తురు పేరులువఱపిభీమ॥ సేనమాయన్న బతునినేలేనిచోట

భా॥

నెఱి—నిగ్గు, కుటిలము-

చ॥ నెఱిఁగుఱులున్విలొలసిత నేత్రయుగంబునుదే నెలొల్కువా
తెఱయును దీనియాననము తెల్విగరంబుమనోహరంబు నే
నెఱిఁగినయంతనుండి నతినిట్టి లతా లలితాంగిఁజూచి యే
నెఱుఁగ సురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె రూపవిలాససంపదక॥

భా॥

పై యుదాహరణములలో నీశబ్దముచ్చటచ్చట గలదుగావున నర్థభేదము విచారించవలయును.

నెఱతనము—శ్రేష్ఠత్వము, పూర్ణత్వము, చతురత్వము-

సీ॥ నెఱచందురుని నీగ్గువఱపంగఁ జాలు నీ నెమ్మోముతాలిమివచ్చునెనె॥

భా॥

చ॥ మఱియు నతండు సంయమిసమాజ వినిర్మితజాతకర్ముడై
నెఱిఁబరివర్ధితుండు నుపనీతుఁడునై వివిధాయుధంబులకొ
గఱగరియై రణస్థితులగద్దటియై నిగమాంతవేదియై
నెఱతనకాఁడునై మెఱసె నిర్మలకాంతివిలాసరేఖలకొ॥

మను॥

ఇందుఁ గఱకరియనఁగాఁగఱకుఁగలవాఁడని యర్థము.

మూలము.

సీ॥ పఱియలుపలుపు చూపలు పఱతెంచె తొప్పఱవెట్టెపఱివోయె పఱగొనుటయు
పఱపఱియలు పఱపఱియంశఱ పఱంటిపఱికెలు పఱిగలు పఱటిపఱిచు
పిఱుఁదతెప్పిటుటయు పిఱుఁడులుపిఱువోయె పెఱికలు పెఱికెదబ్బఱలలుకుట
బఱబఱబిఱబిఱబిఱుసులు బుఱుజులు మఱగాలుమఱుకువమఱుపు మఱుది
మఱవక్రమ్మఱమఱుదలేమఱుటమఱిఁగె॥మఱుసటిదినంబుమఱుపడెమఱిపెడమఱ
మఱుఁగుమఱునాఁడు పడమఱ మత్తదనుజ॥మధితవిబుధకృపాదృతమనుజరూప॥
ఈ పద్యమందలి పదములకర్థోదాహరణంబులు దెలుపఁబడును.

పఱియలు—శకలములు.

సీ॥ పఱియవాపంగఁదునియగా విఱువవలయు॥ నెడలగాళ్ళు జేతులఁదొడలఁ బెట్టి
కడఁగియనుపుగఁజేసి ప్రోవిడుదుగాని॥ కత్తిగొడ్డలియడుగ నే కట్టియలకు॥ భా॥
(ఇవి పఱియనుశబ్దమునకు ద్విత్వలోపమై యిట్టిరూపముంబొందినది.)

పఱపు=శయ్య-

క॥ వెలువకుఁ గలహొండెసేస॥ కొఱగామికి వగచుచోట గుణరత్నము చే
కుటె నీకు నలిగితన్నిన॥ పఱపుపయింబడినయట్లు పద్మదళాక్షా॥ సోహ॥

చూపఱులు=చూచువారలు-

“ కొఱవి ” అనుశబ్దోదాహరణముంబొడవలయును- పుట-౭౭)

పఱ తెంచుట=మీఁదికివచ్చుట-

“ ఉక్కటి ” శబ్దముంబొడవలయును- (పుట-౬౮)

తొప్పఱ పెట్టుట=తట్టువిలుగఁ జేయుట-

గీ॥ తొప్పటిలఁబందెనాఁగనుదోచుతట్టు॥ విలుగఁబందెననుటకు అఁ-భా-గ్య॥

మ॥ వెఱ నిట్లంబుధి నాథనందనులు దోర్వీర్యంబు సాలించి యెం
దఱువాఱంగ నిశాచరేంద్రుఁడు జయోత్సాహంబున న్వెన్నడిం
దఱుమంగాఁ బ్రజసేయువీఁచుచు సముద్యద్భంగిమైనోలి తొ
ప్పఱ వెట్టెక శరజాలముల్వఱిపి కుప్పంగూఱ నాటించుచుక॥ తి-ఉ-రా॥

పఱిసోవుట=చెడిపోవుట-

“ తెఱవ ” అనుశబ్దోదాహరణముంబొడవలయును- (పుట-౮౭)

పఱిగొనుట=ఆక్రమించుట, చెడఁజేయుట

క॥ వెఱిమీఱబందెవట్టిన॥ నఱియఱిఁజంపిననుగజమునశ్వము ముచ్చై
పఱిగొనినయట్టివారల॥ గొలులంగీకరించుటాష్టగువలయపఱికిక॥ స్మృతి॥

పఱ పఱియలు }
పఱ పఱి } చిందఱ వందఱ-

క॥ పఱపిరథికులను శూతుక॥ నఱికిన మోదువడియందె నానారథముతో
వెఱచఱచిరి కురువీరులు॥ పఱపఱియై మనబలంబుభయముంబొందెక॥ భా॥

లయ॥ తఱిమిఱొనిరక్కసులవెఱచఱవఁ బట్టుకొనిపఱపఱియలుగఁ దలలునుటిపి
యవలలిలక॥ రా-మా॥

క॥ బఱిఁగిపిఱుసనినదెసఁజై॥ కుఱుకుదు సాశువము గాకినొడిసినభంగిక॥
వెఱచఱవఁబొడవుదుంబఱ॥ పఱిసేయుదు నీదుకోర్కె పారంబొందక॥ భా॥

అంపట = బాణసమూహము -

క॥ * * * అం॥ పటతటచుకోపకెంతయు॥ వెటబొందివిషణ్ణులైరివిషయాధీశుల్
పటుఁగు = శీఘ్రగమనము.

గీ॥ కంపతొడుగిడ్చినట్లాంటిగానిజన్న॥ తెటవుగనివెంటనొకడేగపటుఁగుతోన॥ మను
పటకెలు = పక్షివిశేషములు.

సీ॥ పటకెలు పటియలు పటివోవు టంపట॥ ఆప్పకవి॥

పటిగలు = ధాన్యాదుల నూర్చుతావు -

చ॥ ఎటుఁగరుగాక లోకమున నివ్వరికైనను మేలుసేయఁగా
నొటపగు నాశ్రమంబున సమున్నతమైన గృహస్థధర్మముం
బటకటవైచి గోఁచిఁగొని పాటినపొల్లకముక్తిగల్గునే
పటిగలనేటినం గొలుచుపాఁతటికింగలదే తలంపఁగన్॥ సో-హ॥

పటటి = కుంభము -

ఏటగడుమత్తిల్లి పటటిపుట్టువుగ్రుక్కగొనినయస్పదుగలకుటిలపాటు॥ య-చ॥

పటచుట = చేయుట, ధావనముసేయుట -

భంగపటచె; ఏబ్బుటచె, వీల్చుటచె, కీడ్చుటచె, ఇత్యాదులు-
గీ॥ ఆనదనైతినకట యాలికయ్యాలింపు॥ దకటమీరుగలుగనాక్రమించి
నన్నుఁబట్టిసూతనందనులిమ్మెయి॥ వెటపులేక భంగపటచువారె॥ ధా॥

ఇదియొకానొకచోటఁ బొందించుటయనిగూడ నర్థమగుచున్నది -

మ॥ పటచుండవృగఁజేయలంతినిలుచుంబట్టికయాసాసగాఁ
బిటువోవుంబొదలందు ధా॥

ఇచ్చటఁబటచుననఁగా దూరముగా ధావనముసేయుననుట - ధావనార్థకమగు
పటచుటకు సకర్మకరూపముపటపుట -

చ॥ మటియొకఁడేను జెప్పెద నమానుషవిక్రమలీలనల్లడం
బటపియుఁ జొపియునిపునృపాలకసైన్యమూరూపడంచిమేన్
దొఱఁగుటయొప్పదే తనువుతూటలుగా నెఱవాదిగెల్పుకో
లులువొకొనాదుకెంపుడుప నోవుదురే మిముబోటులెమ్మెయిన్॥ ధా॥

ఇందు నల్లడఁబటపి యనఁగా నాల్గుదిక్కులకుఁ బాటునట్లుచేసియునుట -

చ॥ * * విష్ణుఁ! బహుపేద విష్ణులోకములు భస్మము సేసెద

ఈ శబ్దము ప్రవహనార్థకమగునపుడు ద్వరూపమని యెఱుంగవలయును-

చ॥ పఱచిన దేవకీ సుతుఁడు పక్కుననవ్వినఁగ్రమ్మఱిల్లిఁజై

దఱుచుగఁగోమహర్షణ ముదంచితభక్తిభరాకులత్వ మే

ర్పఱచుచుఁగేల్కొగిడ్చిబహుపల్కుల తల్కుల సన్నవెన్నెలం

బహుపుచుఁ బ్రస్తుతించె మునిబంధ విభంబును భక్తరంజనుఁ

పాండు॥

పిఱుఁద = వెనుకను-

తెఱపి యను శబ్దోదాహరణమునంగనందగును- (పుట.౮౬-)

తెప్పిఱుట = తేఱుట-

క॥ పెఱికితినలుగులు మేనులు | నెఱిబడ నెఱ్ఱెడలఁగలయ నిమిరితి హరులి

తఱిసీళ్లుద్రావకతె | ప్పిఱవెల్లకొశత్రునైశ్యభీషణమూర్తి |

భా॥

పిఱుఁదు = నితంబము-

సీ॥ కనక మేఖలఁగ్రుచ్చి కట్టె నెవ్వఁడులీలఁచిఱుఁడుపైఁ బూసార్కు మెఱుఁ గుఁబండ్లు॥

ఈ పద్యము కాశీఖండములోనిది- దీనిని తిమ్మకవి 'చెఱుఁగునఁబూసార్కు మెఱుఁగుఁబండ్లు' అని వ్రాసినపాఠము వివేకులకు నంగీకారమతాదు-

పిఱువోవుట = వెనుకకుఁ బోవుట-

మ॥ పఱచుం దవ్యుగఁ జేయలంతి నిలుచుంబట్టిక నాసాసగాఁ

చిఱువోవుంబొదలందుడిందుఁ బొడముంచిట్టుల్కి పేదాఁటుఁగ్ర

మ్మఱిచూచుంజెలి దార్చినిల్చుచులయున్నట్టాడుఁగోరాడు నే

మఱినన్లుండుఁ దృణంబులూను నెలయున్మాయామృగంబిమ్మలక॥

భా॥

పెఱికలు = గోనెలు-

చ॥ మఱియును సన్నిధింగలసమంచిత కాంచనరాశిబండ్లనుం

బెఱికలమోపులుంగొలఁదిపెట్టఁగఁబెక్కగు బారువుల్ జనుల్

వెఱుఁగుపడంగ భేదరులు వెక్కసమందఁగ శత్రుకోటికిక

వెఱపొనరించువార్త పృథివింబరఁగన్నడపించె భూవరా॥

భా॥

పెఱుకుట = పెల్లగించుట-

"తెప్పిఱుట" అనుశబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును-

దబ్బుఱు = అన్యతము-

క॥ శైలయంగా నీచందము! తెఱఁగెఱుఁగక కవితఁజెప్పఁదిపురునతఁడు జ
బ్బుఱుఁజేఁకుఁజేఁకుగుఱుఱుఁ! బఱపినగతి నిఖిలహాస్యపదనిరతుఁడగుట॥ భీ-భృః॥

బఱుకుట = నెత్తురువచ్చినట్లుగోఁకుట-

సీ॥ ఉఱకదశకఁతుతలలపైనుటికియాడు! బెఱుకుమీసలుకఱుకుఁగాబఱకుగొల్ల॥ కా॥

బఱబఱ = అనుకరణధ్వని-

సీ॥ బఱబఱనీద్యై దబ్బుఱుఁబలుకుట॥

అప్పకవి॥

బిఱబిఱ = శీఘ్రము, బిఱుసులు = చాణసంచు-

బిఱబిఱఁ ద్రిప్పట బిఱుసులుగాల్పుట॥

అప్పకవి॥

(బిఱుసులనఁగా నగ్నిచాణములు- ఇందులకుఁ బ్రయోగము-)

సీ॥ తగిలింపఁజెఱున నెగయు నాకాశచాణంబులంబరవిమానములుదాఁట
దుఱుసుగాపెడతెడి బిఱుసులపువ్వులుఘానభోంతరములఁబొదివికొనఁగ॥ దశా॥

బుఱుజులు = కోటగోడమీఁద నాల్గువైపులను గట్టునిండ్లు-

బిఱబిఱఁ ద్రిప్పట బిఱుసులు-

అప్పకవి॥

సీ॥ బుఱుజులు మఱవమృద్భాండంబు మఱుఁగుచాటు॥

అప్పకవి॥

మఱగాలు = పొడుగుగాఁగనఁబడుటకుఁగాలికిఁగట్టుకొను కొయ్యకాలు-

సీ॥ * * పడమఱమఱగాలు పెడమఱలుట॥

అప్పకవి॥

దీనివలన 'మఱకాఁడు' అనుపదము గ్రహింపఁబడును.

మఱకువ, మఱపు = విస్తృతి-

'ఎఱకు' అను పద్యోదాహరణముంజూడవలయును-

క॥ మఱచిలిఁగాకలతాంగీ! కఱకంతుని తోడనాఁడుకాత్యాయని ని
న్నెఱిఁగెఱిఁగినాఁడునెప్పిస! తెఱఁగిదిసమకూడె నింకదిగుతేమిటికి॥ సో-హ॥

మఱఁది = పెనిమిటితమ్ముఁడు, అప్పపెనిమిటి-

చ॥ మఱఁడులలోననెన్నఁగలమాన్యుఁడవావనదుండకోర్విబ

తెఱఁగులఁబర్ణశాలలను దియ్యనిబండులు గూర్చిపెట్టుటల్

మఱచినదాననే యకట లక్ష్మణ యీయపక్షీర్తిపాలికిం
బిటుకలుగాని భానుజ విభీషణులుండెగ నీకు స్వగ్ధమే॥

జై-భా॥

మఱవ=కుండ-

సీ॥ మఱవ మృద్భాండంబుమఱుగుచాటు॥

అప్పకవి॥

క్రమ్మఱ=పునరర్థకము.

క॥ మఱొకఁడు సేసినపాపము! మఱొకఁడుదాఁ బుచ్చుకొను సమర్థుడగునె క్ర॥
మృఱదన కెకుడువవలయును! మఱలదు వెను వెంటవచ్చుమానుపనగునే॥ రా॥మా॥

మఱదలు=ధార్యచెల్లెలు; తమ్మునిధార్య-

‘చెఱ’ అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును. (పుట- ౮౪)

ఏమఱుట=పరాకుగనుండుట-

‘పిఱువోపుట’ అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును-

మఱుగుట=తపించుట-

క॥ అఱువదివేలబ్బంబులు! నెఱయఁగమును సుతులుగనని నెవ్వగచేతకా
మఱుగుచుంజరమేనంగ్రి! క్కిఱియఁగఁగఱిదప్పిసుతుల నెట్లోకంటిక॥ రా॥మా॥

మఱుసటిదినము=పరదినము-

‘ఎచ్చిఱుట’ అను శబ్దోదాహరణమునంజూడందగును-

మఱుపడుట=మాఱుపడుట-

దీనివలెనే మఱుమాట మఱునాఁడు మొదలైనవి చూడవలయును- మఱునాఁడను
శబ్దమునకు వ్రాయఁబడు నుదాహరణము వలననే దీనికింజరితార్థత్వమని తెలియవల
యు- స్పష్టార్థముచెప్పఁబడియెను- అయిన “మఱుపడె- క్రమ్మఱ” అని యప్పకవి-

మఱి=పునరర్థకము.

“క్రమ్మఱ” అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును-

పెడమఱ=ఒకపార్శ్వము,

“ఏఱైఱ” అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

మఱుగు=చాటు.

సీ॥ ఆనుజంజూచికవృ మనుజులఁగూడినా! పనుపుసేయకుండఁ జను నెగ్గీకు
ననుచునదరి పలుక నాహిడింబయుఁగడు! వెఱచిభీమసేనుమఱుగుసొచ్చె॥ భా॥

కవచహచకమగు కవచమగు మైమలుపు దీనివలన నె వ్యాఖ్యాతము. 'కృచిక్ల
కారోవః' ఇత్యాదిసూత్రముచేత నిదయే మైమలువవుచున్నది.

మటునాఁడు=పరదినము

'చటి' అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును. [పుట-౨౨]

పడమ అ=శ్చిమము.

'మటుగాలు' అను శబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

మూలము.

క॥ మిటిచూపులుమిటుమిట్లటి | మాటియును ముటిను టియును ముటు మొండెము మెటుపుల్
మెటనె మెటుఁగు మెటము మొటక | మొటవోపుట మొటఁగె మొటిగెఁ మొట మొటశృష్టా

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

మిటిచూపు=ఊర్ధ్వదృష్టి.

సీ॥ మిటిచూపు మిటిమిట్లు॥

అప్పకవి॥

మిటిమిట్లు=కన్నులచీకట్లు గ్రమ్మట,

సీ॥ మిటిమిట్లుగొని చూడ్కివెలిగి పరివ్రాంతిజేసెఁ గరీటకాంతి॥

భా॥

అటిముటి=సంప్రమము.

పటవిహనుమంతుఁడెడఁ దటమి బలు మొత్తముల కుటికియరదం

బులటిముటిధరణిద్రెళ్ళక॥

రామా॥

ముటిముటి=కొంచెము.

“సెటపు” అనుశబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

మటు మొండెము=అవయవహీనకబంధము.

క॥ మటియూరఘువీరులు నీ | మటుమొండెము వేగదగ్ధముగఁ బేయఁగఁజే

కుటునీకుఁబూర్వకాయం | బుటువగుశాపమునకవధియునునప్పుడగుట॥ రామా॥

మెటుపులు=మించులు, కాంతులు.

క॥ మెటుపుభనుర్దండముగుణ | మటుము విశిఖవృష్టిదొరఁగనొక్కటతటుచై

పటచెరుధిరంపుఁగాలువ | లటిముటిఘనభుజుఁడుద్రోణుఁడడర నరేంద్రదా॥ భా॥

మెఱయుట = ప్రకాశించుట.

ఇది పూర్వోక్త దాహరణములలో ననేక స్థలములలోఁగలదు.

మెఱుఁగు = తటితు, తళుకు, దీప్తి.

గీ॥ మెఱుఁగు మొగులు సొచ్చు తెఱుఁగున నాట్యమం॥ దిరముచోచ్చితనదుగురువుకడకు
నరిగి నెమ్మి నిట్టులనునింతిప్రార్థనా॥ వినయసంభ్రమములు పెనఁగొనంగ॥

క॥ మఱియును నాక్కవిశేషం॥ బెఱిఁగించెద నతనియున్నయెడ గోధనముల్
మెఱుఁగెక్కి పాడి నేమియుఁ॥ గొఱత వడకయుండఁజేఁపి కురియుచునుండు॥

క॥ మెఱుఁగారు నారసంబులు॥ తఱుచుగ నించితిఁగడంగి తద్గాత్రమున॥ భా॥

మెఱము = లంఘనవిశేషము.

చ॥ మెఱుకుదుమింక లంక యని పేర్చి కపిండులుదిక్కులొర్పులం
బఱియలు సేయుచుం భ్రమరిపాటుచు నుబ్బునఁగ్రేళ్ళుదాఁటుచు॥
మెఱములు వైచుచున్నె గని మేఘములంటుచునబ్బిలోనఁబె
ల్లులు కుచునీఁగుచు॥ మునిఁగియొండెడఁదేలుచుఁగట్టుఁజేరుచు॥ రా. మా.ణి॥

మొఱక = వెలితి- మొఱవోవుట = కుంతితమగుట.

సీ॥ * * మొఱుఁగుట దాఁగుట మొఱక వెలితి॥ అప్పకవి॥

పైశబ్దవ్యయ మేకార్థమే- ద్వితీయశబ్దమున కకారములు ప్రమగుటవలనశబ్దాం
తర భ్రాంతికలుగునని వ్రాయఁబడియె.

మొఱుఁగుట = వంచిండుట.

గీ॥ ఎన్నివిధములనైన నయ్యగునుఁబోఁడి॥ నాకుఁజేరును పాఠంబు నీకు నెట్లు
పోలునట్లుగనొనరింపుఘాపవరుల॥ మొఱుఁగిమాతులమొంతయుఁదెఱుఁగువఱపు॥

మొఱుఁగుట = శునకధ్వని చేయుట.

సీ॥ * * మొఱుగుడుకుక్కలు మొఱుకుఁడనము॥ అప్పకవి॥

మొఱ మొఱ = చూర్ణాదుల పరుసఁడనము.

సీ॥ * * మొఱలు వెట్టుట మొఱ మొఱలుగా మొఱయుట॥ అప్పకవి॥

మూలము.

గీ॥ అంతుఁపము అంపిల్లె అంకు అంకె॥ అట్టు అసికయు అవ అవ అవ్వ అవలు

ఊర్వనను ఊర్గుననుఊర్క ఊర్వైతెప్ప|తెన్నుతెక్కలుతెల్లునుఊర్ముక్తేశ||

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

అంతు=దర్శనకారము.

ఉ|| అంతులుమీఱిమిక్కిలిగతాగతనంబునదొమ్మిచేసి||

భీమఖం||

అంపము=క్రకచము.

సీ|| * * * అవఅవల్ అంపము అంతు అవలి||

అప్పకవి||

అంపిల్లుట=ధ్వనిచేయుట.

(ఇదిరంభధాతువువలనఁ బుట్టినది- తద్భవమని యహోబలపతి.)

గీ|| మరునితండ్రిలోకమహితుండుయాదవ| రాజసింహమూర్తిరక్షకుండు

తాఁగవేటుపనఁగఅంపిల్లునెక్కటి| వధులనంగనిట్లువనజనాభ||

అ- ఛం||

ఇది తద్భవమని యహోబలాచార్యుఁడు నెప్పినాఁడు. శ్లో||రంకుర్త్యగేమహాదే
వేవ్యభిచారేధురంధరే' అని విశ్వమేదినీ నిఘంటువులలో నుండుటవలననుసట్ల నె
కానఁబడుచున్నది-

అంకు=వ్యభిచారము.

సీ|| * * * అట్టుఅంపిల్లుట అవఅంకుఅవికలు

అప్పకవి||

అంకె=వృషభధ్వని.

ఉ|| అంకెలుగర్జితైయదరతాఁగతనంబున నెందుఁబేర్చుని

శృంక విఘోలప్రైద్యుతకృశానుశిఖికోవిశలెల్లఁగప్పఁగా||

ఎ-హ||

అట్టు=పరీవాదము.

సీ|| గతిమాలిబిగియారుకాఁగిలిలేనియాఅడికూర్చికేనేలఅట్టువడిలి||

సో-హ||

అవిక=కంచుకము.

చ|| అవికయుఁబట్టుఁబట్టుముచేఱంగుమఱంగున||

నైషధ||

ఇందలిచెఱంగుశబ్దము ద్వీరూపమైనను శ్రీనాథుఁడుగురురేఫముగ నే ప్రయో
గించుటవలన నుదాహరింపఁబడియెను. సంశయమగు నేని యప్పకవి ప్రయోగము
చూడఁదగును.

అవ అవ = కోపవికారము.

“ అంపము ” అను శబ్దోదాహరణముఁ జూడఁదగును.

అవ్వ = ఆహవాదము-

గీ॥ శారదాలక్ష్మణ రచ్చలగుమిగూడి | తొంగయనుచునిన్ను అవ్వఁజెల్చె॥ అప్పకవి॥

అవలు = వజ్రశకలములు

“ అంకు ” అను శబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగును.

టివ్వస = ఘనవిశేషము.

గీ॥ * * * టిక్కలువై చుటటివ్వసలువ్వుట॥ అప్పకవి॥

టింగున = అనుకరణము.

ఉ॥ టింగునఁత్రమోయచును తెక్కలపాములువోలెశౌరిచే
సింగిణివంటవెల్లిగొనుచిత్రశరంబుల॥ సారిబా॥

టిక్కలు = లొట్టలు, టువ్వుట = విసరివేయుట-

“ టివ్వస ” అను శబ్దోదాహరణముఁ జూడవలయును-

తెప్ప = పత్తము.

ఉ॥ ఎప్పడు నెయ్యెడంబొదివిరిందటికిందగ నీచుగంటికికా
తెప్పయుఁబోలెమాటయు నెఱింగునులారసియొజ్జచాడ్చునకా॥ భా॥

తెమ్మ = తేకు

గీ॥ * * * తెక్కతెప్పలుతెల్లుతెమ్మటొమ్మ॥ అప్పకవి॥

తెక్కలు = పక్షములు.

గీ॥ తెక్కలుగలట్టిపెనుబాఁపతేడ్లవంటి | క అకుటమ్ములశంభునుక్కఱఁగఁజేసె॥

తెల్లు = తృణవిశేషము, తొమ్ము = పక్షము.

‘ తెమ్మ ’ అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

మూలము.

గీ॥ వటుతవ అదయువటువట్టువ అడువ అలె | విటిచెవిటివోటవిటిగాలివిటిగెవె అపు

‘ నివ్వె అయువె అబొమ్మన నిలయదర్క | మండలాగ్రభుజోద్ధండమండలాగ్ర॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు న్నాయఁబడును-

వటుత, వటుద=ప్రవాహము-

మ॥ నెఱయంబున్న మచందురుం జెనయునీ నెమ్మోము దాఁదియ్యనై
చిటునవ్వుప్పఁగఁజూడనీకపులకుఁ జెల్వొంవనిన్లుచ్చియ
క్కఱదీఱక బొరినక్కునంగరమువీకఁ జేర్చునీ కెమ్మొయిన్
వటుతంద్రోవఁగఁ జేసెనే యకటదైవంబెందుఁజొత్తున్సుతా॥

లయ॥ నెఱిపితురగంబులకుఁ జాటుకొదవ నెత్తులులు వటుదలయి పాఱఁగ వులుఱక
సమయింపక॥ రామాయణము॥

వటువట్టు=చాటికలు-

ద్విపదము॥ దాహంబుపెఁపునధరియింపరాక
వటువట్టుగఁజైడువదనగహ్వరము
తెఱచినిల్చుటయున తైరువునవచ్చి॥

రం- చా॥

వటుడు=ముసలినక్క

క॥ వటుడులు మనచేరువఁబె॥ ల్లఱచుట బిట్టెదురుగాలి యడరుటగ్రద్దల్
దఱచుగ నాడుటవికృతపు॥ టఱపులతోరేఁగి కాకు లడరుటకంటే॥

భా॥

వటులుట=ప్రకాశించుట-

‘నింకెఱ’ అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును-

విటివోటు=దేవుని, విటిగాలి=ఈదరగాలి

నీ॥ విటివోటువిటిగాలివిటివిడికంబును అప్పకవి॥

విటుగుట=చెదలుట-

క॥ వెఱవార లధికభీతిక॥ విటిగిచనిరిభీష్ముఁడేఁచినీరరథికులం॥దఱఁజూని॥ భా॥

వెఱపు=భీతి-

‘తొప్పఱవెట్టుట’ చూడవలయు-

నివ్వెఱ=నిశ్చేష్ట-

‘గుటుతు’ అను శబ్దోదాహరణముంజూడవలయును-

వెఱబొమ్మ=దృష్టిప్రతిమ-

ద్విపదము॥ మఱిమన్నధునిసూత్రమహిమచేదిరుగు

వెఱబొమ్మయోయన వెసనడియాస॥

రంగనాథ॥

మూలము.

సీ॥ ఆటడియాతాపులాటూటయనూతేయాటడేనేటువయేటుపేటు
 పేటుకాటడవియుకాటులువేడుకకాటులు కాటెయ కాటుపోతు
 కోటకోటడములుగీతెగోటజమును చాటపప్పునుచేటచేటుకోల
 చేటుచోటలుతాతెతీటుతూతెతేటిచూచుటనీటునూటుపాతె
 పాటుతెంచుటపేటుటపోటడనఁగ। బీటువోపుటమాటునుమాటుకొనుట
 మాటయమాటుచుటయనుమీటుటయను। మధురసౌందర్యమేమహ్యమానమాని॥
 ఈపద్యమందలి పదములకర్థోదాహరణములువ్రాయఁబడును.

ఆటడి=వ్యర్థము-

ఉ॥ ఆటడిపోకయుస్థలమునందుటయుంగనిపల్క నేరమికా
 మాటనోరిదాననయిమాటలుచిత్తమునందు నిల్పకే
 గాటులుప్రేలేదన్నినుఁడు కర్జమునెగ్గునుగాననల్కమై
 వీటిడియైనమానిసికి పెండి వివేకముగల్గనేర్చునే॥

భా॥

ఆతాపులు=బొబ్బలు-

ఆటు=రోమావళి, షట్సంఖ్య-

సీ॥ వెడవెడనూగాటువంతయైయేర్పడిదాటనివళులలో నాటునిగుడ॥
 క॥ ఆటమ్మలతనిమేనం। దూటంగానేసి నాల్గుదురగాంగములక॥

భా॥

భా॥

ఊట=విశ్రాంతి-

సీ॥ కోలుమసంగెడుకోర్కులవెనువెంటఁబాటుచునున్నికినూటయను॥

భా॥

ఊటుట=స్రవించుట-

సీ॥ * * యూటడిచాలించుటాటుఁగాయ!లుదకంబులూటుట॥ అప్పకవి॥

ఊటడుట=చాలించుట

“ ఆటు ” అనుశబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

ఏటువ=సీమ.

సీ॥ * * ఏటురసీమలోనేటుదాఁటి॥

అప్పకవి॥

ఏటు=నది-

గీ॥ విరుసుసత్త్వాదిగుణముల ననఘయాత్మ। తత్త్వమునవీనములఁజేయుఁదన్మయత్వ

దర్శనము దానయవిమ హూదధినడంగు | నేటులట్టులరూపటువేటులేక || భా||

ఓటు=ధ్వని-

క|| వేటొకవిటుఁగొనియమ్ముల | గీటిమెటుఁగునారసములగిటికొల్పిననో
టాటిమెయింగ్రొన్నెత్తురు | పాటనతఁడు దేరిమీఁదఁబడిమూర్చితైక || భా||

కాటడవి=సాంద్రాటవి-

క|| కాటడవిఁబటచుమ్మగముల | నూటటకుందిగిచిడస్సియున్నతటిశ్రమం
బాటంగానెదఁదాపము | దీటఁగఁజైవీచె నన్నదీ పవనంబుల్ || భా||

కాటులు=నిష్ఠురోక్తులు-

‘ఆటడి’ అనుశబ్దోదాహరణమునఁజూడవలయును-

వేడుక కాటులు=చేపలఁబట్టువాండ్రు-

క|| పాతెడునీరెడఁద్రవ్వఁగఁ | దాటబెడిదమైనయెండదనుకఁగ నిపురం
బాతెచుడుమంతవేడుక | కాటులుజాలరుజవచ్చిక్రందుకొనంగక || భా||

(ప్రేపదమువలన హెంత కాటులుమొదలైనవియు గురువులే-)

కాటియి=కష్టము-

ఉ|| ఆటురసంబులంజపులయందలిక్రొత్తలుపుట్టనిచ్చలుక
వేటొకభంగిఁబాకముల విన్ననువొప్పఁగఁజేసిచేసేనక
మీటఁగచానసీనినొకనింబురిగాననియట్లుగాఁగమేక
గాటియివెట్టియైననాడికంబుగ వండుదు నెల్లకూరలుక ||

కాటుపోతు=కఠినమహిషము.

సీ|| మీటుచువేట్లాడుకాటుపోతులకొమ్ముచప్పుళ్ళపులుఁగులుకుప్పగూల || య||

కోట=దంష్ట్ర-

ఉ|| కోటలుగీటుచు న్నయనకోణములం దహనస్ఫులింగముల్
గాటఁగ నూర్చులంజదలగాలికి || ఏహ||

కోటడము=క్రూరత్వము-

గీ|| ఆతనివెనుకకర్ణుండునుననుజగణము | శకునియునువారిపొందైన జనపతులును
బోయిరిమ్మొయిచనియొకప్రోవుగట్టి | వేటయెంతంతనుండిరికోటడమున || భా||

గీటుట=నాటుట, దంతపీడనము, ఆకర్షించుట.

క|| మీటిననొనుల కెనుకను | నూటలుగకయున్నమీసనుగ్రక్షుచువే

మాటుఁగొనియాడఁగాఁదగు| గీటునెసాత్వికులబుద్ధిగిల్చిపచయముల్| నృ||

సీ|| * * పండ్లుగీటుటనాటుటయఁదిపుచుటయనయ్యె|| అప్పకవి||

గోఱజము=మదము, కస్తూరి, జంతుభేదమనికొందలు.

గీ|| ఒక్కయెటుకుతేడునక్కకొమ్మునునిట్టి| గోఱజంబుజన్నుఁజాఱపప్పు|| మ-చ||

చాఱపప్పు=ఒకజాతిబీజములు.

సీ|| * * చాఱలబెబ్బలిచాఱపప్పు|| అప్పకవి||

చేఱ=అంజలిలోసగము.

సీ|| చేతెడుమాడలుచీటుటరెండుగాఁజేయుట|| అప్పకవి||

చేటు=పేట.

సీ|| * * చేయుట యయ్యెలచేటులనఁగ|| అప్పకవి||

చోఱ=మత్స్యవిశేషము.

చోఱయనుశబ్దమునకేయాదివర్ణదీగమువచ్చి చోఱయైనదిగావున గురుత్వము
సీద్ధమే||

సీ|| చూఱయెల్లరనువోఁచుటచూఱమీనుట|| అప్పకవి||

తాటుట=పరుగెత్తుట

ఉ|| వేటొకచాపమెత్తి యదువీరుఁడు డెబ్బదిరెండుబాణముల్

మీతినపొండ్రుభూవిభునిమేనిగలంతటనాటనల్లడం

బాఱఁగఁజేసితేసిశలభప్రకరంబుమహీరుహంబుపైఁ

దాటుతెఱంగుజేసెనతిధైర్యముసూపె నతండునైరణక||

సో-మా||

తీటు=విధము.

సీ|| * * తాటుమెకంబులీతీటున|| అప్పకవి||

తూటుపు=ప్రార్థన.

ఉ|| తూటుపుతెల్లవాటుటయఁదోడనె మంగళపాఠకధ్వనుల్

మీఱఁదదీయరావములమేల్కనికార్యసమందితక్రియల్

దీటివిపాండుపుత్త్రవసుదేవసుతుల్ ప్రమదంబుమోములం

దేఱఁగవేడ్కతోనరుగుదెంచిసభాస్థలినిల్చిరంతటక||

జె-భా||

తూటుట=చొచ్చుట.

ఉ॥ ఆటడియాడనీరస ధనాధిపలోకమునిండ్లవాకిళ్ళు
తూటుటమానిశ్రీనగముతూటుపువాకిటదూటిపాపముల్
వీటుగఁ జేసిగంధవతిసీటనుగ్రుంకిమనంబులోని చి
చ్చాటఁగఁ జేయుటాప్పత్రిపురాంతకదేవునికైనమస్కృతుల్॥

త్రి-ఉ॥

నీటు=భస్మము.

నీటుపాటుట=శరీరదృఢతపోవుట.

ప్రథమార్థమునకుఁ బైపద్యమెచూడవలయు.

సీ॥ రాధాసుతుఁడర్ధరథుఁడు గుండలములుకవచంబువోవుటకౌరణముగ
నీటుపాటినవాఁడువీటిడిక్యపపెద్దపరశురాముండుశాపమునదీని॥

భా॥

నూటు=శతసంఖ్య.

చ॥ అనవుడుభీతివేడికొనియావులువేయునుయెద్దు లాటునూ
టునురథముల్ శతంబును మెటుంగులమొత్తమువోని యంగనా
జనశతకంబు దంతిశతసప్తకముంగొనిశాంతిఁబొందవే
యనిననుమానదయ్యె వసుధామరళోపమతీవ్రరూపమై॥

భా॥

ద్విపదము॥ నూటువేలేండ్లు సన్నతగతితేక

యాటడిపడిభస్మమైయున్నవాఁడు॥

రంగనాథ॥

పాటుట=ప్రవహించుట, వ్యాపించుట.

“తాటు.పీటు” అనుపదములకువ్రాసినయూదాహరణములంగనందగు.

ఇదిధావనార్థకమగునపుడు ద్విరూపము. దీనివలననేయింకఁబాటుట, గరుపాటు
ట మొదలైనవిగురురేఫములు.

పోటుఁడు=చిన్నవాఁడు.

సీ॥ పడఁతిదేహముగరుపాటుటపేటుటచీటుటపోటుఁడుచిన్నవాఁడు॥

అప్పకవి॥

వీటువోవుట=వ్యర్థమగుట.

తే॥ గీ॥ వీటువోయిరథ్యంబులు మాటుమొగము॥

భా॥

మాటు=ప్రతి.

ఉ॥ పాటినఁజూచికౌరవశృపాటుఁడు సూతతనూజుతోడ ని

క్కాటియమద్బలంబునకుఁగాఁదగునే వివిధాస్త్రసంపదకా

మీటిననీవుగల్గఁగ నమేయపరాక్రమలీలఁబాఁడవుల్
మాతే తలంపనీదగుబలంబును జేవయుఁజూపుమిత్తటికా॥

భా॥

ద్విపదము॥ వేలుదేవతలగావింప నింద్రునకు
మాటొండుగావింపమదిఁదలంచుటయు॥

(మాటుపడుట, మాటుమొగము, మాటుమాట, తాటుమాటు, మొదలగు
పదములన్నియు గురురేఫములని యెఱుంగవలయును)-

మాటుకొనుట = తాఁకుట-

ఉ॥ డొఱుటఁజెయ్యులంజెమటలూరఁగ దర్పములొందొకఁటికికా
మాటుకొనంగమున్గనినమంజులసౌఖ్యరసంబు నిక్కలం
దాటుచుఁగోరికల్ గెరలిదాటులువైవఁగసోయగంబుపైఁ
దేఱుఁగఁబ్రాథదంపతులతీటునఁ బొత్పెసలాటి రిద్దఱుకా॥

ఎ-హ

మాఱుట = రెండవది-

‘ ఆఱుడి ’ అనుశబ్దాదాహరణముంబాడవలయును-

మాటుచుట = చంపుట-

పైశబ్దమువలన ‘ పరిమాటుచుట ’ పిల్కు-మాటుచుట, మొదలైనవిగురువులు.

ఉ॥ తూఱురుణంబుగాఁదొణఁగె దుష్టనిశాచరవేశయయ్యోడుకా
మాటుము కాలయాపనమమర్పకమిప్పికితాళిఁబట్టిప
ల్లాఱుఁగనేల నావుడు బలాఢ్యుఁడుభీముఁడుమల్లవిద్యనే
రేఱుడఁగా పొడింబుని విహీనపరాక్రమఁజేసిచెచ్చెరకా॥

భా॥

ఈ పైపద్యములోఁ బ్రాసములుసంయుక్తములగుటవలన గురువులు కావని
శంకింపవలదు- ఇయ్యంశము ముందుముందు వివరింపఁబడును-

మీఱుట = అతిక్రమించుట-

సు॥ తనసౌందర్యమునెప్పఁగాఁగరఁగిపద్మాకాంతరప్పించిమో
హనకంజంబునవైచి తియ్యమిడునెయ్యంబొప్పఁజెకొన్నమీ
జీశృశంసత్వమునందొఱంగించనివెట్టింజేసెఁ గాకుత్స్థుఁడై
న గిలింపారి విదారిచందములుడెందానన్విచారింపుఁడి॥

మూలము.

అ. వె॥ తాచుతాఁగతేనెతేఁచుతేఁచుటపెర॥ తేచితేలచాట్టుతేవుతోతే
తోనెవీటిడిధరణీసురస్త్రీవిప॥ ద్ద్రహనిరాసిభూపరాగలేశ॥
ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

తాచు=రుద్దు.

సీ॥ తాచునీలవుతాయితాఁగవెన్నెలతేఁడు॥

అప్పకవి॥

ఈశబ్దమునకర్థమేమో తెలియలేదు. దీనికినప్పకవియే ప్రమాణము. ఇదిరాచు
శబ్దముకాదు. దానినిరేఫములతో నప్పకవించెప్పినాఁడు. రేఫమగుటకు మాచే నుదా
హరణముగూడవ్రాయఁబడియె.

తాఁగ=ధూర్తు.

‘ఱంపిల్లుట’ అనుశబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

తేసుట=పొచ్చుట.

ఉ॥ తేనీ యనుంగురక్కసులతేనిపసిండిమెకంబురూపుగాఁ॥ జేసి॥

యయా॥

తేఁచు=మృగవిశేషము.

సీ॥ * * తేఁచుకుక్కలుతేలతేఁగు॥

అప్పకవి॥

తేఁచుట=పురికొల్పుట.

రగడ॥ చాలుచాలునెంతకైనఁ జాలుదన్నగన్నెరుల్
తేలపూలకేఁగోలతేఁచనింతలోనె॥

యయా॥

పెరతేచుట=ప్రేరణసేయుట.

ఇదితద్భవము. దీనికి ప్రేతేచుటయనియు రూపముగలదు.

సీ॥ తేఁచుకుక్కలు తేలతేఁగు ప్రేతేచుట॥ అప్పకవి॥ ఇందలిద్వితీయరేఫము లఘువు.

మ॥ తరుణుల్లలియొఱం గుచంబులునుపం దచ్చెత్తముల్బీముతై

పెరతేపంజనుదెంచెఁగాక రవిదీప్తింగుంకిపాతాళగవ్వరముల్॥

అ- నూ॥

తేలచెట్టు=వృక్షవిశేషము.

‘తేచుట’ యనుశబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

ఉ॥ అప్పుడుముద్దరాలిఁజేలులక్కునఁ జేర్చిముఖాబ్జమెత్తికన్

తేప్పలబాష్పములుడిఁతేపె నృపాలుఁడు గాఁగివిప నీ

వసు॥

ఉ॥ కాలనుగేలనుంజదిపిగంధకరిందెగటార్చుసంహమం
బోలుచుఁజేర్చియాశ్రుపదపుత్తుకునిస్సమయింప వేదనకా
టోలుచుటోఁజఁగాఁబలుమ * టుం బూరలంబడ లాలఁగ్రక్క న
వ్వాలుమగండు ప్రాకృతిభవంబుఁదలంచుచుఁగ్రోర్యధుర్యుఁడై॥ భా॥
పలునుఱుశబ్దము ద్వీరూపమైనను భారతమునంపు సర్వత్రగురువుగ నే ప్రయో
గింపఁబడుటవలన 'టోలుటయు' గురువుగ నిర్ణయింపఁబడియెను.

టోయుట = వెతకుట.

(ఇది యసూయార్థకమగునప్పుడు రేఫము)

సీ॥ టోయుటవెతకుట టోతవడుట॥

ఆప్యకవి॥

వీటిడి = వెఱి.

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణముంబూడవలయును. చూ. పుట. 101)

మూలము - (తద్భవములు.)

తే- గీ॥ ఆఱినె పెఱవారు కఱదు వంకఱయు మొఱకు
తత్తఱంబును పిఱికియుఁ దద్భవముల
గురువులై కానఁబడుత్రాస్వపరముననుగ్ధ
పాణధారానాతకబంధబాహుబంధ॥

ఇందలిపదమొకర్థోదాహరణములు వివరింపఁబడును.

ఆఱినె = ఆతిరసశబ్దభవము.

సీ॥ ఆఱవలుద్రావిడుల ఱవు టఱినె లఱిగిపోవుట॥

ఆప్యకవి॥

పెఱవారు = పరశబ్దభవము.

క॥ పెఱవారులుఁదగ మెలఁగెడు | తెఱఁగులుదొరకొన్నఁంత తెరువులనేర్పు
మెఱయుచుఁ బఠిచిత్తముగొన | నొఱపుగలిగిమాన్యవృత్తినుండుదురువగ॥ భా॥

వంకఱ = వక్రశబ్దభవము.

క॥ మఱితెరలునిక్కములువం | కఱబోనులుద్రాళ్లులురులుకాలురులును జే
గుఱుగండెలుతలమల్లు | గఱివిలుకులుఁండ్లుమానుగాఁగొంచువెసక॥ య. చ॥

మొఱకు = మూగశబ్దభవము.

చ॥ ఎఱిగియెఱింగిటిపులకు నెగ్గువలంచు దవానలంబులూ

నుటుకుమరే రణంబుతెరువొల్లము దుర్జయుఁడైనవీనితో
నుటకఁజెనంగమాకుఁ జలమో ఫలమో తగనీవునిట్టి యీ
మొటకుఁదనంబుదక్కుమిదిమందఱనీఁగుదమంతభంగముకా

రామా॥

త త్తటము=తంద్రాశబ్దభవము.

చ॥ ఒకపరిగన్నఁగూడఁజనునూటక సన్నలు బాటనాడుఁద
త్తటపదుబొటిచీరెడువిధంబుననొత్తిలిపల్కునవ్వుఁబ
ల్కులుఁబారుగిండ్లకేగు

*

*

*

జై-భా॥

పిటికి=భీరుకశబ్దభవము.

క॥ వెటపెట్టిదియోయెన్నడు! నెటుఁగని నీయట్టివానికెవ్వారొకొయీ
పిటికితనమింతయలవడఁ గఱపినవారనుచుశౌరి కలకలనవ్వెకా॥

భా॥

మూలము.

శే. ౧॥ కాతె జాటుట చాటలు చూటలాడె
తీటు పాటుఁడు తేఁడు సొన్నాటి వీర్లు
పరములైబండితాలు తద్భవములందుఁ
గానఁబడుఁ బ్రాతరుత్పల్లకమలనేత్ర॥

సంస్కృతమానందు గురురేఫములులేవుగదా, తద్భవములయందెట్లు గలిగినవని
శంకింతురేని వినుఁడు. అహోబిలపండితీయమునందు “పాటుశబ్దస్యదితద్భవ
త్వంతర్హి గురురేఫమితిచెన్నైషదోషః. కటకుమొఱికిత్యాదిషు తద్భవత్వేపితచ్చివ
ణాదతవివాధర్వణోక్తలక్ష్యేనురోధేనోచ్ఛారణస్యకల్పితమహా” అని చెప్పఁబడి
యెను. ఇదియునుంగాక తద్భవములయందు నాదేశములువచ్చుట సుప్రసిద్ధమే. కా
వుననట్లనే కొన్నిశబ్దములయందు గురురేఫాదేశమువచ్చినదనియైనవిచారించవచ్చును.

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

కాటుట, జాటుట=క్షరణశబ్దభవము.

క॥ వేటుగఁగనినంబ్రకృతిం! జూరవిడిచినట్లతనదు సుజ్ఞానమునుం
గాఱ విడిచితనకంటెను! మీఱనొకటిలేమికాన్పుమేకొనుటొప్పు॥

భా॥

చాట=క్షారశబ్దభవము.

సీ॥

చాటలబెబ్బలిచాటపప్పు॥

అష్టకవి॥

చూట=ఆల్లరిగాఁచోఁచుట, చోరశబ్దభవము-
'కాటుట' అను శబ్దోదాహరణముంగనునది-

తీటు=తీరకర్మసమాపనెయను ధాతువువలనఁబుట్టెను

చ॥ తనుమునుబడ్డబన్నములుతమ్మునిపైఁ గలకూర్కిఁజేర్చి ని
జ్జనపతిసైపలేస్సయనిచక్కనరాజ్యముపాలులేక తీ
టున కొడఁబాటుగల్గిన నెటుంగమివెట్టరెచాలరైరి వీ
రనరాకొ నానతేమియనియాడరె లోకమువారుకేశవా॥

భా॥

పాటుఁడు=బాడబశబ్దభవము-

గీ॥ అరుగుదెంచితినినియు ధనార్థిననియు నిట్లువినుపించుటయు రాక్షసేశ్వరుండు
జేటికొనఁజూచియాత్మనిప్పాటుఁడధముఁ । డగుటదోఁచుచునున్నది యడుగ
తేఁడు=రాట్చబ్దభవము. [వలయు

నై॥

ఉ॥ తెప్పలువ్రాల్చకప్పుడమితేని మనోహరమూర్తినిచ్చలుం॥

సొన్నాటి=స్వర్ణహరిశబ్దభవము.

సీ॥ సొన్నాటి నాటువైచుట॥

అప్పకవి॥

గీ॥ సర్వకతిచిద్వికియవియచ్చబ్దవాచ్య॥ ములతీకప్రత్యయంబులుపూర్వకథిత
సరళవగ్గపరంబునగురువెకాని॥ లఘువులేదర్థచంద్రకలాపవినుత॥
ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములువ్రాయఁబడును-

1- సర్వశబ్దార్థము- అందఱు- అందొఱనియుంగలదు- ప్రథమరూప మనే
కోదాహరణములలో స్పష్టము- రెండవరూపమునకు 'గిటువుటం' గనుఁడు.

2- కతివిదర్థకము- కొందఱు-ఎఱగుట-యనుశబ్దోదాహరణముంగనుఁడు-

3- ద్విశబ్దార్థము- ఇద్దఱు- క॥ మఱియొక్కటిసెప్పెదని॥ ద్వుక్పష్టులఁజం
బి వారిధనములనాకి॥ త్తఱిఁదద్రధమిదియని॥ యెఱిఁగించినయతనికిత్తు నెనుముదమునకా

4- కియదర్థము- ఎందఱు- చ॥ వెఱచిన నేమనంగలదుపేచనుమెన్నడుఁజూ
వులేదుని॥ న్నెఱిఁగి యెఱింగి నిద్రుతుని నెవ్వరుజంపరునీకునేమమెందఱురిపుతెత్తివచ్చి
నమదంబుఁగించెదనేనవిష్టునిం । బఱపెద॥ రామాయణము॥

5- ఇయగ్ధకము-ఇందఱు- దీనికిముందువ్రాయునుదాహరణమే ప్రమాణము.

6- టికప్రత్యయముయొక్కయాదివర్ణము గురువు- పెద్దటికము, చుట్టటి
కము, పేదటికము, రాచటికము, మేనటికము, మొదలగు శబ్దములు- దీనివలనఁజేద
టిమి, 'హొచ్చటిక' మొదలగు నవియు గ్రహింపఁబడు- పేదటిమియనఁగాఁ జేదటిక
మే- 'దండివైలెమ్ముమనసుపేదటిమివిడిచి' అనిభారతప్రయోగము.

క॥ ఎటుఁగమిఁజేఁకటినేపె॥ ద్దటకంబుదలంచియేమితప్పుగలిగినకా
మఱచిదయజూడుమిట్లుం॥ దఱునీకుంబనులుసేయఁదగుదురువీరల్॥

భా॥

7- పూర్వకధితసరళవర్ణంబులనఁగాఁ జకారపరంబునఁ బూర్వోక్తశబ్దంబులు దక్కఁదక్కిన శబ్దములలో గురువేయనుట. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

క॥ కొలమానినదుగ్గక్షణః | కొలగాదిదినీకుసారీ గుప్త.బున ని

జ్జఱభినివధించి॥

※ ※ ※ ※

రామాయణము॥

జిఱగొనుట=వ్యాపించుట.

చ॥ మెఱుఁగుఁబసిండికాయ గల మేనువెలుంగ విశాలనేత్రముల్

గిఱిగొనలంకపై నలుకకెంపునఁగోకనదచ్చదద్యుతిం

జిఱిగొనుచుండ రామువలచెయ్యనఁగా ధరణీశుఁడౌపట॥ రామాయణము॥

హజాఱము - తుజాఱులు - జితావా - మొదలగుపదములన్నియునిట్లే.

ద్విపదము॥ జిఱజిఱఁద్రిప్పెదశేషునినైన | వెఱచఱ్ఱఁజేసెదవిసాగేంద్రునైన॥రం॥

శ్లో॥ “ అన్యేంతరిక్షఖద్యోన్యేనయుక్తాః కదాపిచ ” (అధర్వణశాఠిక)

అన్యే=ఉక్తవ్యతిరిక్తములును; యుక్తాః=ద్విత్వ శిష్టములునగు గురురేఫములు; అంతరిక్షఖద్యోశః=ఇన్నూలు; అవి, కదాపిచ=ఎప్పుడును అన్యే=లఘురేఫములు; న=కావు- అనగాఁ గిఱిచుఱ్ఱి మొదలగుశబ్దములందున్న ద్విత్వవిశిష్టములగురేఫములు గురుపుతేగాని లఘువులుగావనుట. ‘కదాపిచ’ అనుటవలనఁదెఱగంటి కటివేల్పు గొఱియ బొఱియ నెఱియ పఱ్ఱె పుఱియ నెఱ్ఱె నెఱియ వఱ్ఱు వఱుత కొఱ్ఱు కొఱుఁత మిఱ్ఱు మిఱుత అఱ్ఱు అఱుత అఱకట పఱకట ఎఱ్ఱ ఎఱుపు గుఱ్ఱ గుఱక తొఱ్ఱ తొఱట కొఱ్ఱ కొఱ్ఱఁబడియె మిఱ్ఱు మిఱ్ఱిచేను కఱు కఱ్ఱిమొన ” అనియీవిధముగ ద్విత్వవిశిష్టశబ్దముల కెన్నిరూపములువచ్చినను రేఫమునకు గురత్వమేయందును గాని లఘుత్వమారాదని భావము. ఇందువలనఁ బామఱు పామఱ్ఱికి మొదలగు గ్రామ నామములుఁగూడ వ్యాఖ్యాతములయ్యె. ఇట్లుచెప్పటచేఁ గూచిమంచి తిమ్మకవిచెప్పిన లక్షణ మపాస్తమయ్యె.

శ్లో॥ క్రిందజడ్డలుగలరేఫముల్ గురువులు కఱ్ఱియిఱ్ఱియమఱ్ఱివెఱ్ఱియనఁగ

నదియెఱ్ఱిరూపంబునందనగురుభావమెడల చుదాహృతులేర్పరింతుఁ

చెఱఁగంటిమొఱ వెఱ్ఱెఁగటివేల్పుకొఱ చేలుజఱ్ఱునజఱజఱబొఱ్ఱబొఱియ

వఱ్ఱునువఱుతయుఁగొఱ్ఱుచుగొఱఁతయుఁ దొఱ్ఱులు తొఱటలు నెఱ్ఱయెఱుపు

మిఱ్ఱిచేలయొద్దఁగొఱ నేసిరసంగఁ | జెల్లునిట్టులగుటచేతరేఫ

మునకుయోగమైనమునుపటిరూపుగా | దనుచుఁజెప్పరాదు మునిశరణ్య॥

కఱ్ఱెఱ=అత్యంతారుణము.

క॥ గిఱిగొనుగోవురాగ్ర పరికిలిత పంకజరాగరశ్మిక

పైఱయగుచాయబొల్పు దివ సేంద్రుఁడు చక్కనిదింటఁబోవుచో॥

ఆ. మా. ॥

గొఱియ=గొఱై-

క॥ ఉఱియగ నాఱిక పంటలు! గొఱియల పాఱియును వఱుచ గుం బురు మలకుం॥ ఛా॥

పుఱియ=పుఱై-

చ॥ కఱచిన పీనుఁగు న్పెడఁద కప్పెరయన్కలఁబచ్చి తోళ్ళుచుం
బుఱియల పేరులు న్నెడదు పూతకు యుమ్మని మూఁగునీఁగలుం॥ స్తో-హ॥

అఱకట=స్కంధ ప్రదేశము.

క॥ తఱియగునంతకు రిపుఁదన! యఱకటఁజెట్టుకొనియుండునది తఱియగుడం॥ ఛా॥

సీ॥ ఇక్కారణంబున నేట్పాటుతూట్టునుగుట్టుతీట్టుటయుఁ గక్కుఱియాది
గాఁగ శబ్దములందుఁగలతొలకునులాఘవమురాదు తెలుపులక్ష్యములునట్లు
కానితిక్కనమఖిప్రధానులుస్వప్రయక్తగురురేఫముల యుక్తదశయందు
లఘువులఁజేసిరట్లయొనర్చుటకు హేతువెఱుఁగకాదాశబ్దబృందములకు
నదియొమానంబుగాఁగరూపాంతరంబు గలుగుననఁగొంతమేలప్పకవిప్రయోగ
ముననుసంయుక్తగురురేఫములుగలుగుట గాననగుచుండెనకలజగన్నివాస॥

టీక॥ ఇక్కారణంబున ననఁగాఁబూర్వోక్తాధర్వణవచనమువలన మిఱిచేనుమొ
దలగు శబ్దములయందలి సంయుక్తరేఫమునకుఁగూడగురుత్వమునీధమయ్యెను. ఆహే
తువుచేతఁ దూట్టుమొదలగు శబ్దములయందలి సంయుక్తరేఫమునకును లఘుత్వము
కాదనుట. ప్రయోగములంగనుఁడు. “తూట్టురుణంబుగాఁదొణఁగె దుష్టనిశాచర
వేశయయ్యెడుక” అనివాగనుశాసనునిప్రయోగమునందు నాల్గుప్రాసాతురములు
సంయుక్తశకటరేఫములే. ఇందులోఁ దూట్టుపుశబ్దమునకు జైమినిజభారతోదాహర
ణముచూపఁబడియున్నది. కావుననే ‘ద్విర్ణములపైఁగల బండిరాలొక కొన్నియే
ఱ్ఱుఱితునింక’ నని యప్పకవి నుడివినాడు. ఈ రెంటివలన వాగనుశాసనునిపద్యము
నందలి ప్రాసములునాల్గును గురురేఫములగుట స్పష్టమేగదా. ఈ హేతువుచేత
‘చారేరుపథాత్మనశ్చేత్యాది’ సూత్రమున ‘కుత్రచిద్రేఫగన్యాదుతోలోపః ప్ర
యోగత’ ఇత్యధర్వణోక్తివలనను రేఫములకు నన్యవర్ణములతో సంశ్లేషమువచ్చి
ననుగురుత్వలఘుత్వ వైపరీత్యము గలుగదని యెఱుంగఁదగు. ఇంకఁ దిక్కనాదులు

క॥ సర్పముఖశరముఁగలదని! దర్పంబునఁగ్రీడిఁదొడరఁదలఁపకుహరిపెం

పేర్పడఁగ నదియకాదట! తీర్పవలయువాని నెల్లఁదీర్చున మనకై॥

ఇందులోఁ ‘దీట్టు’ అనుశబ్దము గురువుగఁ బ్రయోగింపఁబడియె.

క॥ వేటొకతెఱఁగుననారులకు! మాతాడకయునికిలెస్స మనుజేంద్రుకడం

దీఱమిగలచోటులఁదా! మీఱి కడఁగివచ్చిపంపుమేకొనవలయు॥ ఛా॥

• ఈ శబ్దమే ‘కాఱడవిఁబఱచుమ్మగములు’ అను పద్యములోఁగూడఁబ్రయో
గింపఁబడియెను. క॥ తూట్టుదలగాఁగఁగొరవు! లేర్పడఁగనుఁగొనుచునుండ నిల
గుప్పింప! దర్పజ్వలుండుభీష్ముఁడ! హర్పతిహస్తాద్రిసేరునట్లుగఁబడియె॥ ఛా॥

ఇపుడ్యమునందుఁ దూట్టు, ఏట్టుడుట- యీరెండుశబ్దముల సోమయాజులు
గారు గురురేఫములుగఁ బ్రయోగించిరి-

క॥ నిర్బంధము దుర్గానము! దుర్బుద్ధికిఁగాకతగు నెదుర్యోధన నీ

మాట్టలమెపాండవులుకుల! దౌర్భ్యమువాయుశుభముదలకొనుసంధికా॥ భా॥
ఈ పైపద్యములో 'మాట్టలమె' యనఁగాఁ బ్రతిపక్షబలమాయనుట- ఈశ
బ్రహ్మ 'పాటినఁజూచికారనస్పృహలుఁడు' అనుపద్యములోఁ 'బాండవుల్ మాతే
తలంప' ననిగురురేఫముగఁ బ్రయోగించిరి- మఱియు శ్రీనాథకవియును ఉ॥ స్వర్పతి
జిత్రవృత్తికలువత్వము నొందెనాయస్థయంబునా! కేట్లుడతేదువిన్ను॥ అనివ్రాసె-
ఇందు 'ఏట్టుడుట' రేఫముగఁ బ్రయోగించె- ఇంకనిట్టివిపెక్కులుగలవు- విస్తరభీ
తివ్రాచునయ్యెని- ఈ శబ్దములకు నీప్రయోగములే ప్రమాణముంజేసి రూపాంతర
మని చెప్పినఁ 'గొంత' మేలు- సంశ్లేషభావమందు లఘురేఫములు గానరాతేదు
గావునఁ జైవాక్యమునందుఁ 'గొంత' యనువిశేషణమును వ్రాసితిమి- ఇట్లుచెప్పిన-
శా॥ పోలోమీప్రభృతులుకూమరినిటు సంభావించఁగామున్నెది! క్షాల్వరాజునలంక
రించి శుభలగ్నంబుంబ్రతీక్షింపఁగా॥ ననువసుచరిత్రమునందలి పద్యములో 'లాం
తాత్తురురా! సలోలోశ్చేతి' యీ సూత్రములచేత దిక్పాలుర్ అనియుండఁబరస్థిత
శబ్దాదిరేఫమునకు ద్విత్వమువచ్చెఁగదా యదిగురువగుననిశంకింపవలదు- శో॥ ఉష్క
రేఫాన్వివా ద్విత్వమయ్యుక్తస్యహలోమత' మ్మని యధర్వణాచార్యులవారు రేఫద్వి
త్వమును నిషేధించుటచే నీ ప్రయోగముచింత్యము- 'ఇదమదసేతిదిత్యాది' సూ
త్రానురోధమున నీ వచనమునకు (విశేషవిషయకత్వము చెప్పరాదు) తుల్యత్వయుక్తిచే
త నవికృతివద్దాత్పరత (ఇత్యాదిసూత్రానురోధమున) (పరుషావాస్వరూపేణ) అను
తద్వచనమునకుఁగూడ విశేషవిషయకత్వ ప్రసంగమువచ్చును- అట్లుంగీకరింపలేదు
గావున నిదియునట్లనె విచారింపవలయును.

అశ్వాసాంతము-

మ॥ నిరహంభావయమీంద్రగమ్యచరణానిర్వేల సమ్యగ్గుణా
భరణాపజ్జీశిరోధిరాత్రిచరశుంభద్గర్వపాథోధిమం
దరశైలాయితదోర్భలస్ఫురణగోత్రాపుత్రికాలోచనాం
బురుహశ్రీభరణైకతానకరణామూర్ఖప్రజోత్సరణా॥

క॥ రామానవశరదశరీ! రామానవరాజరూప రామాకలితా
ధామనిధివంశమణినత! ధామనిధీపూర్ణతుహినధామనిధాస్యా!

నర్ముటము॥ హరసరసీజసంభవముఖామరసేవ్యపదా
వరకరుణార్దితత్రిదశవల్లభరాజ్యపదా
ధరణిభరాపనోదనవిధాననిదానశరా
సరసయశోనిరాకృతతుషారసితాభ్రశరా॥

శ్రీ శ్రీ ధరాయనమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

చతుర్థాశ్వాసము.

క॥ శ్రీరుద్రగౌతమీయు! గాభరద్వాజాపగా నికట నీలపురో
దాచాలవాల నవమం! దారాంకూరా మసారతనురుదిసారా॥

గీ॥ అవధరింపుమురూపద్వయంబుగల్గు! రేఫసంతానమును వివరింతు నింకఁ
బూర్వకవిశేఖరులలత్యములనుగూర్చి! యనఘభవదీయకరుణారసాప్తకలిమి॥

శ్లో॥ లఘుశ్చవెద్దురుః కుత్రఽద్దురుశ్చలఘుస్తథా
ఉచ్చారణస్యకల్పిత్యాన్నిదానంతత్రసద్వచః॥

టీక॥ ఉచ్చారణస్య = గురులఘుప్రయత్నోచ్చారణము; కల్పిత్యాత్ = కల్పించుకొనఁ
దగినదవుటవలన; కుత్రచిత్ = ఏకానాకచోట; గురుః = గురురేఫము, లఘుః = లఘు
రేఫముగా, భవేత్ = అగును, లఘుశ్చ = లఘురేఫమును, గురుః = గురురేఫముగా,
భవేత్ = అగును, తత్ర = అచ్చట, సద్వచః = ప్రామాణికప్రయోగము, నిదానమ్ = అది
కారణము. అనఁగా నాకశబ్దమునందలి రేఫమునకే లఘుగురూచ్చారణములుకల్పిం
చుకొని ప్రామాణికకవులు లఘుపుగను గురుపుగనుగూడఁ బ్రయోగించుటచేత రూ
పద్వయముగలిగెఁగావున నట్లువాని యధేచ్ఛముగఁ బ్రయోగించుకొనవచ్చుననుట.

గీ॥ కృష్ణగురురేఫమొక్కొక్కయెడనురేఫ! మగునురేఫంబుగురురేఫమగునటులనె!
నెఱియనుచ్చారణముకల్పనీయనుగుట! శరణమిచ్చటఁబ్రాక్కవీశ్వరులభజితి॥

మూలము.

గీ॥ ఆరమరయునరవరలురవారగెనారనెఁ! గరగెఁజేకురెఁగొరకుడగ్గకుటగురియుఁ
జెరఁగుతరలుటతరులునుతరుచువారె! రవారతెఁదొరగెనెదురనెరయనెరయుట॥

అఅమఅ = అపోహము.

చ॥ అటువదివేలవత్సరములంతకునంతకుఁజెన్నిధానమై
మెఱిగినయిక్కుమారుని సుమేరునగాగ్రణియిల్లుఁజేరిన
ఘోషమతిరేనియిక్కువఁబ్రయంబొనరింపఁగ నాకుపీనినే

తేజఃగునఃజంపదీటువగదీరునెయీతనిఁబంపినిల్పినకా॥

రా॥

చ॥ సురవరులారనాప్రతినఁజూడుఁడునేఁ దుడుగుండుసాధ్వసం

బరమర తేకవింటిభవదానదవస్థలునాశిలీముఖో॥ త్కరముల॥

(రామాభ్యు)

అటవ అటు=ఖండములు.

క॥ నులుమైనకాల్పబంబులు॥ నటవటలైయున్నయట్టియరదంబులుఁబె

న్దటుచగుసూతాంగకములు॥ నొటగినరధ్యమాల గములు నుల్లమలంపకా॥ భా॥

క॥ తరులెల్లఁబుల్లవడఁగా॥ విరళములైనీడలున్నపిధమొప్పె నహ

స్కరయచులతోడఁదలపడి॥ యరవరలైతుమురుతుమురులైపడినక్రియకా॥ ఏ-హ॥

ఉరపు=సమీచినము.

క॥ దురమునకుమధురయును॥ మ్మరముప్రయాగంబుదగినకడలఁటమీకే

దురవగునడిగొనుమనెహరి॥ యరవగుగోవర్ధనాద్రినేనయొసఁగెదకా॥ స్తో-హ॥

గురువగుటకుదాహరణము ద్వితీయాశ్వాసమునఁ 'బటచుటం'గనుఁడు.

ఒరగుట=వ్రాలుట.

తే॥ అసియుఁబాత్రయుఁదేఁబంచియాంత్రవల్లి॥ కోలగగ్గెరద్రోయఁదత్కుజముతోడ

నొరగిరక్కసుతోదైన్యవిరహితముగ॥ ధర్మమెఱిగించుసూక్తినాతఁడువలికె॥

క॥ అటకటనిడిప్రాబుఁఖుఁడై॥ పటచిజలధిలోనఁజదలఁచాటునెడంజే

వటిదప్పినిలువఁజాలక॥ యొటగినగాలపునిడించె నొకగిరిమీఁదకా॥ భా॥

ఒటయుట=నికషణము.

ఇదిశబ్దమగునపుడు 'ఒటపు=ఒర' అనిరెండురూపములనుండును- అవియు ద్విరూపములేయగును- ఉదాహరణము-

గీ॥ ఎలమిఁగడచిపోవుచలుచుగ్రమ్మటవచ్చి॥ ముక్కుముక్కుమీఁదమోముజుట్ట

నేఁచితిరుగునీకవీకలతోరాయు॥ నొటయుఁజిత్రగతులమెటయనవు॥ భా॥

క॥ కొటగాకుండియుమన్నధు॥ నొటపులఁబడియెడునితండుయువతిప్రీతికా॥ భా॥

చ॥ ఉరుతరవాలభోగులభుజోర్కులనొప్పుచుఁబొంగిమింటితో

నొరయుచుదిక్కుబులొగినొత్తుచు నద్రులభూయహంబులకా॥ రామాయణ॥

క॥ ఒరసికొనిపోవనత్తటి॥ సురసైన్యంబార్చుటయునుజూచి తిమిరముకా॥ తి-ఉ-రా॥

మ॥ చరమాశా నికషోపలాంచలమునస్సంధ్యాప్రకాశోదయం
బారగావించి॥

✱

✱

✱

✱

✱

జై॥

కరఁగుట=స్రవించుట-

సీ॥ రేల్లెనమృతమరీచినంటుననంటికరగి నిర్మలపయోఘములఁదొరఁగు॥ వసు॥

సీ॥ ✱ ✱ కరచెనేనీరుగా సురపహేతి॥ వసుచరిత్రము॥

చ॥ కొఱలెడి తేజచేఁబసిఁడి గుబ్బలియుక్ మఱివెండ్లికొండయుక్
గఱఁగునటంచుసంద్రములు కాఁకలనింకునటంచు నెల్లెడక్
నెఱయ నసంపుఁ గప్పురమునించిజగంబులఁ గల్లునారలం
దఱుఁగొనియాడుచుండఁగ సతంబగురాసిరిగొన్న నేర్పరీ॥ యయాచరిత్రము॥

చేకురుట=సమకూరుట-

చ॥ హరిపడనేవఁ జేయుచుననంతగుణాకరుసన్నతించుచుక్
సరసిజనాఘఁగొల్పుచునుజక్రికధాస్థితులాలకించుచుక్
నిరతముఁగాలముంగడుపునీకునభీష్టఫలంబులెల్లఁజే
కురుటదియబ్రమే విమతగోత్రసురేశ్వర జీవితేశ్వరా॥

రా॥

దీనికి 'మరుమొండె' మనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

కొరకు=చతుర్థివిభక్తిప్రత్యయము-

క॥ నరవరయిటబంధుచ్యుతి॥ కొరకగునష్టాంగకాద్యగురుయోగము వి
స్తరముగఁజెప్పితినింక॥ గరణీయంబెద్ది నాకుఁ గల్పింపుమనక॥

ఆ. మా

చ॥ నెఱయఁగనీప్రసాదమున నిర్జరలోకలలామనీకునే
కొఱతయు లేదుకోరఁదగుకోర్కెయు నెద్దియుఁగాననైననా
కొఱకు రణంబునందుఁగపికుంజరులీల్లినవారువీరలక్
మఱిలఁగవేడ్కనిచ్చుటయె మన్ననదీననసంతసిల్లుదుక్॥

రామాయణము॥

దగ్గరుట=సమీపించుట.

క॥ దురుఁడుదమితేఁచఁగా డ॥ గ్గరియంతటమిగులఁజెలఁగు కాఁకలచే వాం
డొరులంగొఁగిటఁజేర్చుచు॥ బరికింపుచుఁగల్గయనుచుఁబాయుచుమగుడక్॥

క॥ వెఱచఱచివెఱఁగుపడి న॥ వ్వెఱగందుచుఁ గురుబలంబువీరు లతని డ

గ్గఱనంతనంతజూడఁగ॥ నుఱకనదీగుతుఁడుదాఁకె నుద్భటభంగిక్

భా॥

గురి=దృష్టాంతము.

తే. గీ॥ కరముసాచియగ్నిగురిగాఁగ సత్యమల్ | పేసేనారమగుట॥ రామాయణము॥

మ॥ మటునాఁడమ్మనివాధుకిదొడ్ని జగన్మాన్యత్వవిఖ్యాతికిఁ
గుటియైయుండెడిగంగ దాఁటిమదిగోర్కుల్పోవుగావీడడ
గ్గటిపోవందనచూడ్కిసాలిఘువరాకారంబుపైవేడుకఁ
జఱచెంగ్రమ్మెడుసమ్మదాశ్రువులతోఁ బల్కొలుఁద్రోపాడుచుక॥
సీ॥ గుటియైనచెలుపునమెఱసినలోక రక్షణమనగరళంబుచాయదోఁప॥

తి.డి॥
భా॥

చెరఁగు=వస్త్రాంచలము.

చ॥ రవియనుచివ్వెఁగేతువుచెరంగునమూసి ధృతోర్ధ్వయంత్రవా
రవిరళఘర్మయై కలరవాల్పరవోక్తుల వాంతఘాపరా
జవరనిశఁగన న్నదనచేతులచాతురి నెయ్యపుంగురుం
జవిదలుదార్పఃష్ణుపదమొత్తుఁబురింగృహలక్ష్మీనూత్నతక॥ ఆము క్రమాల్యద॥
తే. గీ॥ ఆవనిగంపింపలలితపీతాంబరంబు | చెఱఁగుదూలఁ జక్రాంశుబుదుఱఁగలింప॥

తరలుట=చలించుట.

చ॥ డిరుజవళాలియాతురగముల్కుకు చక్రనయావలంబయై
తిరుగురయంబుచేత నెడఁ ద్రిప్పకకుమ్మరిసారెచాడ్పునం
బరఁగెఁగడుంధృతాభినవభాండతకుందగనున్కిపట్టుగాఁ
దరలకపైనిదద్భ్రమణదండగతికహరిపుత్తుఁడొప్పఁగక॥ ప్రభావతీ॥

చ॥ * * * తదీయహేతిశాం
కరియతిలోహితావయవగాఁదనునాత్మహృదంతరంబులం
దరలకతాల్పువారలకుఁదార్చుసురీవరణీయవైఖరల్॥ వసుచరిత్రము॥

చ॥ ఒఱగెవసుంధరాస్థలిమహూరగ నాధుఁడుగ్రుంగెఁగూర్కముకా
దఱలెనభంబుమ్రొసెసురదంతులు మ్రొగ్గె దిగంతరంబుల
త్రతీనడలెన్మరుత్సుతుఁడుదర్పమెలర్పమహార్యముద్ధతిం
బెఱుకఁగగోత్రశైలములుపెల్లగిలెం గలఁగెం బయోనిఘల్॥ రామాయణము॥

తరులు=వళులు.

చ॥ మురువునఁ దమ్మిచూలిముదిమందతెంగినయట్లనేర్పుతోఁ
దరులనుపైఁడివిడిదానఁదిరంబయియుండెఁగాకయే

వెరపుననిల్చుదీనిదగువ్రేకపుగుబ్బలవ్రేగునకా॥

యయాతిచరిత్రము॥

చ॥ తలులరనిక్కజాతి నెఱతావియచిక్కన పాంగమాలికల్

మెఱుగులుగ్రక్కమంగురులమేలిమిఁదేఱులుజొక్కహారముల్॥

వసు॥

తలుచు=మాటిమాటికి.

క॥ మఱియురథదంతిహయముల॥ మెఱయుచుఁగైదుపులువాడి మెఱుగులనీనకా

దలుచుగగ్గిల్లెడునం॥ దలురక్షోనాథువీటఁదగియెడువీరుల్॥

రామా॥

మ॥ హరివీరావయవంబులో విరథరథ్యాపార్శ్వభాగంబులకా

దగుచైయుండ ఘనాన్రపంకములుమేదఃఫేనముల్ వక్రతా॥

రామాయణము॥

చ॥ నెఱిగురులున్విలోలశితనేత్రయుగంబును దేసెలొల్కువా

తెఱయునుదీనియాసనము॥

భార॥

క॥ గురువెండజైత్రుఁడొందినఁ॥ గరమలుకన్నావియకాడుఁగఱచిన నునువా

తెరమీఁదఁగాననగుపలు॥ వరుసయనన్ననలుపల్లవముపైఁదోఁచెకా॥

పా-హ॥

వాతెరయనఁగా నోటికిఁదెరవతెఁగమ్మియుండునదియనివృత్త త్రివేత నోష్ఠ
వాచకమైనది- పలుదెరయనియుంగలదు- అదిదంతచ్ఛదపర్యాయము- ద్విరూపమే
యగును- 'పరఁగుఁబల్కప్పుమోవివాతెరపెదవియనాఁగనోష్ఠంబు' అనియాంధ్రభా
షార్థవము. పల్కప్పుశబ్దమే పలుదెరయని ప్రయోగింపఁబడుచున్నది- 'పలుదెర
సొబగులానుచు' ననివసుచరిత్రము. దీనివలన యననికాపర్యాయమగు తెరశబ్దమును
ద్విరూపమేయగునని యెఱుంగవలయును- ఈ శబ్దమందలి రేఖముభారతమునందే
లఘుపుగఁ బ్రయోగింపఁబడియెను- ఎట్లన.-

చ॥ తెరయునుమేలుకట్టుదగుదీపములుంజెలువొందమేటిచ

పురమునఁ జారుహృద్యమగు పాన్పుననాదటనిద్రవోపున

గ్గురువధకారిఁగాంచి॥

✽

✽

✽

భారతము॥

తొఱలుట=కలియుట, తొరలుట=జొలుట, పడట, రాలుట-

తొఱలుట, కలియుట, తొఱఁగుట, ముందఱ॥ 'రెండుదెరగులచారితోఁదొరలుకొ
నుట' అవి యప్పకవి॥ ద్విరూపము లప్పకవియునుంజెప్పినాఁడని తెలియుటకుఁగా
వ్రాసినారము. ఈ శబ్దమునకుఁ దిమ్మకవిరూపాంతరమువ్రాయునపుడు 'మేన్దొఱ
గుటయొప్పుదే' అనుపద్య ముదాహరణముగావ్రాసినాఁడు- ఆచట విడుచుటయని

యర్థముగాని జాటుటయనియర్థముగాదు. అదిసకర్మకము. ఇది యకర్మకము. త్యా
గార్థకమగుతోటగుట గురురేఫమేగాని లఘువుగాదు. తే- గీ॥ పొగడద్రూకుల
మొదలను బువ్వరసము। దొరింగినెత్తాయందున నెఱయనొప్పి ' ననిఘటియొక
యదాహరణముచ్రాసినాడుగాని యిందలి నెరయ' ననుశబ్దము నాకవి ' ధరణీ
మండలి దిర్దిరందిరిగె ' ననుపద్యములో లఘురేఫముగఁ బ్రయోగించుటచే ద్విరూప
మయ్యె. అట్లుగుటవలనఁ దొరఁగుటకు ద్వైరూప్యము లెస్సగ సమర్థింపఁబడలేదు.

చ॥ ఆరిఁజూచుకొహరిఁ జూచు సూచకములైయందందమందారకే

సగమాలామకరందవిందుసలిలస్యందంబు లందంబులై
దొరఁగఁ బయ్యెదకొంగొకింతదొలఁగందోడ్తో శరాసారముం
దరహాసామృత సారముంగురియుచుం దన్వంగికేలీగతిక॥

సో- హ॥

సీ॥ పరమాత్ముపదములఁ దొరగిపాతెడు నేటితరగలపై లీలదాఁటిదాఁటి॥ నృ-పు॥

సీ॥ నిలిపిమూలాధారనిర్గతనిర్గుణధామంబువడ్డ్రంధిధమనకారి
యైపోయిపరమాంబగామృతవింబంబుఁ గలువంగఁదోఁదోనఁదొరిఁగు॥సో-హ॥

ఎదురు—అగ్రము, ఆనఁగా ముందట.

క॥ గురుఁ డత్యురుతరగతిని॥ పురభంగింజుట్టివచ్చుసునిశితబాణో
త్కరచండవేగమునకుజె॥ దురుసనరాదయ్యెనపుడుద్రుపదసుతునకుక॥ ధ॥

చ॥ నిడుదనుభూళికల్గడుమనెక్కొని తీఁగెలుసాఁగఁజుట్టికొం
చడవిఁగడారకాచకటకాశ్చుతిసుళ్ళమెలంగెగాడుపుల్
జడగతి నభవనీనపరివత్పటునిశ్వసితానిలంజెను
అడమటిసార్చులై సుఱిసుఱిందుదిసుళ్ళుగఁప్రకెన్దోయనక॥ అ- మా॥

సీ॥ * * * గద్దటియిద్దెఱకట్టెదుఱును॥ అప్పకవి॥

పై నాముక్తమాల్యద ప్రయోగమువలనఁగూడ సంయుక్తగురురేఫములగపడు.
నెఱయ—మిక్కిలి, లెస్సగా.

ఇది యవ్యయము. ' ఆయ్యది నెఱయమెఱసె ' ' నీకంటెనిక్కంపుఁబగవాఁడు
నెఱయమెలు ' ఈ ప్రయోగములంబట్టియిది యవ్యయమని తెలియనగుచున్నది.

క॥ నెఱయఁబ్రధానపదార్థము। లెఱుఁగుటపరిభోధమూలమెఱుకఁకెల్ల
నెఱుఁగిడుటమమ్ముమువ్వుర॥ గుఱుకొనియొక్కఁడుగ నెఱిఁగికొనుటదలంపక॥

మ॥ ధరణీమండలి దీర్ఘిరందిరిగెఁ బాతాళంబుఘూర్ణితై ని
 ర్జర నాథప్రముఖాఖిలామర నివాసశ్రేణులందోలిమై
 నెరయంబంకజసంభవాలయమునన్నిండారె నవ్వేళశ్రీ
 కరదైతేయ తనూభవోద్భవకథాకల్యాణ ముద్ఘోషమై॥

నృ-పు॥

నెరయుట=ప్రసరించుట, ప్రకాశించుట-

సీ॥ * * * నెరయుటయనఁగనుబరఁగుఁబ్రసరణాఖ్య॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

క॥ తరళనయనాబ్జవళములు॥ నెరయఁగఁజైమున్నజల్లిన్యపతులఁబూచిం
 చిరితనుకుసుమచయాలం॥ కరణవిశేషములఁ జేసెకాంతబ్రహ్మక॥ భార॥

క॥ నీరిగుబ్బచన్నఁగొండలదరులంగటిమొగులుపగిదఁదవిలితిరుగు న
 మ్మరుతండిమనుపునసముల॥ నెరయునమ్మనాన సింగిణీసుల్తానా॥ యయా॥

ఈ నెరయు భాతువు సకర్మకమగునపుడు నెరపుటయనిరూపము-

తే॥ నెరపిప్రియమువల్కి తెర్వుతురిట్టిది॥ ధర్మపెపుడుసీవుదలఁపవెట్లు॥ భా॥

ద్విపదము॥ ఆరిమెచ్చఁగరములు నెరపనియినులు
 సురభినిశ్వసలీల నెరపెసింధురవల్లి॥

మ॥ సరసీజేక్షణఁడైపయోనిధిసారస్వంధ్యాతటిత్పూర్వమై
 నెరసెంజేకటికార్కొగుల్॥ * * * వసుచరిత్రము॥

క॥ ముటిముటిచీకటియప్పుడు॥ నటిముటిభటులుడుగకడరి యనిసేయంగా
 మెఱసితమమెల్లయెడఁ గ్రి॥ క్కిటిసినమటిపాసి నిలిచిరంతను నంతక॥ భార॥

చ॥ ఎఱిఁగితిసీతెఱంగువిను మబ్జముభీయొకనాటిముందఁ అం
 దఱియునుగూడియాడఁగ సుధాకరశేఖరుకాంతసీమదికా
 నెఱపినకోర్కెఁ దీల్చినాకనేర్పరిసీకలవచ్చునంటకుం
 దఱియిదివోదినంబును సుధాభవనంబును బ్రొద్దుబూడఁగక॥ సో॥హ॥

తే॥ గీ॥ వత్సరంబునుగడచనువ్రతమనాకు॥ దానినీయెడసలిపియత్సాహవృత్తి
 మెఱయనీకుఁ గృతజ్ఞతనెఱపితొల్లి॥ యెగ్గుజేసినవారి జయింపఁబోదు॥

ద్విపదము॥ ఘనుఁడుదిలీపుఁడుగైకొన్నప్రతిస॥ నెఱపఁజాలఁడునీవు నెఱపంగఁదివిరి॥

మూలము.

తే॥ గీ॥ పఱపు పఱపుట పెఱగెఁ బల్కలు మఱుఁగుట

మఱి తే వెఱిగితి యుభయధర్మములనొప్పు
నీలనగరాంబురుహసూర్యఖిలదోష
ఘోరరోగాగదంకారమేరుదీర॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములుత్రాయబడు-

పరపు = విశాలము-

క॥ అరదములుసవరణలతోఁ | బరపైయొక్కొక్కయూరిపఱపుననరిగెన్
బరుసనిపలుకులనాకృతి | పరుషతనసురానివోలెభటతతిమెఱసెన్॥ భా॥

చ॥ చెఱకును రాజసంపువరిచేలునుదట్టపుఁ బోకమాకులుం
దఱుచగుపువ్వుఁదోఁటలును దమ్మికోలంకులునేటికాల్వలుం
బఱపగునారికేళవనపట్కులుమామిడితోఁపులుంగడుక
మెఱయుచునాత్మకున్ముదముమెచ్చునునచ్చెరువున్మఱింపఁగన్॥

క- పూ॥

పరపుట = ప్రవహింపఁజేయుట-

చ॥ గిరిశజటాటనీనియతఘేలనలోలతరంగయై సురా
సురనరసేవనీయజలశోభితయై యసమానసావన
స్థిరమహిమాధ్యయై పరఁగుదేవతరంగిణిఁదెచ్చియర్విపైఁ
బరపి నిజప్రసూతయనఁ బ్రస్తుతినొందఁగఁజేసెన్లెడక॥

ఏ-హ॥

ఇది యకర్మకమగునపుడు పరచుట యనియగు- అదియర్విరూపమే-

క॥ మెఱుపుధనుగ్దండముగుణ | ముఱుమువిశిఖచృష్టిదొరఁగెనొక్కటతఱుచై
పఱపెరుధిరంపుఁగాలువ | లఱిముఱిఘనభుజుఁడుద్రోణుఁడడరి నరేంద్రా॥ భా॥

పెరుగుట = వర్ధిల్లుట-

చ॥ తిరిసినకూడుఁదెచ్చి నలుదిక్కులబోడలుతిండివెట్టఁగాఁ
జెరిగినపొట్టతోడనొక పెంటపయిందొరవోలేనెవ్వరికా
సరకుఁగొనండుపట్టుకొనిచాఁగఱగొన్న బతేయెఱుంగుఁడ
క్కరిబలుమోపుమోచు నయగారితనంబెరువుట్టిగట్టినన్॥

సో-హ॥

ద్విపదము॥ హరునిచాపమురాముఁడతిసత్వయుక్తి

పెరిగినేడిదెయొక్కపెట్టుచున్నాఁడు॥

రం- లా॥

ద్విపదము॥ హరునిచాపమురాముఁ డతిసత్వయుక్తి
పెరిగినేడిదె యెక్కుపెట్టుచున్నాఁడు॥

రం-రా॥

చ॥ పెరిగితి గాకనీళ నొకప్రెగ్గడవే సభలుండుభంగిము
నైటుఁగనివాఁడవై భ్రమసి యెవ్వరిముందఱనేమిమాటతో
యఱివరివారి జంకెలకు నంతటఁ ద్రోవడివచ్చి తిచ్చటకా
గలువఁగవచ్చునే బలిమి గాడిదకుం బులితోలు గప్పినకా॥

సో-హ॥

ఈ పైపద్య ప్రథమపాదమునఁ “ప్రెగ్గడ” శబ్దమునకు నెత్వమున్నదని శం
కింపవలదు. ‘చ’॥ ప్రెగడిన్నధ్వజినీశుఁడంబునిధిగంభీరుండు’ అని శ్రీనాథకవియును
వ్రాసినాఁడు. పెరుగుటకు రెండురూపములుగా సోముఁడే ప్రయోగించుటవలన
రెండుపద్యములు నతనివేవ్రాసితమి. సంశయనివృత్తికయినుటయు నుదాహరింతుము-
క॥ కురుసేనగదాగెలుచుట॥ కరముభరమునరునకనకు గాండ్రివమునకా॥ పెరిగినయ
మ్మలమంటలు॥ దరికొనితెగఁ గాల్చునట్టిద యగుం జమ్మి॥

తే॥ దుఃఖమనియెడుచెటువునఁదొరగునలుఁగు॥లనఁగఁగన్నీరుధారతైయతిశయిల్లుఁ
బెటుగునడలునఁదనముక్కుఁజెఱమలదర॥ * * రామాయణము॥

ద్వి॥ పెటుగుటలెల్లను పెక్కువదక్కి॥ తటుగుటకైకాక తామేల నిలుచు॥ రం-రా

మరగుట=ఆసక్తమగుట-

క॥ సురుచిరధర్మంబెప్పుడు॥ పరికింపకనీళ కామపరతంత్రుఁడవై
తరుణీసంగతినుండఁగ॥ మరగి ననుంజెలిమిఁజేరమఱివితఁగంటే॥ రామా॥

క॥ హరిచేష్టితములు గ్రమమున॥ మరగి నిజముగాఁదమతమ మగలదొరఁగి యా
హరియందభర్తృబుద్ధిం॥ బరిణతతైరావ్రజంబుబాలికలెల్లకా॥ ఏ-హ॥

(ఈ ధాతువునకు మరగించుట. మరపుట- యివి నిజగ్రూపములు.)

క॥ సురలుగొనిరికాంచన వి॥ స్ఫురిత సుపాత్రమున బలరిపుఁడు వత్సముగా
మరగించిసవితదోగ్ధగ॥ నరుదగుతేజంబుమగ్ధయైసిద్ధింపకా॥ ఏ-హ॥

క॥ సిరిఁజూపినన్నులోఁబడ॥ మరపెదననిచూచెదేలమనుజేకునిపైఁ
దిరముగ నామదిఁబాయదు॥ తరణింబాయని తదంచితప్రభ భంగికా॥ రా-ణం॥

రగడ॥ కఱచిచఱచియఱచిపఱచుకపినిఁ జంపు నచ్యుతునకు

మఱిగితిరిగి విటిగి సురగుమద్దులీడ్చుమిత్రునకును॥ ఆప్పకవి॥

మరలుట = తిరుగుట.

క॥ నరపతులనెల్లభీష్మున॥ కెరగా నొప్పింపజాల నే నడవులకుకా

మరలంగజనియెద॥

*

*

*

భార॥

క॥ ఎఱిగియుసాహసమతివై॥ మఱిలింపంగఁ దగునె రథము మానవపతికికా

వెఱుతు నెనేనాతనికి॥ బఱుతు నె నాలావు పెంపుబడిమఱచితివే॥ రామాయణము॥

పలుమఱు = అనేక పర్యాయములు.

క॥ విలుగుటనొచ్చుటమనదెసఁ॥ దఱుచుగ నాడెదవు పాండు తనయుల బల మే

డైఱుచుదఱుగక పెనఁగుటె పలు॥ మఱుఁజెప్పెదవకటయేమి మాయయెతలఁపక॥

మ॥ స్మరదంతావళరీతి బృంహితములై యుంకారముల్కొనినీ

సరసీవాటి విశృంఖలక్రమము మించం జొచ్చితేటల్పొరిం

బారిఁగ్రీడాగతిఁబుష్కరంబుల రసంబుల్పల్లబోరాడుఁ బ

ల్లరు నాకంఠముగాఁగఁగ్రోలి మధురాలాపా విలోకించితే॥

రామాభ్యు॥

(దీనివలననే వేదముశబ్దముంగూడ ద్వీరూపమని యెఱుంగవలయును.)

వెఱుగు = ఉపాయము.

“పెటికలు” అనుశబ్దోదాహరణముంజూడుఁడు.

చ॥ వెరగుపడంగనేల యలివేణి భవత్పతిఁగానె యేను నీ

విరసతమాన్యతే కటులవేఁగుచు సంతటిలోఁబ్రయోజనాం

తరమతిసేగినేటికిని చాని ప్రసంగములేమివచ్చినకా

దిరుగ వసించిన స్వేనుకదిక్కున నీవిధమెల్లఁజూచుచుకా॥

ప్ర-ప్ర॥

మూలము.

తే॥ ఆరె నేరుట తేరుట దూరుటయును॥ పొగుటయును వేమారుతావేరుదీర్ఘ

వర్ణపూర్వ ద్వీరూపముల్వఱుభూమి॥ నందనీనాథ పవననందనసనాథ॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆఱుట = ఉపశమిల్లుట.

క॥ కాఱడవిఁ బఱచుచ్చగముల॥ నూఱడకుందిగిచి డస్సియున్న తటిశ్రమం

బాఱంగ॥

భారతము॥

క॥ కారపులుసేయు నవమతి॥ కారణముగఁ గోపమెత్తుగర్జుని వదనాం
భోరుహముగనుఁగొనఁగశ్రమ॥ మారున్నావశముగాక యంతనబుద్ధి॥ భా॥

ఏఱుట = సంగ్రహించుట.

ఉ॥ మీటినకోఱున్నిగలి మింటికిఁ బర్వినపల్ల వెండ్రుకల్
తేటినమిట్టగుడ్డు నతితిగ్గుతరంబగు నట్టిసాహసం
బాఱనితేజముం దెసలనంటిన చేతులు లోకరాజిలో
నేటినమేటిరూపముల నెంతయుఁ జేర్చిరి రాక్షసుల్యుడి॥ రా-ణ॥

క॥ భూరిశ్రవసుండొక్కట॥ వీర వినోదంబుసలుప వేడుకమై దు
ర్వారతమైవచ్చెద మొక్కరి॥ నేరికొనుముసంగరమున కిటుమాలోన॥ భా॥

తేఱుట = తేటపడు.

“తూఱువు” అను శబ్దోదాహరణమునుం జూడవలయును.

క॥ వారన్యోన్యంబు ముఖాం॥ భోరుహములుచూచినేత్రములఁ జిటునగవుల్
దేరఁగ నిట్లనిరి యహం॥ కారగుణాంకురిత బహుళకలికింగలికి॥ నై॥

దూఱుట = నిందించుట.

క॥ వీటిడితనంబువెట్టుచు॥ దూఱంబనిలేమనిన్నుఁ దొల్లిటిచెయ్యుల్
దీఱవవియనుభవింపక॥ వేటొందునెపూర్వజన్మ వివిధకృతంబుల్॥ రా-ణ॥

ద్విపదము॥ పౌరులుననుఁజూచి చాప్పముల్ దొరుగ
దూరుచుననుఁజూచి తొలఁగుచున్నారు॥ రం-రా॥

చ॥ దూ॥ రెదుమటికాని బుద్ధి విపరీతతఁ బొందకపోయిమాడుమా॥ ఆ-మా॥
ఆముక్తమూల్యదలో దూరుట రేఖముగఁజెప్పఁబడినదని తిమ్మకవి యాక్షే
పించినాఁడు.

పాఱుట = పక్షిగమనము.

తే॥ నూఱుగతులనీవు పాఱుచేనన్నియు॥ నెఱుఁగఁబులుఁగులెల్ల నెట్లువాఱు
నడరియాక సమున నిడుబాటునట్లపాఱుదమురమ్మజలధిచదలననుఁడు॥ భా॥

శా॥ శ్రేణుల్గట్టినభోంతరాళమునఁ బారెంబత్తులు॥ మనుచరిత్రము॥

చ॥ * * * రాట్నంపుగం॥ డ్రలునాఁదేనె కొలంకులంబొరలి పారన్విచ్చు పంకెరు
హంబులు॥

వేమాటు=మాటిమాటికే.

క॥ మీటినమానులుకిచుకకు|మాటలుగకయున్న మీ సమగ్రతమ వే
మాటుఁగొనియాడఁగాఁదగు|గీటు నెసాత్వికులబుద్ధి కిల్చిపచయిములో॥ న్న-పు॥

“ పలుమాటు ” అను శబ్దమునకు హ్రస్వరూపమందు ద్వైరూప్యము కలుగుట
ప్రాసినాగము. మేమటు పల్కటు శబ్దములొక్కటియే- కావున మున్ను ప్రాసిన
యు దాహరణములవలననే ద్వైరూప్యము - దీర్ఘములువచ్చినపుడును సిద్ధమగునని
యెఱుఁగవలయును. ఇందులకు సంశయింతురేని హ్రస్వమగునపుడు రేఫమగుట
కుదాహరణము. ద్వితీయాశ్వాసములో 28వ పుటను “ బురుద ” అను శబ్దోదాహర
ణముం జూడవలయును.

తా, తాయి=శిల.

క॥ నా యుల్లమరయ నినుమో|తాయో కాకిట్లు రూపఱక విననేర్చెన్
నాయక సముదయ ఖరభవ|దీయవచనచయముగలియుఁదేఱందిరమై॥ భా॥

గీ॥ రఘుకులేంద్రప్రసూతియనఘవిభూతి|రాక్షసారాతితరణనీరజమురజము
రాతి రుచిరాతిరూపవిభ్రమగుహోత్క|రాతిరోహితవిఖ్యాతినాతిఁజేసె॥

క॥ రాచందముగలరాముఁడు|రాచందముగల్గుతపసిరాచానకు॥ రామాభ్యు॥

వేటు=భేదము.

ఇది గురువగుటకు బహుస్థలముల స్పష్టముగానఁ బ్రయోగములు వ్రాయఁ
బడవు.

తే-గీ॥ వేరెయరదంబునెక్కియాశూరవర్యు|లసముడింపకపోరి నానాస్త్ర నిహతిఁ
దొరఁగుశోణితములఁదొప్పఁదోఁగియపుడు|పుష్పితాశోకములరీతిఁబొల్పుమిగిలి॥జై॥

ఉ॥ వేరనలేదు ధారుణి నవీనతరాండ్రకవిత్వసంపదా

ధారసరస్జులైనకవితల్లజులైన వినుండు పాండితీ

పారగులార యో పరమబంధువులార తదీయశబ్దసం

ధారముపారముందెలియఁ బాల్పడనేనసుఁడి జగఁబునన్॥

అహోబిలపతి॥

మూలము.

సీ॥ కొఱ తూలువునుపలుగులుఱంకె టిచ్చక్రమ్మఱ కాలులు లఘుత్వమహితములని
ఎరవుపక్కెరకురుల్లారవంకగొరకలు పరిమాచ్చెనెరయుట గరగరికలు
పరువము నారుడు వరుగులు యోయుట రేగు నారిగ గురురేఫములని
యప్పకవీశ్వరుండనియెనాతఁడు ప్రయోగముల నెచ్చటనైనఁ గాంచబోలు
నస్మదీయమతంబున నాదిమతము। గురువులన్యంబులెల్ల లఘువులుగాన
నిచ్చవచ్చుతెఱంగుననియ్యకొనఁగఁ| దగియెబుధులకు మకరాక్ష దళన దక్ష॥

మూలము-

తే॥ హ్రస్వరూపంబుగల్గినయప్పడెట్టి। రేఫముత్తరమగునట్టిరేఫమె యగు
ద్వీరూపంబుగల్గిన దృఢనఖాగ్ర। దూరసిద్ధాంత ఘోరదుండుభిశరీర॥

టీక॥ హ్రస్వద్వీరూపముగల్గుశబ్దమునకు హ్రస్వరూపముగల్గునపుడు పర
మంను లఘువుండునో గురువుండునో ద్వీరూపముండునో దానికి ద్వీరూపముగల్గు
నపుడును నదియెయ్యండునుగాని పూర్వవర్ణకమునకు వికృతివచ్చినఁగాని పరము
నందలి రేఫమునకు వికృతిరాదనుట. ఉదాహరణము- లఘువు-ఆరయుట, ఆరయు
ట గురువు-ఆటుచుట, ఆటుచుట. ద్వీరూపము చేకుటుట-చేకూరుట॥ ఇవ్విధి
యప్పకవిచేతను జెప్పబడియె- సీ॥ చేకూరెననుటకుఁజెకురెననియిట్లుపొడుగులెల్లను
హ్రస్వములుగఁజేసి। పలికెడువేళ రేఫములునుతాలునుమునుపటియట్లనెదనరుచుండు
క॥ నాదాయణపదవాచ్యఁ| బారయబ్రహ్మంబుదాని ననిశము వినియు

స్సారమతిందలఁచియునిం| పారంబొగడియు రమించు టతుల హితమగు॥ భా॥

తక్కినవాని నిట్లనె యెటుంగవలయును.

చ॥ వరుసఁగ నన్నయాది కవివర్యుల కావ్యములందుఁబొందుగా
వరసి మదమిగోచరములైన లఘుత్వ గురుత్వ రూపయు
గ్గురుచిరరేఫముల్గ్రమముగా వివరించితి నిందునింకను
ర్వరఁగల రేఫముల్సుకవివాగ్విసరంబుఁగాంచుఁడి కవుల్॥

చ॥ తలఁపఁదెలుంగుబాస యమితంబని పూర్వ లఘర్వణాదులుం
బలుకఁగ నాకు నన్నిదెలుపంగఁదరంబగునే భవత్కృపా

కలితకటాక్షపీక్షణ వికాసమున నృదీదోఽచినట్లు నే
దెలిపితిఁ జైకొనందగు సుధీజనకల్పక శేషతల్పకా॥

శ్లో॥ ఈ కావ్యం బొనరించుబుద్ధి మును నాకీవిచ్చుటంజేసి నే
నీ కర్పించితి భర్తవీవె భువదీని నైచ్చినకా గేరినకా
నీకేచేకురు నుబ్బు స్రుక్కులెపుడు న్నిత్యుండవీవాటచే
నాకేలా దుదీఁజింతలకా స్వజనబృందత్రాణనిత్యవ్రతా॥

—*ఆశ్వాసాంతము.*—

శ్లో॥ వామాంకాసీనసీతామృతుల భుజలతాశ్లిష్టమూర్తిస్సుకీర్తిః
శ్రీమాన్విజ్ఞానముద్రాంచితకరకనులశ్చారుసీలాభ్రగాత్రః
నిత్యశ్రీనిలపల్లీనివసన రసికస్సత్కృతిమత్ప్రణీతాం
సీతారామఃకటాక్షప్రసృతఘనకృపాశీకరస్త్వీకరోతు॥

శ్లో॥ ప్రబంధేషుప్రాచాంప్రభురయమృషీణాంచరసికః
ప్రసన్నస్సౌందర్యస్సృజురబహుదౌషైకధమితి
నశంకామేయస్మాద్యజనపరితృప్తేషుచరుషు
ప్రసాదస్తుల్యోఽఘాదపి శబరయోషార్పితభలే॥

శ్లో॥ ఆదిమరుతాసుతేనమరుతఃపురతస్సురతా
వినయఃపామాయతానుజనుషాపరుషాత్మిదిశి
జనకభువాకృపారసభువాధిక్యతస్సుకృతీ
కృతిమవతాదిమాం రఘుపతిఃకరుణార్ద్రమతిః॥

శ్లో॥ స్వస్తిప్రకస్తగుణపుష్పసురద్రుమాయ
సీతాన్మితద్యుతి వశంవదలోచనాయ
భక్తాంతరంగముకురాంతరగోచరాయ
ఘాయాదహస్యహాని మంగళమంగళాని॥

శ్లో॥ ప్రభవతిదోష విముక్తైః వివేకినాం యత్పదానుసంధానం
జయతుచిరాయథరాయాం ద్విరేఖవర్ణాకృతిశ్చాసా॥

టీక॥ వివేకినామితి. ఎకత్ర. సప్తవిధకవీనామధ్యే వివేకినామ కశ్చిత్కవిః

ఉక్తంచాభియుక్తైః- గుణదోషవిభాగజ్ఞోవివేకిపరికిరితఇతి- అన్యత్రనిత్యానిత్యవ
స్తుచారణీలాః- ఏకత్ర-పదానాంశబ్దానాం- అన్యత్ర-పదస్యాంక్రేః- ఏకత్ర- ద్వా
రేఖవర్ణాయస్యాస్మా ఆకృతిర్యస్యేతి- పట్టదశ్యామమూర్తిరిత్యర్థః॥

మూలము.

మ॥ భ్రమణక్షేశ విశాశ ధుర్య శ్రుతికర్మబ్రహ్మకాండద్వయ
ప్రమితైశ్వర్య పులస్త్యపాత్రహత గృధ్రక్షేమవిశ్రాణన
శ్రమకారుణ్యకదివ్యసఖ్యభరణస్వప్రీణితారణ్యకా
విమతక్షుణ్ణసురావనార్థసరతావిష్కార నిష్కారణా॥

టీక॥ భ్రమణం జననమరణరూపం శ్రుతౌయాకర్మకాండ బ్రహ్మకాండౌ-
తయోర్ద్వయేన ప్రమాదేన ప్రమితం యథార్థానుధూతమైశ్వర్య మీశ్వరత్వం యస్య
సః పులస్త్యపాత్రోరావణః- దివ్యసఖ్యమేవ భరణస్వం- మూల్యభనం తరపణ్యమి
త్యర్థః- భరణ్యం భరణం మూలం నిర్వేశః పణఇత్యపీత్యమరః- తేనప్రీణితఃప్రీతిం
ప్రాపిత ఆరణ్యకో ఆరణ్యేభవ ఆరణ్యకః కిరాతో గుహభ్యోయేషసః ఆరణ్యాన్మ
నుష్యఇతి- సురావనార్థోనరతాఃవిష్కారోమనుష్యత్వప్రకాశనంయస్యసః॥

❖మూలము.❖

క॥ ఆక్షుద్రభావనాశా విక్షేత్రకృపా రులర్ములీకల్లోలా
సుక్షణహల్లోహల నిజ వీక్షణగుణసత్పథప్రవృత్తోద్ధరా॥

టీక॥ భవితుర్భావనానుకూలవ్యాపారా భావనాఃస్వర్గాని ప్రాప్త్యనుకూల
పురుషప్రవృత్తయ ఇత్యర్థః॥ ఆక్షుద్రాస్తావీవశాలయః కలమపస్తికాద్యాః తేషాం
క్షేత్రం కేదారం తత్పాకోచితభూరిత్యర్థః॥ పుంసపుంసకయోర్వప్రం కేదారం క్షేత్ర
మితిమరః॥ శాలయః కలమాద్యాశ్చపస్తి కాద్యాశ్చ పుంస్యమీత్యుభయత్రామరః॥
రులర్ములీశబ్దః ప్రవాహపర్యాయోదేశ్యః॥ విషయ మృగతృష్ణా రులర్ముల్యా మితి
మరారిః॥ అనుక్షణం॥ ప్రతిక్షణం॥ హల్లోహతైర్మగ్నోన్మగ్నైః॥ పరిమళలహరీహల్లోహల
మదబంభ రేతి కవితాపితామహః॥ ప్రగల్భంగనా కలనాదోదిత పాహిపాహి
ముఖివాక్కల్లోలహల్లోహలేతి దశావతారచరితే రామకవిః॥ గంగాహల్లోహల
బ్యాగ్విలాసేతి తేనాలిరామకృష్ణకవిః॥ నిజవీక్షణైరేవగుణైః కరణైః సత్పథప్రవృత్తాః॥

కర్తరిక్తః। భగవదర్పణబుద్ధ్యానిత్యజైమిత్రిక కర్మానుష్ఠాన శాలినశ్చితి యూవత్, భ
మాముద్ధరై। ఎతేన భగవతశ్చతుర్వర్గఫలప్రదాయకత్వం వివక్షితం॥

పంచచామరము.

గర్వతిమిరజటిలతాట కానిశాపనోదనా
ఖర్వకందళప్రతాప కల్యణానుమండలౌ
చైర్విభాసమృద్ధిభూతచండవిక్రమేన్నమ
చ్ఛర్వరీచరప్రకాండజాల ఖండనక్రియా॥

టీక॥ జటిలాసాంద్రా। తాటకైరినిశా। కందలేతి। తత్కాలోదిత ప్రతాప
సూర్యమండలస్య విభాసమృద్ధిభూతాః కిరణసంపత్తిభూతాః ఖరదూషణదశకంతా
ది ఖండన క్రియాఃయస్యేతి॥

గద్యము.

ఇది

శ్రీశీలపురధామ సీతారామచంద్రకారుణ్య సంప్రాప్తసాధుకవితా భార
శ్రీమదోగిరాలాస్వయీరపారాచార పూర్ణిమారాజపేర సుధీ
రాజకుమార వినయవిద్యా సనాథ రంగనాథ
ప్రణీతంబైనద్విరేఖవర్ణదర్పణంబునందు
ద్విరూపరేఖ నిరూపణంబును

చతుర్థాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

స్వప్రస్తు.

